ПЛАМЕН ПАВЛОВ • МАРИЯ БОСЕВА •
ЦВЕТЕЛИНА ПЕЙКОВА • ПОЛИ РАНГЕЛОВА

Чуден свят

ЧОВЕКЪТ И ОБЩЕСТВОТО

за трети клас

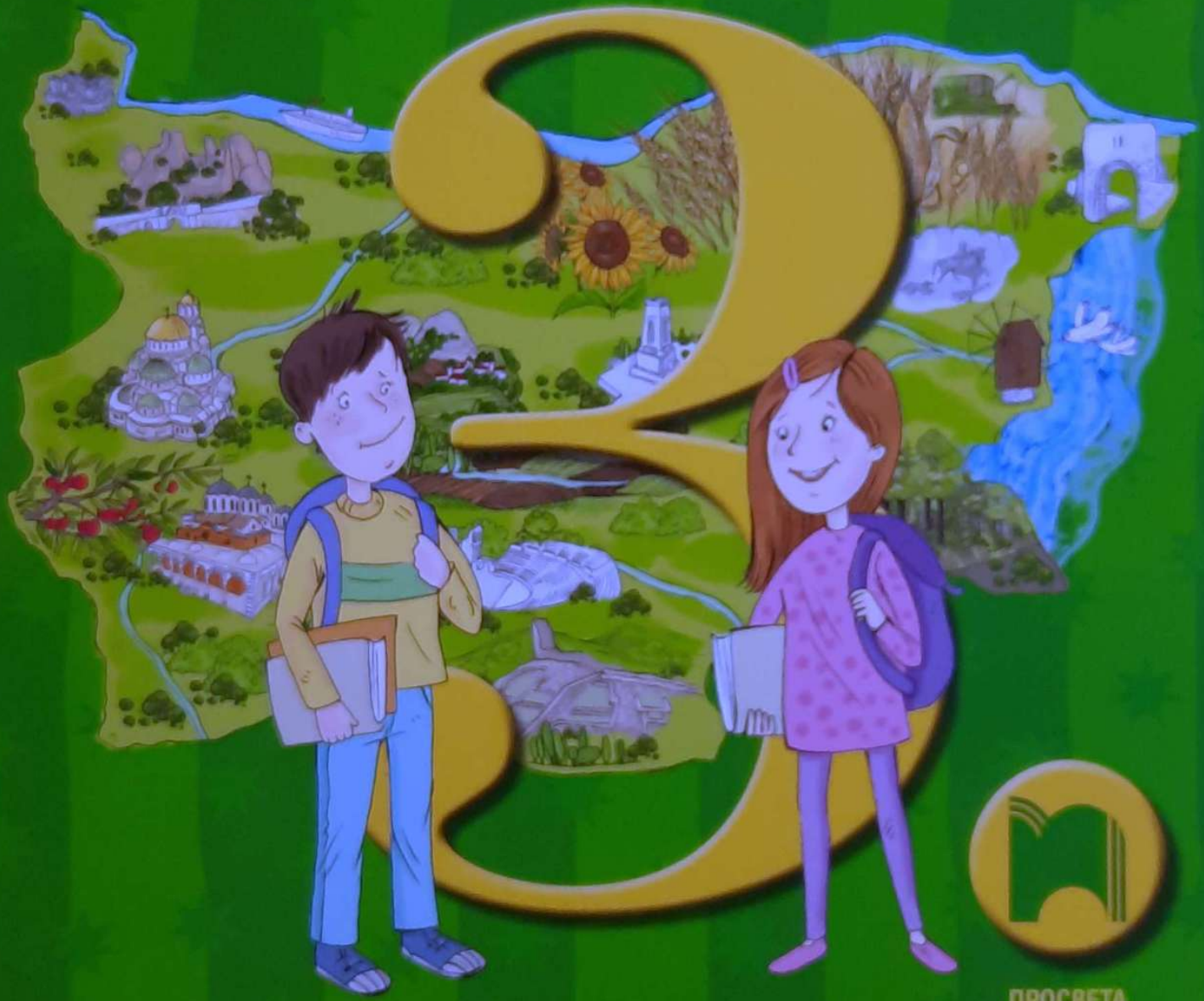

ПРОСВЕТА
ОСНОВАНО 1945

Скъпи деца,

Във втори клас вие опознахте околния свят – семейството и училището, растенията и животните, опазването на природата и човешкото здраве, вашето селище и празниците на България.

В трети клас пътешествието ви ще продължи с нов учебен предмет – човекът и обществото. От страниците на учебника ще научите много нови неща за красивата ни родина. Ще узнаете къде е разположена България, кои са съседите ни и какво е мястото ни в Обединена Европа. Ще се възхитите на природните богатства, с които е надарена нашата благословена земя. Ще се разходите мислено из нейните високи планини и плодородни равнини, ще усетите свежия дъх на морето.

Този учебник разказва и за миналото на нашия древен и храбър народ. В него са записани имената на бележити владетели – обединители и бранители на България. Ще научите как прадедите ни са устояли на изпитанията и с общи усилия, трудолюбие и талант са обновили българския живот. Ще разберете защо остават безсмъртни героите, които са жертвали живота си за нашата свобода.

Заедно с вас отново ще бъдат Ани и Дани. На добър час в пътешествието из красивите кътчета и интересното минало на България!

НЕ ЗАБРАВЯЙТЕ – В УЧЕБНИКА НЕ СЕ ПИШЕ!

СИМВОЛИ И ЗНАЦИ В УЧЕБНИКА

Речник

Наблюдавайте и открийте

Любопитно

Работа по групи

Отговорете

Проучете

Обсъдете

Проект

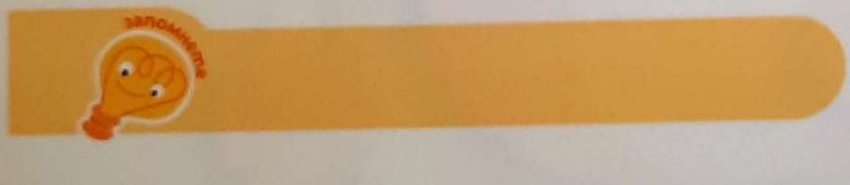

© Пламен Христов Павлов, Мария Йорданова Босева-Георгиева, Цветелина Георгиева Пейкова, Поли Рангелова Първанова, 2018 г.
© Жасмина Златанова Бакалова-Минчева – художник на графичния дизайн на поредица и на поредица на корица, 2018 г.
© Петя Иванова Гавраилова-Кьосева – художник на графичния дизайн, 2018 г.
© Албена Каменова Йорданова – художник на илюстрациите, 2018 г.
© Мариана Емилова Митева-Ежбекова – художник на корицата, 2018 г.
© „Просвета – София" АД, всички права запазени.

ISBN 978-954-01-3591-5

ПЪТЕВОДИТЕЛ КЪМ УЧЕБНИКА

Урок за нови знания

Номер и заглавие на урока

Основен текст на урока

Илюстрации, по които ще наблюдавате и описвате различни обекти.

Най-важното, което трябва да запомните.

Речник на новите думи

Въпроси и задачи, с които ще проверявате знанията и уменията си.

Урок за затвърдяване

Номер и заглавие на урока

Въпроси и задачи за затвърдяване на знанията и за формиране на умения

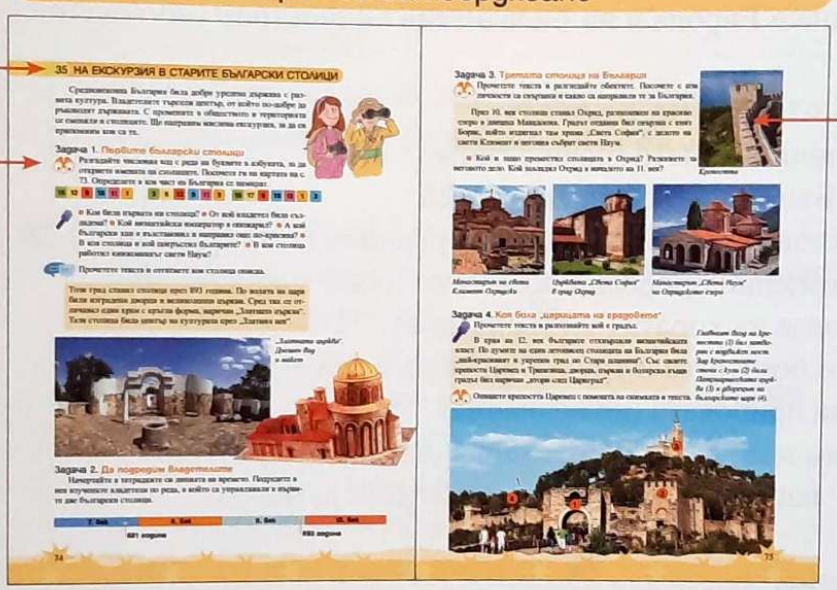

Илюстрации, от които ще извличате информация.

Урок за обобщение

Номер и заглавие на урока

Текст, с който ще си припомните най-важното.

Задачи, чрез които ще усвоите по-трайно знанията и ще овладеете полезни умения.

СЪДЪРЖАНИЕ

Какво знаем за околния свят (начален преговор) / 6

ЧОВЕКЪТ В ОБЩЕСТВОТО

1. Живеем в общество (нови знания) / **8**
2. Хората променят обществото (нови знания) / **10**
3. Общуваме и празнуваме заедно (затвърдяване) / **12**

БЪЛГАРИТЕ – ГРАЖДАНИ НА БЪЛГАРИЯ И НА ЕВРОПА

4. България на картата (нови знания) / **14**
5. България – европейска и балканска страна (нови знания) / **16**
6. Ние сме български и европейски граждани (нови знания) / **18**
7. Пред картата на България (затвърдяване) / **20**
8. Нашата родина в Европа и на Балканския полуостров (обобщение) / **22**

ПРИРОДНИТЕ БОГАТСТВА НА БЪЛГАРИЯ

9. Равнини, низини и полета (нови знания) / **24**
10. Планини в България (нови знания) / **26**
11. На пътешествие в нашите планини и равнини (затвърдяване) / **28**
12. Водите – безценно природно богатство (нови знания) / **30**
13. Водата в полза на хората (затвърдяване) / **32**
14. Природните богатства и трудът на хората (нови знания) / **34**
15. Опазване на природата (нови знания) / **36**
16. Да съхраним природата на България (затвърдяване) / **38**
17. България – нашата земя хубава (обобщение) / **40**

БЪЛГАРСКИ КОРЕНИ

18. Миналото и неговите източници (нови знания) / **42**
19. Траките – нашите най-далечни предци (нови знания) / **44**
20. Тракийски гробници и съкровища (затвърдяване) / **46**
21. Древните българи и славяните (нови знания) / **48**

БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

22. Хан Аспарух – основателят на Българската държава (нови знания) / **50**
23. Хан Крум – воин и законодател (нови знания) / **52**
24. Времето в историята (затвърдяване) / **54**

25. Владетел и общество (нови знания) / **56**
26. Княз Борис Първи – Покръстителят на България (нови знания) / **58**
27. Кирил и Методий и техните ученици (нови знания) / **60**
28. Цар Симеон Велики. Българският „Златен век“ (нови знания) / **62**
29. Сред книжовниците (затвърдяване) / **64**
30. Цар Самуил – защитник на България (нови знания) / **66**
31. Първото Българско царство (обобщение) / **68**
32. Петър и Асен – освободителите на България (нови знания) / **70**
33. Цар Калоян и цар Иван Асен Втори (нови знания) / **72**
34. На екскурзия в старите български столици (затвърдяване) / **74**
35. Българското царство в средновековна Европа (нови знания) / **76**
36. Второто Българско царство (обобщение) / **78**

БЪЛГАРИТЕ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

37. Животът на българите под османска власт (нови знания)/ **80**
38. Съпротивата срещу завоевателите (нови знания) / **82**

БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

39. Отец Паисий Хилендарски – будител на българите (нови знания) / **84**
40. Новото българско училище (нови знания) / **86**
41. Във възрожденския град (затвърдяване) / **88**
42. Георги Раковски – към организирана борба (нови знания) / **90**
43. Васил Левски – Апостола на свободата (нови знания) / **92**
44. Априлското въстание на българите (нови знания) / **94**
45. Личности и идеи на Възраждането (затвърдяване) / **96**
46. Освобождението на България (нови знания) / **98**
47. Българското общество през Възраждането (обобщение) / **100**

ПРИРОДНИ И КУЛТУРНИ ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИ НА БЪЛГАРИЯ

48. Природни забележителности на България (нови знания) /**102**
49. Културни забележителности и паметници (нови знания) /**104**
50. На мислена екскурзия из нашата хубава родина (затвърдяване) / **106**

Какво знаем за природата и миналото на България (годишен преговор) / **108**
Природна карта на България / **110**

КАКВО ЗНАЕМ ЗА ОКОЛНИЯ СВЯТ

Обсъдете всяка задача и отбележете на лист: 0 т. при липсващи или грешни отговори, 1 т. – за непълни отговори, 2 т. – за правилни отговори.

Роден край

1 Представете си, че се запознавате с българче, което живее в друга област.

- Какво ще му разкажете за вашето селище? Къде се намира? Град или село е то? Какви забележителности може да се видят в него? Как се е променило от миналото до наши дни?
- Как ще представите своето семейство, род и роднини?
- Какво ще разкажете за училището си и за класа, в който учите?

Природата около нас

2 Какво означава думата *природа*?
Кои думи от редиците се отнасят към живата природа и кои – към неживата?

слънце, въздух, животни, скали,

растения, вода, пясък, човек

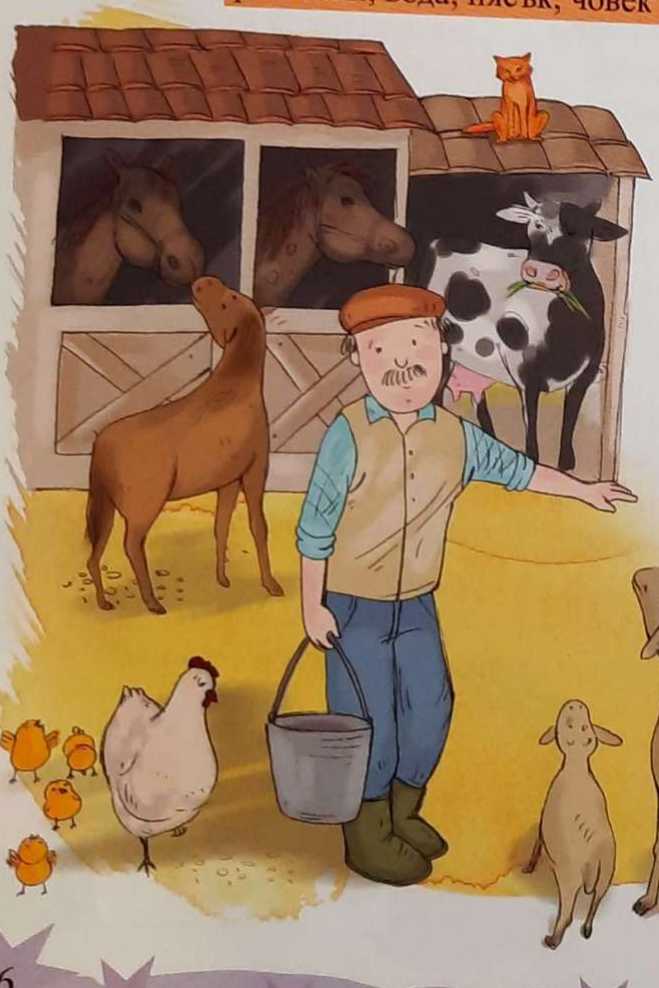

3 На коя снимка са показани видове растения според стъблото? А на коя – според формата на листата?

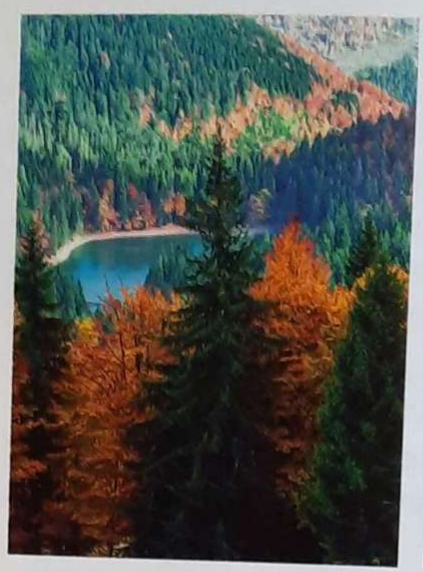

4 Открийте излишната дума във всеки ред. С коя обща дума ще назовете останалите три думи?

лисица, мечка, хамстер, вълк

крава, таралеж, кокошка, овца

Растенията и животните, които отглеждаме

5 Дядото на Ани отглежда животни. Кои от тях са селскостопански, а кои – домашни любимци? Какви грижи полага дядото за животните? Какво получава той в замяна?

6 Отговорете с „да“ или „не“ така, че да е вярно. Поправете грешките устно. Допълнете всяко вярно твърдение с друг подходящ пример.

Шипката е градинско растение.

Доматът е селскостопанско растение.

Фикусът е стайно растение.

Кайсията е диворастящо растение.

7 Какво е всяко от растенията според мястото, на което расте? Кое от тях е билка? Кои други билки познавате? За какво използваме билките?

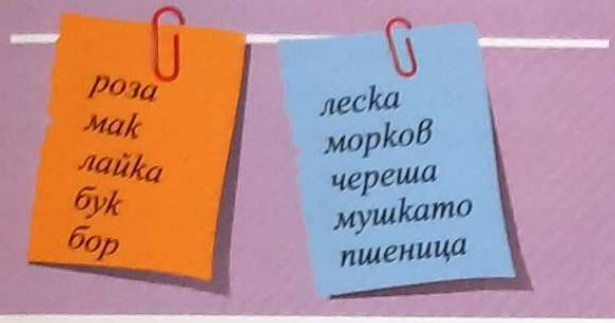

Опазване на живота и здравето ни

8 Защо наричаме пожара, земетресението и наводнението *природни бедствия*? Кои са правилата на поведение по време на всяко от тях?

9 Посочете опасностите за живота и здравето, които крият игрите с:

– огън
– отровни вещества
– взривоопасни материали
– електрически ток.

- Към кого и как ще се обърнете за помощ в случай на инцидент?
- Изиграйте по двойки разговор по телефона.

Човекът и неговото здраве

10 В облака са разбъркани названия на части на тялото и сетивни органи. Кое название към коя група се отнася? За какво служи всеки сетивен орган? Какви правила спазваме, за да го опазим?

11 Довършете изречението по подходящ начин: За да сме здрави, трябва да…

Нашите празници

12 Разгледайте календара за месец септември. Пребройте почивните дни. Кои от тях са официални празници? Избройте и други официални празници.

13 Разширете текста, като отговорите на въпросите, написани в скоби.

България е отечество на всички (какви?) граждани. Всяка година (на коя дата?) честваме нашия *Национален празник*. Той е свързан със значимо събитие в историята ни – (кое е това събитие?). На този ден издигаме *националното знаме*, което има три цвята – (кои са те?). Слушаме *българския химн* (как се нарича?). Изразяваме почит и уважение към *националните ни герои* (за кои от тях сте чували?).

☹	0 – 12 т.	Трябва сериозно да преговаряте.
😐	13 – 19 т.	Припомнете си това, на което сте получили по-ниски резултати.
☺	20 – 26 т.	Поздравления! Това е пътят към успеха!

1 ЖИВЕЕМ В ОБЩЕСТВО

Какво е общество

От най-стари времена хората *живеят в групи*, за да си помагат. *Работят задружно* за решаване на общи задачи. Заедно *празнуват* и се забавляват. Най-малката човешка група е *семейството*. В него родителите отглеждат и възпитават децата си.

Учениците от едно училище заедно с техните учители и родители също са група, или общност. Главната цел на *училищната общност* е децата да се подготвят за живота и да станат добри хора.

Обществото включва *много и различни групи* от хора, обединени от общи цели и интереси. Всеки човек може да принадлежи едновременно към различни групи: *семейство*, *училищен клас*, *клуб по интереси*, *жители на селището си*. Групи са хората с еднаква *професия*: лекари, учители, полицаи и много други.

Във всяко общество има и общности от *хора*, *обединени от своя произход*, *цвят на кожата*, *език* или *вяра*. Обичаите и празниците им са различни, но ни учат на *общочовешки ценности*: доброта, милосърдие, прошка, взаимно уважение.

Правила за живота в обществото

Животът на хората в обществото е невъзможен без правила. Ние всеки ден се срещаме, общуваме, учим и работим с други хора. На улицата, в киното, в транспортните средства, в лекарския кабинет, спазваме *обществения ред*.

В отношенията си с роднини и близки, съученици, приятели, непознати, се ръководим от *правилата за културно общуване*. *Работата в екип* е успешна, когато се подкрепяме и си помагаме.

Всеки от нас има *права и задължения в обществото*. Трябва да отстояваме своите права, но сме длъжни да зачитаме и правата на другите хора. Когато всички спазваме правилата, животът е мирен, спокоен и безопасен.

Обществото включва много и различни групи от хора, обединени от общи цели и интереси. В него всеки човек има права и задължения. Когато всички спазваме правилата, животът ни е по-добър.

Децата по света са различни, но имат сходни интереси и мечтаят за едни и същи неща.

Любопитно

„Сговорна дружина планина повдига“ е стара народна мъдрост. И в днешния свят едно от най-важните умения на човека е да работи в екип. Хората работят в екип, когато имат еднакви цели и обща полза; искат да спестят време и усилия; ценят и използват опита на другите. За успешна работа в екип са нужни желание, отзивчивост, отговорност и взаимно уважение.

Речник

Общество наричаме голяма група от хора, обединени от общи цели и интереси.

Отговорете

1 Към кои групи в обществото принадлежите вие? Разкажете.

2 Кои са вашите основни права и задължения на ученици според правилника на училището?

3 Посочете празник, който ни учи да бъдем по-добри.

Наблюдавайте и открийте

4 Към какви групи принадлежат децата от снимките на страница 8? Какво ги обединява?

5 Открийте на снимките професиите на хората, които:

а) ни образоват и възпитават;

б) полагат грижи за здравето ни;

в) отговарят за обществения ред и безопасността ни;

г) спасяват хората от бедствия.

Тези професии се наричат обществено значими. Защо според вас им дължим особено голямо уважение?

Работа по групи

6 Напишете кратки правила за поведение:

а) през междучасието;

б) на улицата и в квартала;

в) на посещение при лекаря.

Проект

7 Обсъдете с учителя си и съставете *Правила за работа в екип* на вашия клас. Запишете ги на постер, украсете го и го поставете в класната стая.

2 ХОРАТА ПРОМЕНЯТ ОБЩЕСТВОТО

Влак, задвижван с парен локомотив

Въвеждането на машини в транспорта и производството започнало едва преди около 200 години. Дотогава хората пътували пеша или на коне. Всички дейности се извършвали ръчно или с прости инструменти.

Един от първите автомобили

Вече 30 години екипи от български учени изследват Антарктида. Те живеят в много трудни условия. Заедно със специалисти от други държави работят за съхраняване на общия ни дом – Земята.

Постижения на човека

В своето развитие обществата са изминали *дълъг път на промени*. Първите човешки групи се прехранвали с лов и събиране на диви растения. Обитавали пещери и се придвижвали, за да търсят храна. Животът им бил труден и изпълнен с опасности.

Постепенно хората се научили *да отглеждат растения, да опитомяват животни, да строят градове*. Пътешественици *опознавали далечни земи*. Учени откривали лекарства за опасни болести. В производството били въведени *машините*. *Технически новости* като влака, автомобила и телефона улеснили връзките между хората.

Днес откритията на науката и техниката коренно са променили нашия начин на живот. *Електричеството* ни служи за осветление и отопление, задвижва уреди и машини. От *телевизията* и *радиото* научаваме новините. Със *самолет* стигаме до всяко кътче на земята. С помощта на *компютъра* създаваме и запазваме информация. Чрез *мобилните телефони* и *интернет* общуваме с целия свят.

Кога обществата напредват

В развитието на човечеството времената на възход се редуват с трудности и изпитания. *Липсата на съгласие между различни групи в обществото* е водила до сблъсъци. *Спорове между* **държавите** са разпалвали кървави войни. Разединението и враждата винаги са причинявали беди и страдания на много хора.

Миналият опит на света ни учи, че *обществата напредват, когато хората се обединяват* и работят за общи цели. В успешните общества хората имат *равни права*. Всички са *равни пред* **законите**, независимо от своя пол, цвят на кожата, вярвания, убеждения, образование. Все повече хора в днешния свят разбират, че за да живеем в мир и разбирателство, е нужно *да уважаваме различията си*.

запомнете

Развитието на човешките общества е поредица от положителни и отрицателни промени и събития. Обществата напредват, когато хората се обединяват около значими цели и имат равни права.

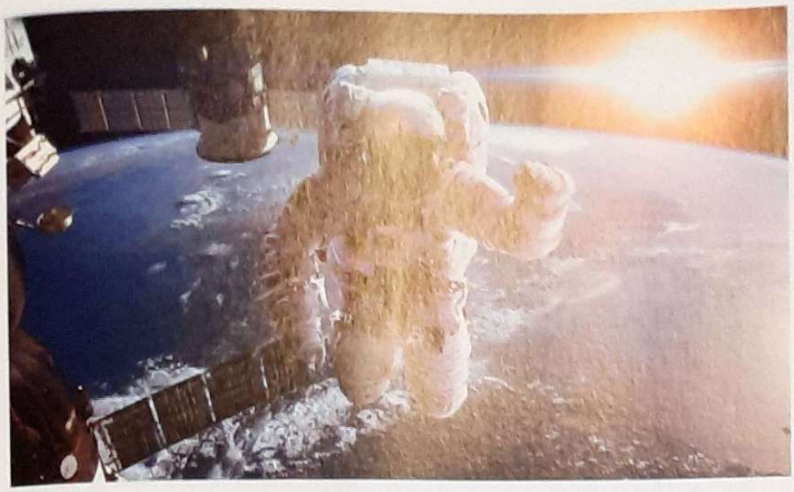

Овладяването на Космоса е успех за цялото човечество. Този специалист работи в Международната космическа станция, която се изгражда с усилията на 26 държави. България също е космическа държава. В Космоса са летели българските космонавти Георги Иванов и Александър Александров. Наши учени разработват храни и апарати за космическите полети.

Любопитно

Транспортните средства, задвижвани с нефтопродукти, замърсяват природата. Затова се въвеждат автомобили с електрически двигатели. Все повече хора в градовете се придвижват с велосипеди. В производството и в бита се използват енергиите на слънцето, вятъра и водата.

Националният ни отбор по художествена гимнастика с медали от Олимпиадата в Рио де Жанейро, Бразилия. Момичетата споделят, че дължат успеха си на дълги часове усилен труд със своите треньори и на силния екипен дух. В мислите и сърцата им винаги е България.

Речник

Държавата е организация на хора върху единна територия с общо управление и закони.

Законите са установени от държавата правила за живота на обществото. Те са задължителни за всички.

Отговорете

1 Дайте примери за положителни и отрицателни промени в развитието на човешките общества.

2 Какви успехи е постигнал вашият клас със задружни усилия?

Обсъдете

3 Защо според вас липсата на съгласие в обществото пречи за неговия напредък?

4 Защо е необходимо всички хора да имат равни права?

Работа по групи

5 Направете списък на технически нововъведения, които са променили нашия живот и се използват в:
а) домовете ни;
б) училището и класната стая;
в) транспорта;
г) общуването между хората.

Проект

6 Проучете по избор:
а) успехите на деца от вашето училище в спортни и други състезания;
б) постиженията на български ученици на международни състезания по математика;
в) дейността на българските антарктически експедиции.
Представете ги на слайдове и с помощта на учителя ги обединете в презентация.

3 ОБЩУВАМЕ И ПРАЗНУВАМЕ ЗАЕДНО

Задача 1. Как да общуваме с другите

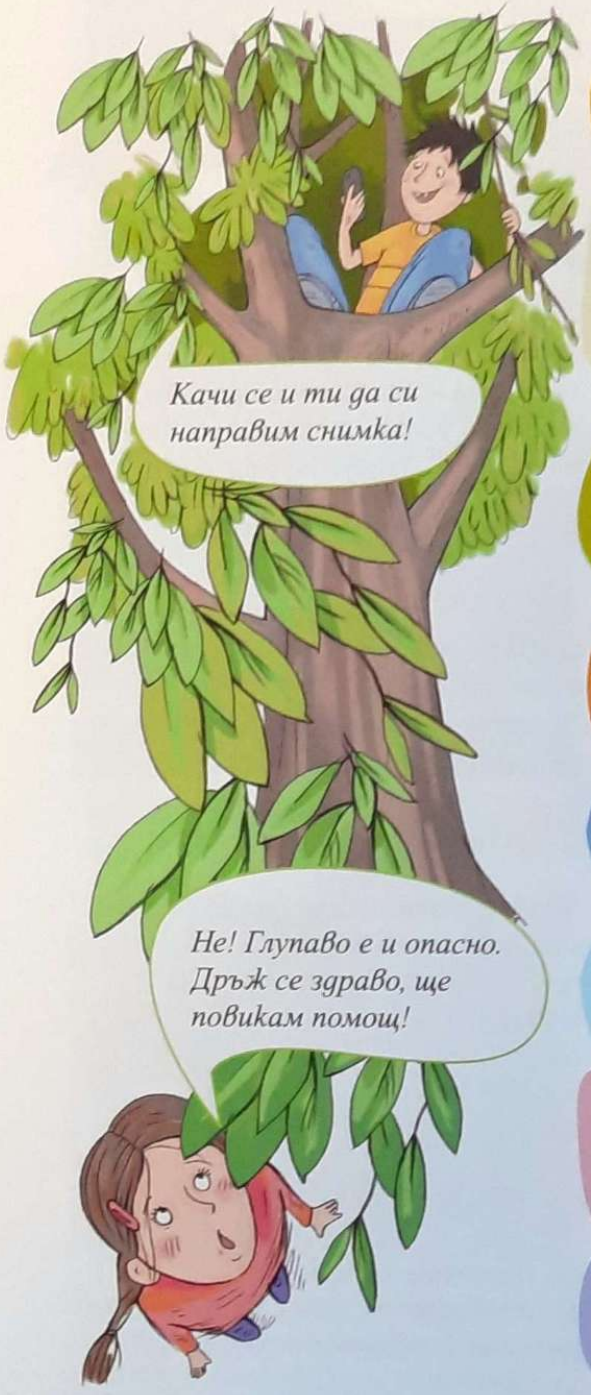

1. Да сме откровени, да не лъжем другите заради своя изгода и да признаваме грешките си. — **смелост**

2. Да даваме вярна преценка за действията си и за другите хора. Да защитаваме правото на всеки да бъде третиран еднакво и честно. — **уважение**

3. Да сме вежливи и да не причиняваме на другите това, което не искаме да правят на нас: обиди, подигравки, насилие. — **справедливост**

4. Да помним, че другите хора имат чувства и мечти също като нас, и да им помагаме. — **самодисциплина**

5. Да не се страхуваме да постъпваме правилно и да защитаваме правата си. — **отговорност**

6. Да спазваме обещанията си. Да поемаме последствията от това, което казваме и вършим. — **самоуважение**

7. Да изпълняваме своите задачи. Да следваме целите си упорито, с постоянство и търпение. — **съпричастност**

8. Да преценяваме вярно своите качества и да пазим достойнството си. — **честност**

Прочетете номерираните текстове. Отгатнете кое човешко качество обяснява всеки от тях.

Кои качества проявява Ани в ситуацията на картинката? А как оценявате поведението на Дани?

Защо тези качества са нужни и важни за живота на хората в общество? Можем ли да ги превърнем в правила за общуване с другите?

Споделете примери, в които вие самите сте постъпили правилно или неправилно.

Задача 2. Добрите примери около нас

1 Димитър от Шумен намерил портфейл с пари и документи. Веднага след училище предал в полицията чуждата вещ. Пред дежурния полицай ученикът казал, че е постъпил така, както всеки би трябвало да постъпи в подобна ситуация.

2 Доброволци от Ловеч организирали празник за деца без родителска грижа, с които са приятели. В парка си устроили весели игри и състезания. Обещали си да подготвят заедно още инициативи – излети, игри и забавления.

3 Ученици от Несебър помогнали на пострадали от наводнение. Децата и родителите им занесли в училище одеяла, топли дрехи и играчки. Директорката благодарила на дарителите за проявената човечност и грижа към хората, изпаднали в беда.

4 Учителка от Асеновград се върнала на работа заради добрите сърца на своите ученици. Като разбрали, че е болна, децата започнали кампания и събрали средства за лечението ѝ. Към каузата се присъединил целият град. „Всеки даде по малко от себе си, но ето че малкото стана много“ – разказа един от учениците.

Прочетете примерите, взети от средствата за информация. На кого и как са помогнали българските деца? Какви качества са проявили? Какво означават според вас подчертаните думи?

- Как оценявате постъпките на децата от снимките?
- Може ли децата да бъдат пример за цялото общество? Защо?
- В какви инициативи би могъл да участва вашият клас?

Задача 3. На какво ни учат празниците

- ***Сирни заговезни*** (Прошка) е голям християнски празник. На този ден хората изпълват с мир и любов сърцата си. Всеки иска и дава прошка за волни и неволни обиди и недобри мисли към близките си.

- ***Йом Кипур*** е важен еврейски празник. На този ден хората се опитват да поправят всичко лошо, което са направили, и да поискат прошка за грешките си.

- ***Курбан Байрам*** е мюсюлмански празник на помирението и опрощението. Хората искат прошка един от друг и се молят за всички, изпаднали в беда. Празникът напомня, че добрините са в основата на щастието и успеха на обществото.

- Официални или битови са тези празници? На кои общности са те?
- Кои са общочовешките послания на трите празника?
- Дайте още примери за празници, които ни учат да бъдем по-добри.

4 БЪЛГАРИЯ НА КАРТАТА

Географската карта и посоките на света

Географската **карта** е *силно умалено изображение* на земната повърхност. На нея може да определите **посоките на света**. *Главните посоки са четири.* Ако застанете с лице срещу картата на България и погледнете горната ѝ част, там е посоката *север*. А сега погледнете долната част на картата – там е посоката *юг*.

Без да променяте положението на тялото си, повдигнете встрани ръцете си до височината на раменете. Сега дясната ви ръка сочи посоката *изток*, а лявата – *запад*.

Морският фар при нос Шабла на Черно море – най-източната точка на България.

Цветове и условни знаци на картата

Цветовете и **условните знаци** на картата са нейният *език, на който можете да я четете. С кафяв цвят са изобразени планините.* Ниските планини са оцветени в светлокафяво, а високите – в тъмнокафяво. *Със зелен цвят се изобразяват равнините. Със син цвят са оцветени водите* – океани, морета, реки, езера и язовири.

Условните знаци *са малки изображения.* С тяхна помощ върху картата се обозначават: държавна граница (▬), столица (◉), град (○), шосе (═), планински връх (▲), място, където има въглища (■), минерален извор (•) и много други.

Златоград е най-южният град в България.

Граници на България

Условният знак за **държавна граница** отделя България на картата от пет държави. На север и североизток страната граничи с *Румъния*. Северната граница минава по река Дунав, а североизточната е сухоземна. На запад България граничи със *Сърбия* и *Македония*, на юг – с *Гърция*, а на югоизток – с *Турция*. Наша източна граница е *Черно море*.

Географската карта е силно умалено изображение на земната повърхност. Цветовете и условните знаци са езикът на картата. България граничи с Румъния, Сърбия, Македония, Гърция, Турция и с Черно море.

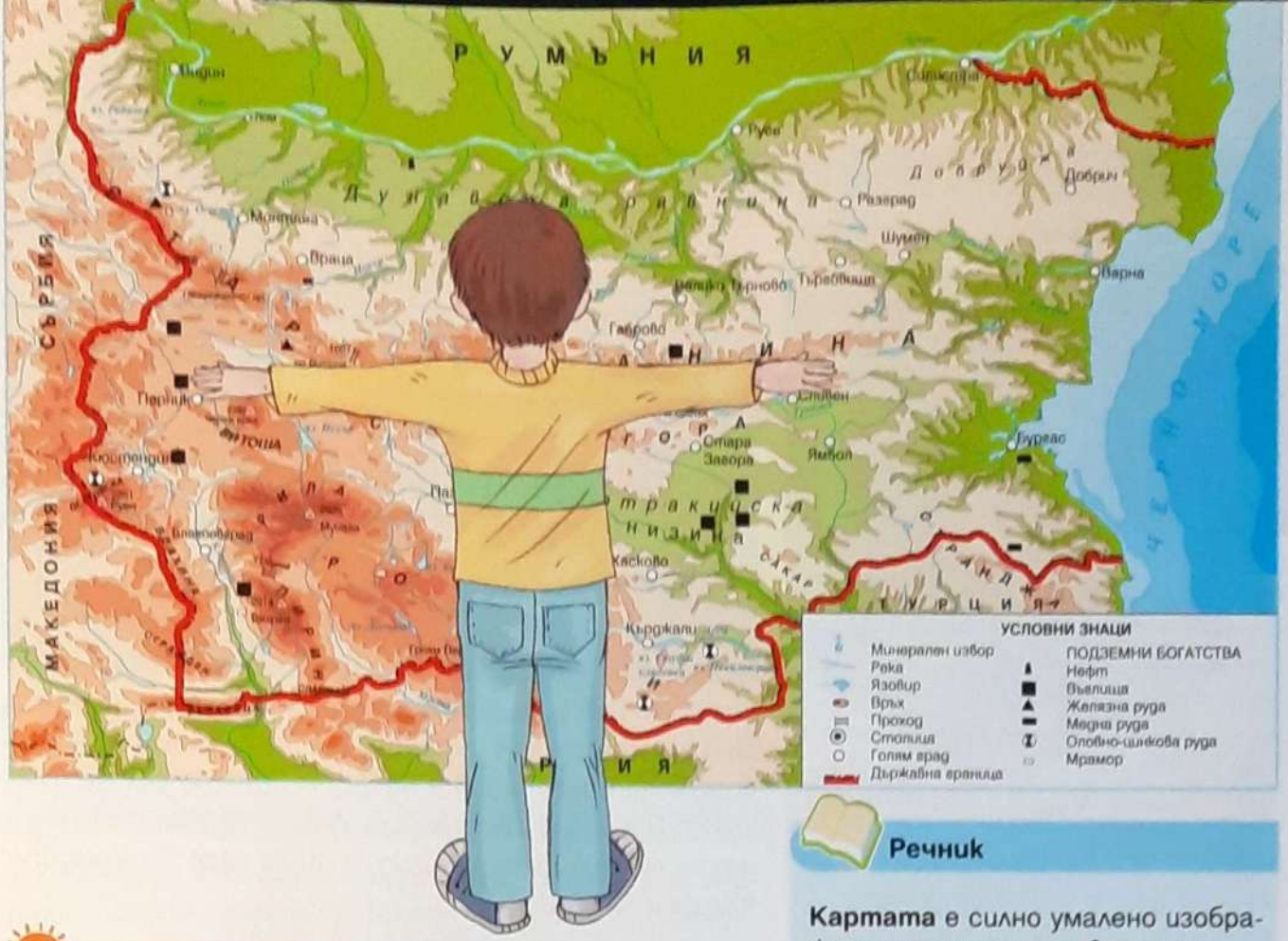

Речник

Картата е силно умалено изображение на земната повърхност.
Посоките на света са север, юг, изток, запад.
Условните знаци са малки изображения, с помощта на които върху картата се обозначават селища, пътища, природни богатства и др.
Държавната граница е разделителна линия между територииите на съседни държави.

Любопитно

- В стари времена картите били рисувани на ръка. Всеки използвал свои условни знаци. След време знаците били уеднаквени, за да могат хората от различните страни да се ориентират по всяка карта.
- Най-източният град в България е Шабла, а най-западният – Кула. Най-северно е разположен малкият град Брегово, а най-южно – град Златоград.

Главни и междинни посоки на света

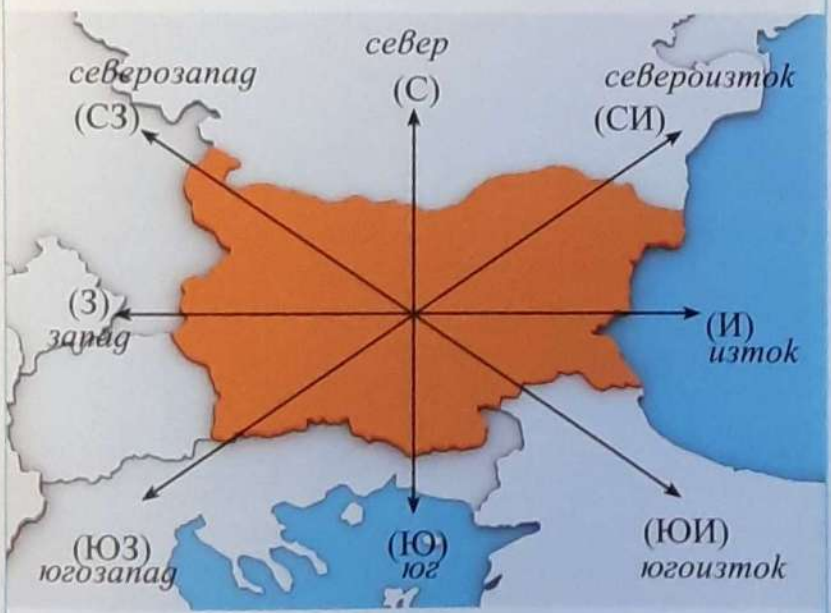

Наблюдавайте и открийте

1 Покажете как определяме посоките на света по карта.
2 Открийте на картата висока планина, ниска планина, равнина, град, река, държавна граница.
3 Посочете на картата с кои държави граничи България.

Проект

4 Нарисувайте на отделни картончета десет условни знака. На обратната страна напишете значението им. Следващия час се разделете на отбори и направете състезание на тема: *„Познай какво означава условният знак"*.

5 БЪЛГАРИЯ – ЕВРОПЕЙСКА И БАЛКАНСКА СТРАНА

Разположение на България върху снимка на Земята от Космоса и върху картата на Европа

България – европейска страна

По-голямата част от повърхността на Земята е заета с *вода*, а по-малката – от *суша*. Сушата се състои от седем големи територии, които наричаме **континенти**. Азия е най-големият континент, а Европа – един от най-малките. България е разположена *в югоизточната част на Европа*.

България – балканска страна

В южната част на Европа се простират три **полуострова**. *На изток се намира Балканският полуостров.* Той е получил името си от Стара планина, която в миналото е наричана Балкан. България е разположена в *източната част на Балканския полуостров*, близо до континента Азия. Тя е на четвърто място по големина на полуострова след Турция, Румъния и Гърция.

България – на важен кръстопът

Географското положение на България влияе благоприятно на нейното развитие. Страната ни се намира на важен *кръстопът*. През територията ѝ минават *пътища, които свързват Западна и Средна Европа с Азия, и Северна Европа с Южна Европа.* По шосетата и железопътните линии непрекъснато се превозват товари и пътници.

Балканският полуостров е един от полуостровите в Южна Европа.

България е *дунавска* и *черноморска страна*. Река Дунав свързва страната ни с други държави, разположени по нейното течение. Тя е плавателна река. Дунав служи за граница между България и Румъния. Двете страни се свързват чрез мостове, построени при градовете Русе и Видин.

Черно море е нашата морска „врата“. То е най-евтиният воден път. В големите черноморски пристанища Варна и Бургас пристигат кораби от цял свят. От водите му се добива морска сол. В него живеят делфини и много видове риби. Черноморските курорти и плажове привличат хиляди български и чуждестранни туристи.

България има благоприятно географско положение. Тя се намира в Югоизточна Европа и в източната част на Балканския полуостров. България е черноморска и дунавска страна. Разположена е на важен кръстопът.

Европа и другите континенти на Земята

Любопитно

На Земята има седем континента. Те са: Азия, Африка, Северна Америка, Южна Америка, Антарктида, Европа и Австралия. Океаните са четири: Тихи, Атлантически, Индийски и Северен ледовит океан.

Дунав е най-голямата плавателна река в Европа, която тече от запад на изток. Тя минава през десет държави, преди да се влее в Черно море.

Речник

Континент наричаме една от седемте големи територии от сушата на Земята.

Полуостровът е част от сушата, заобиколена от три страни с вода.

Отговорете

1. В кой континент и на кой полуостров е разположена България?
2. Докажете с пример, че България има кръстопътно положение.
3. Какво е значението на Черно море и на река Дунав за развитието на нашата страна?

Наблюдавайте и открийте

4. Кои са държавите на Балканския полуостров?
5. Проучете коя от тях (освен България) е едновременно дунавска и черноморска страна. По какви маршрути може да направите екскурзия до тази съседна страна?

Мостът над река Дунав при град Видин е дълъг почти два километра. По него минават шосе и железопътна линия.

През България минава най-краткият път от Западна и Средна Европа към Азия.

Черноморското пристанище Варна

6 НИЕ СМЕ БЪЛГАРСКИ И ЕВРОПЕЙСКИ ГРАЖДАНИ

Всички деца имат право на игри, почивка и спорт. Обществото трябва да осигурява условия всяко дете да се чувства ценено и да развива своите способности.

Страни извън Европейския съюз

Държавите от Европейския съюз на картата на Европа.
Знамето на Европейския съюз е синьо с 12 златни звезди, подредени в кръг. То е символ на единството на народите в Европа.

Гражданите на България

България е нашата родина. В нея сме родени, учим, работим и живеем. Тук са живели прадедите ни. Всеки човек, роден в България, е *български* **гражданин**. Граждани на България са и всички, на които поне единият родител е български гражданин. Те може да живеят в други страни, но обичат и пазят в сърцето си България.

Българските граждани имат равни права: да изразяват свободно мнението си, да се сдружават, да се трудят, да избират управляващите, да напускат страната и да се завръщат в нея.

Най-голямото богатство на България са децата. Те са под закрилата на държавата и обществото. Всяко дете има право да расте в *семейство* с обич и грижа, да бъде *уважавано* и *защитавано от насилие*. Сред най-важните права на децата са *равният достъп до качествено здравеопазване и образование*.

България в Обединена Европа

Нашата родина е член на голямото *обединение на европейски държави*, наречено *Европейски съюз*. Всички български граждани са и *граждани на Европейския съюз*. Те имат право да пътуват, да се образоват, да живеят и работят във всяка страна от Европейския съюз.

Обединена Европа се изгражда като *пространство без граници*, в което главни ценности са *мирът и зачитането на правата на всеки човек*. Държавите от Европейския съюз работят заедно за чиста околна среда и за мир в света. С общите средства на всички страни членки се строят пътища и се подкрепят фермерите. Специални програми насърчават образованието на младите хора. Заедно с другите европейци ние, българите, изграждаме общия европейски дом.

Български граждани са хората, родени в България, и тези, на които поне единият родител е български гражданин. Основните права на децата са равният достъп до безплатно здравеопазване и образование. Българските граждани са и граждани на Европейския съюз.

Сградата на Народното събрание в София. Тук политиците изработват и приемат законите. Всички български граждани, навършили 18 години, имат право да избират и да бъдат избирани в управлението на страната чрез свободни и честни избори.

Любопитно

- Българско гражданство придобиват и хората с български произход, останали в миналото в други държави като Сърбия, Македония, Украйна, Молдова.
- Право и задължение на всички български граждани е да изучават и ползват официалния български език. Гражданите, за които българският не е майчин език, имат право да изучават и ползват своя език.
- **116 111** е номерът на Националната телефонна линия за помощ и подкрепа на деца и юноши.

Права на децата
Да живеем в семейство с родители, които ни обичат, закрилят и уважават.
Да растем в чиста околна среда, в сигурен дом, със здравословна храна.
Да изразяваме мнението си по всички въпроси, които засягат живота ни.
Да получим безплатно и качествено средно образование, за да развием талантите си.
Да имаме равен достъп до безплатна лекарска помощ и грижи за здравето ни.
Да бъдем защитавани от всички форми на лошо отношение и насилие.

Речник

Гражданинът е *жител на своята държава, който има всички права според нейните закони и е длъжен да ги спазва.*

Отговорете

1 Кои влизат в общността на българските граждани?

2 Какво ни обединява като български граждани? А като граждани на Европейския съюз?

Наблюдавайте и открийте

3 Посочете на илюстрациите и опишете: а) знамето и герба на Република България; б) знамето на Европейския съюз. Къде сте виждали заедно двата флага?

Обсъдете

4 Защо според вас правото на здравеопазване и образование са основни права на децата?

5 Как разбирате израза „равен достъп"?

Проучете

6 Проучете кои са химнът и Денят на обединена Европа.

7 ПРЕД КАРТАТА НА БЪЛГАРИЯ

Задача 1. Да подредим частите на България

Наблюдателни ли сте? Открийте кое число на коя част от България съответства.

Северозападна част – числото ?

Североизточна част – числото ?

Югозападна част – числото ?

Югоизточна част – числото ?

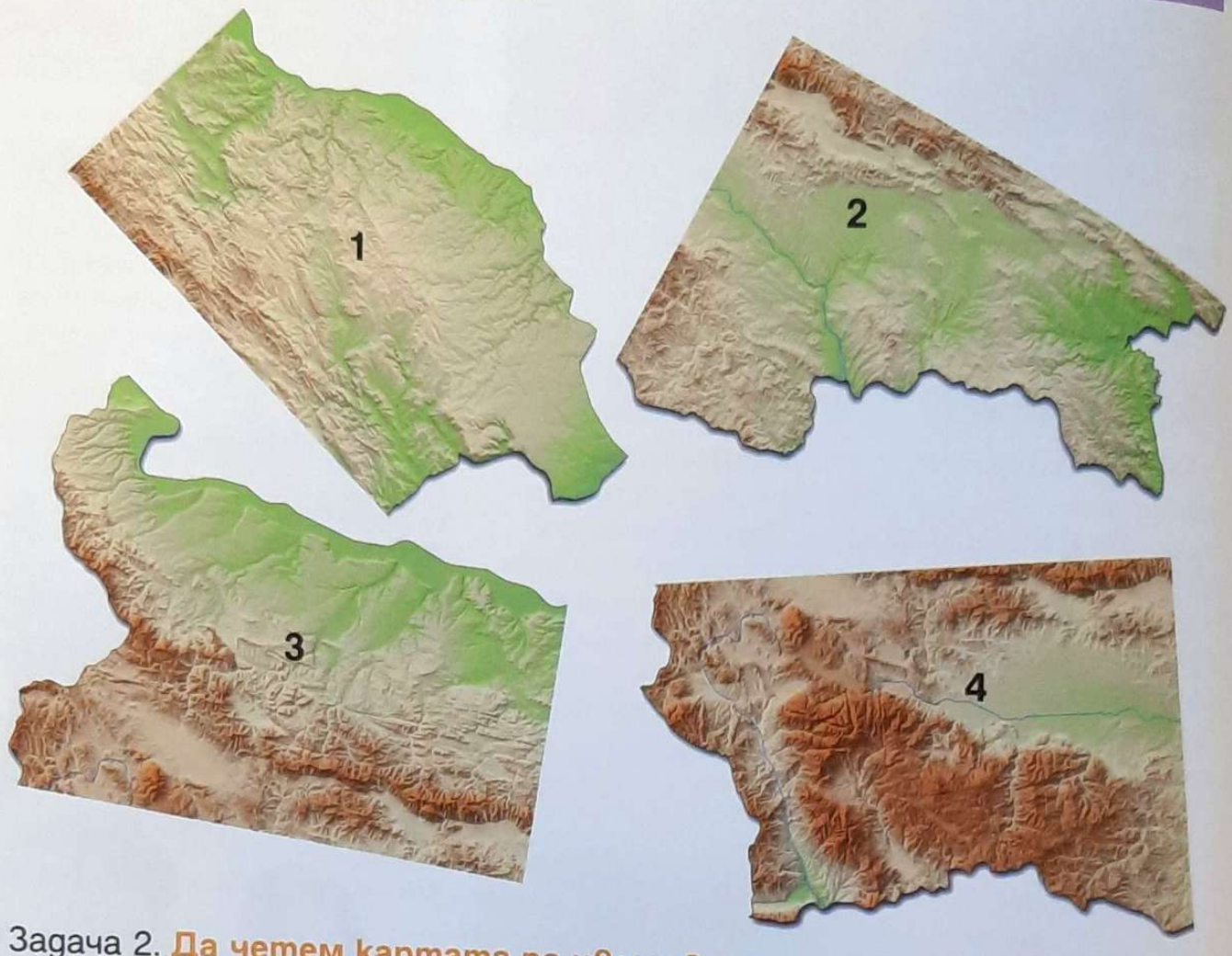

Задача 2. Да четем картата по цветовете

Разделете се на три групи. Намерете посочените обекти на картата на България на с. 110. Посочете неподходящия обект във всяка колона.

Първа група	Втора група	Трета група
Бургаско езеро	Стара планина	Горнотракийска низина
Черно море	Река Дунав	Дунавска равнина
Бургаска низина	Родопи	Язовир „Искър“

Задача 3. Какво „разказват“ условните знаци

Прочетете текста на Ани, който тя написа с помощта на условните знаци.

Нашият (○) се намира в подножието на (▲) Кам, близо до (▬). През близкия (≒) мина (=). То ни свързва със (⊙). Баща ми работи в мина за добив на (■). Майка ми е медицинска сестра в лечебен комплекс. Той е построен до един (💧).

Ако много се затруднявате, помогнете си с картата на с. 110.

Задача 4. Кои са съседите на България

Подредете правилно буквите във ветрилото, за да получите имената на държавите, с които граничи България.

Съставете изречения с отгатнатите имена. Включете във всяко изречение една от главните посоки на света.

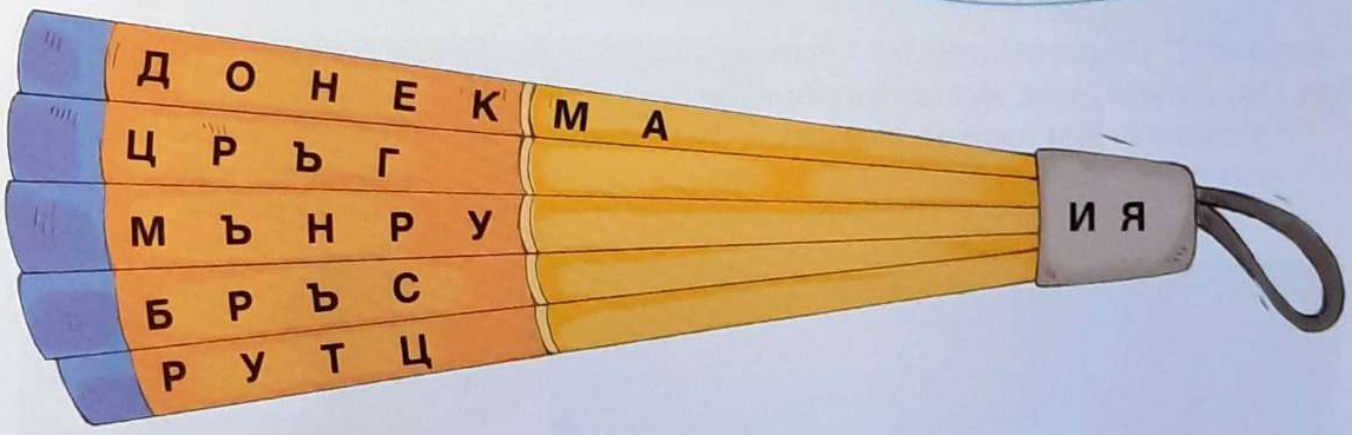

Задача 5. Географско положение на България

Прочетете изреченията, като ги допълните с подходящите думи.
България има (?) географско положение.
Нашата държава е разположена на важен (?).
България е (?), (?), (?) и (?) страна.

Думи за избор: *неблагоприятно; благоприятно; проход; кръстопът; западноевропейска; дунавска; европейска; беломорска; балканска; черноморска.*

Разгадайте кода, като знаете, че всяко число замества поредния номер на съответната буква от азбуката.
Какво получихте? Опишете какво е значението му за развитието на нашата страна.

24	6	17	14	15
13	15	17	6	

Задача 1. Да преговорим най-важното

Прочетете текста и отговорете на въпросите.

● Умалено изображение на България може да се види на географската карта. Върху картата обектите са изобразени с помощта на цветове и условни знаци.

● България е разположена на важен кръстопът в Югоизточна Европа. Тя е балканска, черноморска и дунавска страна. Граничи с Румъния, Сърбия, Македония, Гърция и Турция.

● Всички граждани на България имат равни права. Сред тях са свободното изразяване на мнение, правото на сдружаване, изборът на хора, които да управляват страната. Децата имат право на равен достъп до образование и здравеопазване.

● Родината ни е член на Европейския съюз, който се развива на основата на мира и сътрудничеството между всички европейци.

● Българските граждани са и граждани на Европейския съюз. Те могат да живеят, да се образоват и да работят във всяка държава членка на Съюза.

● С какви цветове се изобразяват географските обекти на картата?
● Кои са най-често срещаните условни знаци на картата?
● Защо казваме, че България е едновременно балканска, черноморска и дунавска страна?
● Кои са основните граждански права на децата в България?
● Какво ни обединява като български граждани?
● Какви възможности имат българите като граждани на Европейския съюз?

Задача 2. Цветовете на картата

Определете какви обекти са изобразени с цветове на картата. Кои цветове е сбъркала Ани? А кой цвят е пропуснала?

Задача 3. Разположение на България

Прочетете текста. Как бихте го озаглавили? Защо?

През България преминават главни международни пътища. Единият е най-късият път от Западна и Средна Европа за Азия. Другият свързва Северна и Североизточна Европа с Южна Европа и Африка. По тях се превозват товари и пътници.

Разгледайте картата на Европейския съюз на с. 18. Открийте кои съседни на България държави са членове на Европейския съюз.

Задача 4. Кои са български граждани

Прочетете текстовете. Кои от децата са български граждани? Обяснете защо.

1. Виктор живее с родителите и сестра си в своя роден град София.

2. Симеон е роден във Франция. Майка му е българка, а баща му е французин.

3. Гергана живее в красивия черноморски град Бургас. Родителите ѝ са българи.

4. Демир е роден в България, но живее в Германия, където родителите му работят.

5. Рая живее в Испания с майка си, която е българска гражданка. Баща ѝ е испанец.

6. Сергей е роден в Русия, но живее в град Варна. Родителите му са руснаци.

Задача 5. Разбираме ли правата си

Попитали Ани: „Какво е за теб правото на здравеопазване?“. Тя отговорила така:

- да имам право на добро лечение, когато съм болна
- да ми обясняват какво ще се случи с мен, когато ме лекуват
- лекарят и зъболекарят да ме питат за мнението ми
- лекарските кабинети и болниците да бъдат светли и чисти
- да получавам добро отношение и грижа според нуждите ми
- здравните заведения да станат приятни места за мен

Разделете се на групи. Обсъдете как разбирате правото си на:

- качествено образование
- чиста околна среда
- игри, спорт и почивка
- защита от насилие.

Изберете ученик от всяка група, който да представи мненията ви пред класа.

9 РАВНИНИ, НИЗИНИ И ПОЛЕТА

Жътва на пшеница с машини в Добруджа

Розобер в Казанлъшкото поле

Град Стара Загора в Горнотракийската низина

Равнини и низини

България не е голяма страна, но **повърхнината** ѝ е много разнообразна. Обширни равни земи се редуват с ниски и високи планини. По-голямата част от територията на страната ни заемат **равнините** и **низините**. Те са ниски и равни земи.

Най-обширна е *Дунавската равнина*. Разположена е в Северна България, на юг от река Дунав. Покрита е с плодородни почви. През нея протичат много реки. Водите им се използват за напояване на растенията. В източната ѝ част се намира Добруджа – житницата на България.

В Южна България се простира *Горнотракийската низина*. В сравнение с Дунавската равнина тя е по-ниска. Затова е наречена низина. Плодородните ѝ земи се напояват от водите на река Марица. В нея са най-големите запаси на въглища в България.

Полета

На юг от Стара планина са разположени китни **полета**. Те носят имената на най-големите градове в тях. В *Софийското поле* се намира столицата София. На изток от него са известните в цял свят *Карловско и Казанлъшко поле*. Наречени са *Розовата долина на България*, защото в тях се отглежда ароматната маслодайна роза.

Природни богатства на равните земи

Равните и плодородни земи са голямо природно богатство. Те са като огромни *градини*, в които се отглеждат *разнообразни растения – пшеница, царевица, слънчоглед, зеленчуци, плодни дървета*. *Въглищата* в Горнотракийската низина се използват за производство на електроенергия. Равнините, низините и полетата са заселени най-рано от човека. Сега в тях се намират *най-големите градове и села в България*. Равните земи се пресичат от важни *пътища*.

Повърхнината на България е разнообразна. В плодородните равнини, низини и полета се отглеждат различни растения. В равните земи са изградени големи градове и села. Пресичат се от важни пътища.

Обработка на царевица в Дунавската равнина

Фермер в слънчогледова нива

Любопитно

Розоберът се извършва ръчно. Брането на рози започва много рано сутрин, преди цветът да е разцъфнал, за да не се загуби ароматът му. Един килограм розово масло струва колкото два килограма злато.

Речник

Повърхнина наричаме формите на земната повърхност.
Равнината е обширна, ниска, предимно равна земя.
Низина е равна земя, която е по-ниска от равнината.
Полето е обработван равен участък земя.

Отговорете

1 Кое е общото за Дунавската равнина и Горнотракийската низина? А какво ги отличава?
2 Кои са най-важните природни богатства на равните земи в България?

Наблюдавайте и открийте

3 Покажете на картата на с. 110 къде се намират „житницата на България“ и Розовата долина.
4 Посочете по два големи града в Дунавската равнина и в Горнотракийската низина.

Проучете

5 В Дунавската равнина се отглежда най-много царевица в България. Проучете за какво се използва тя. Направете табло със събраната от вас информация.

10 ПЛАНИНИ В БЪЛГАРИЯ

Връх Мусала е най-високото и студено място в България.

Пирин планина с връх Вихрен

В Родопите са най-обширните иглолистни гори в България.

Най-големите планини в България

Планините са част от прекрасната българска природа. Чистият въздух, снежните им върхове и вековни гори привличат много туристи. Планините пазят спомена за славното ни минало.

По средата на България се простира *Стара планина*. Тя е *най-дългата наша планина*. *Разделя страната* на Северна и Южна България. Огласяните от птичи песни гори приютяват много диви животни – сърни, елени, мечки, лисици, вълци.

Най-високо над равнините и низините се издигат *Рила* и *Пирин*. Върховете им са *остри и скалисти*. По стръмните им склонове се спускат *буйни реки*. По високите места, огрени от слънцето, блестят прозрачно чистите води на *десетки езера*. Наричат ги „сините очи на планините".

В Рила се издига най-високият връх на Балканския полуостров – *Мусала*. По най-горните скалисти части на планините се срещат диви кози и скални орли.

На *изток от Рила и Пирин* е разположена планината *Родопи*. Гледани от високо, нейните *заоблени върхове* приличат на развълнувано море. Родопите са *най-обширната планина* в България. В нея се намират най-големите *запаси на оловно-цинкова руда* в България.

На *юг от Софийското поле* се издига *Витоша*. За разлика от другите високи планини, тя заема *най-малка* част от територията на България. Наричат я „белите дробове на София".

Природни богатства на планините

В планините са разположени обширни *широколистни и иглолистни гори*, сочни *пасища*. Хората берат *гъби, горски плодове, лечебни растения*. През всички сезони има условия за *почивка и спорт*. Буйните и пълноводни *реки* се използват за производство на електроенергия. От добиваните *руди* се произвеждат метали.

Най-големите планини в България са Рила, Пирин, Стара планина, Родопи и Витоша. Горите им приютяват много диви животни. Техните природни богатства имат важно значение за хората.

Изглед от връх Ботев – най-високия връх в Стара планина

Любопитно

- Най-високият връх в Пирин е наречен Вихрен заради честите силни ветрове. Елтепе е старото му име, което означава „връх на бурите“.
- Предполага се, че името Рила означава „планина с много води“ и е дадено от древните жители на нашите земи – траките.

На юг от София се издига Витоша с Черни връх. Тя е четвъртата по височина планина в България.

кафява мечка *лисица* *вълк* *сърна*

Речник

Планините са високите, изпъкнали части на земната повърхност.

Отговорете

1 Кои големи планини са разположени в Южна България?

2 Какви природни богатства има в планините?

Наблюдавайте и открийте

3 Покажете на картата на с. 110 планината, която сте посетили, и я опишете. Разкажете как опазихте красотата на природата ѝ.

4 Назовете по снимките най-разпространените в планините диви животни.

Проект

5 Заедно със съучениците си направете албум на най-известните български планини с текст и снимки или рисунки.

дива свиня *елен*

11 НА ПЪТЕШЕСТВИЕ В НАШИТЕ ПЛАНИНИ И РАВНИНИ

Задача 1. Да опишем по картата

В този час ще пътешествате мислено из красивата ни родина. За тази цел ви е нужна картата. На нея са нанесени обектите, които ще посетите.

Разделете се на три групи. Опишете означените на картата обекти по указанията.

Описание на планина

- С какъв цвят се изобразява на картата?
- Къде се намира?
- Кой е най-високият ѝ връх?
- Какви природни богатства има в нея?
- Кои реки извират от нея?
- Какво е нейното значение?

Описание на равнина, низина или поле

- С какъв цвят се изобразява на картата?
- Къде се намира?
- Какви природни богатства има там?
- Кои реки протичат оттам?
- Какво е нейното (неговото) значение?

Първа група: Обекти за описание – 1, 4, 7

Втора група: Обекти за описание – 2, 5, 8

Трета група: Обекти за описание – 3, 6, 9

За кои природни обекти от пътешествието се пее в химна на България?

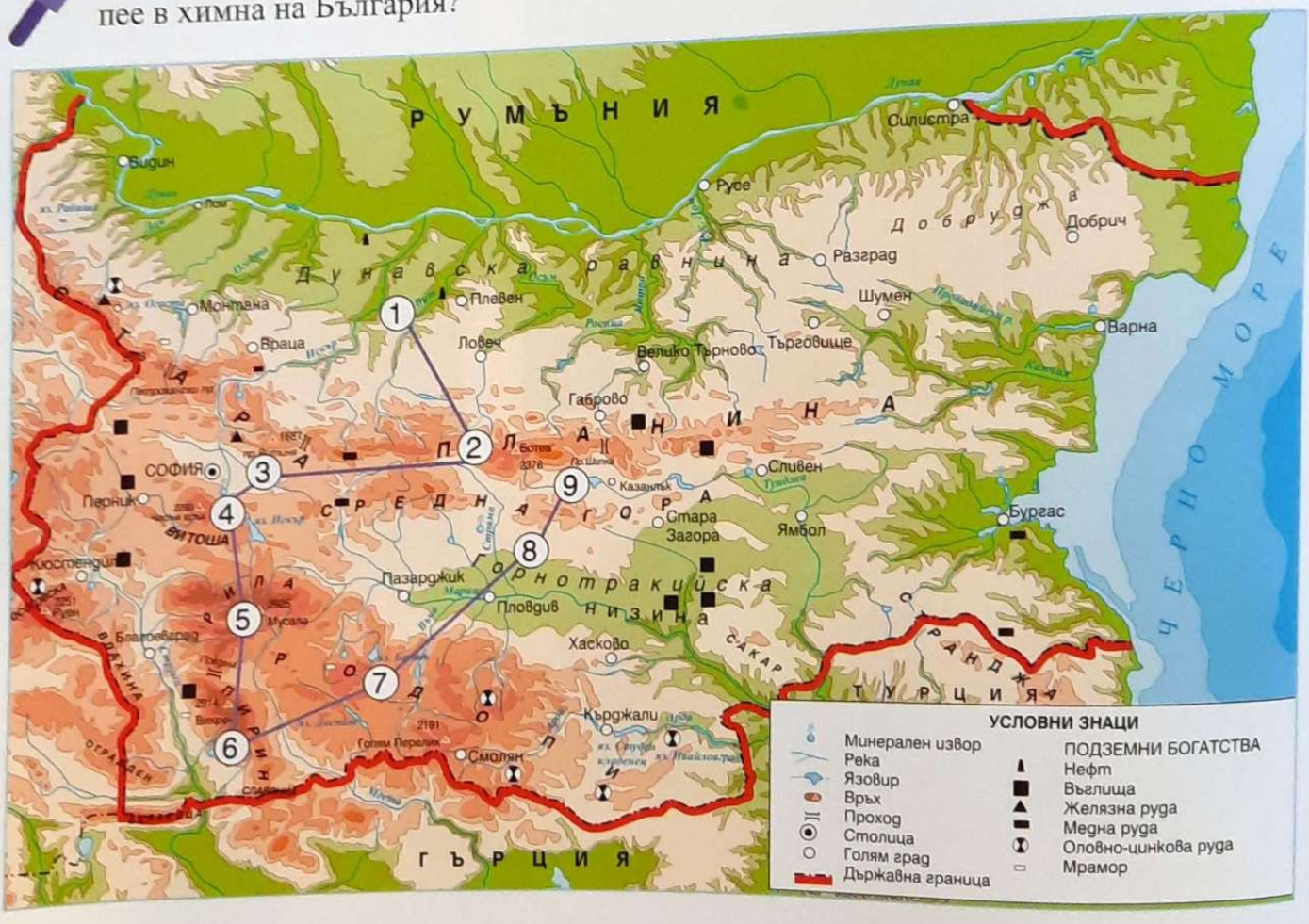

Задача 2. Да разпознаем по снимка

Предположете в кои от вече описаните природни обекти може да са направени снимките. Обосновете отговорите си.

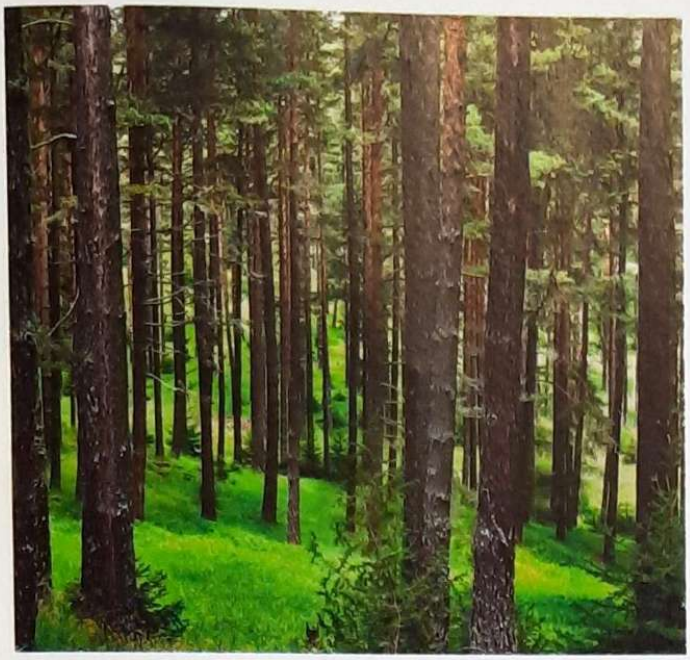

Задача 3. Да открием разликите

След пътуването си из Родопите известният български писател и поет Иван Вазов описал своите впечатления. По какво се различават планините Рила и Родопи според него?

Имах възможност да видя голямата разлика, която съществува между формите и строежа на Рила и Родопите. В Родопите не се виждат ония остри, голи, уединени върхове, на които скалните чела, изронени, изрязани, озъбени, стърчат над страховити пропасти с езера на дъното. Родопите, които се простират нашироко, имат много разклонения със заоблени върхове, обикновено облечени догоре с гора.

По Иван Вазов

Отгатнете на коя от двете снимки вдясно е показана планината Родопи.

Припомнете си по какво се различават Стара планина и Витоша. Опишете ги подобно на текста от Иван Вазов с по три изречения.

12 ВОДИТЕ – БЕЗЦЕННО ПРИРОДНО БОГАТСТВО

Курортът „Слънчев бряг“ на Черно море

Река Искър сякаш прорязва Стара планина. Силата на водата е оформила стръмни причудливи скали и пещери. Те привличат много туристи и алпинисти.

Пътнически кораб по река Дунав

Водите са безценен дар на природата. Без тях животът е невъзможен. Използваме ги в бита за пиене, миене, готвене. Напояваме градини и ниви, произвеждаме електроенергия. От водите на **морето** добиваме сол. Черноморските курорти и плажове привличат много туристи. Морето е важен път до близки и далечни страни.

Реки в България

Най-дългата **река** у нас е *Искър*. Тя извира от Рила и тече на север. Преминава през Софийското поле и пресича Стара планина. След като напои плодородните земи на Дунавската равнина, се влива в река Дунав.

Най-пълноводната река в България е *Марица*. Тя също извира от Рила. Високо в планината реката е тясна и буйна. В Горнотракийската низина е широка, тече бавно и внася животворна влага в плодородните почви. Марица пресича южната ни граница и се влива в море, което е извън България.

Дунав е единствената *плавателна река* в България. Тя преминава през *много държави*. По нейното течение се превозват *пътници* и *товари*. Водите ѝ се използват за *напояване* и за *риболов*. Дунав е най-широката река в България.

Езерата на България

Повечето естествени **езера** у нас са в планините *Рила* и *Пирин*. Красивите им кристално чисти води привличат много туристи. Най-известни са *Седемте рилски езера*. *Бургаското* и *Варненското езеро* са най-големите езера в България. Разположени са по Българското черноморско крайбрежие.

България е богата на *минерални* **извори**. Още в далечното минало край техните *лековити води* са възникнали селища като София, Кюстендил, Хисаря, Сандански и други.

Водите са важно природно богатство, без което животът на хората е невъзможен. В България има много реки, езера и минерални извори. Най-дългата река е Искър, а най-пълноводната – Марица. Единствената плавателна река е Дунав. Черно море привлича много туристи и е важен път.

Седемте рилски езера привличат туристи от целия свят.

Любопитно

Язовирът е изкуствено езеро. То се образува, когато хората преградят със здрава стена пътя на река. Водата в язовирите се използва за напояване, риболов и за производство на електроенергия. Язовир „Искър“ е най-големият язовир в България.

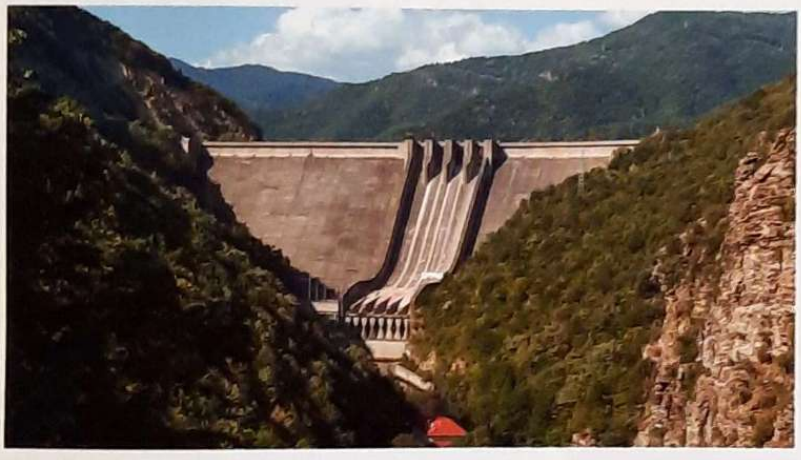

Язовирната стена, изградена на река Въча в Родопите

Река Марица при град Пловдив

Речник

Морето е част от сол..., изпълнена със солена вода.
Реката е естествен воден поток, който тече по земната повърхнина.
Езеро е вдлъбната форма на повърхнината, запълнена с вода.
Извор наричаме мястото, където подземните води излизат на повърхността.

Отговорете

1 Опишете реките Искър и Марица: откъде извират, къде протичат, къде се вливат?
2 За какво се използват водите на Черно море, реките, езерата и минералните извори?

Наблюдавайте и открийте

3 Покажете на картата с. 110 най-големите реки и езера.
4 Опишете реките на снимките. По какво се различават?

Обсъдете

5 Защо според вас днес хората в света използват седем пъти повече вода, отколкото преди сто години?
6 Как разумно да пестим водата? Съставете списък със съвети.

Проучете

7 Назовете имена на реки, които започват с буквите: А, В, И, К, Л, М, О, П, С, Т, Я. Покажете ги на картата на с. 110.
8 Открийте на кои от тези реки са построени язовири.

13 ВОДАТА В ПОЛЗА НА ХОРАТА

Задача 1. Познаваме ли водите

Подредете думите и изразите в изречения.

- реки, планините, водят началото си, повечето, от
- селища, минералните извори, са възникнали, много, край
- се намират, у нас, езера, повечето, в Рила и Пирин
- плавателна, е, в България, Дунав, река, единствената

● Вижте на картата на с. 110 и дайте по един пример за река, която извира от:

Рила **Стара планина** **Витоша** **Родопите**

Назовете излишната дума от всяка група. Обяснете защо е излишна. Кой от обектите на снимките вдясно ще поставите на нейно място?

Първа група	Втора група	Трета група
Бургаско езеро	Сандански	Рила
Варненско езеро	Дунав	Марица
Пловдив	Хисаря	Искър

Камчия е най-дългата изцяло българска река, която се влива направо в Черно море.

Задача 2. Умеем ли да описваме река

Направете описание на голяма българска река по избор, като отговорите на следните въпроси:

- откъде извира реката
- в каква посока тече
- откъде минава
- къде се влива
- за какво се използват водите ѝ.

Прочетете текста. Разпознайте по описанието за коя река пише в него.

Ние сме на билото на рилския първенец. Слизаме малко на юг и пред смаяния ни поглед се разкрива красива гледка – зелените „очи“ на прочутите Маричини езера.

Като приеме бистрата и студена като лед вода на трите езера, игривият поток тръгва право на изток. Колкото отиваме по-надолу към полите на планината, толкова повече се стеснява долината. Планинският поток става по-див, чува се неспирното му бучене. Безброй водопади са нанизани като огърлица. Под гара Белово реката излиза от тесния пролом и литва из обширната Тракийска низина.

По Павел Делирадев

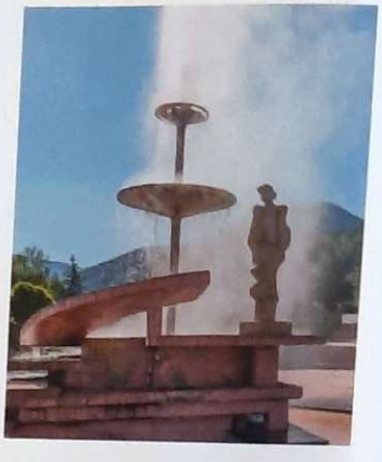

Минералният извор в курорта Сапарева баня

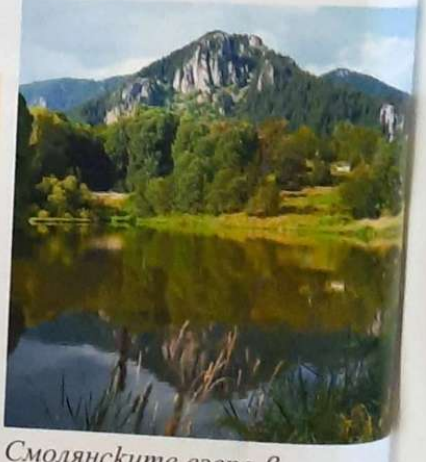

Смолянските езера в подножието на Родопите

Задача 3. За какво използваме водите

Разгледайте схемата. Обяснете за какво се използват водите на големите язовири.

Защо наричат Черно море и река Дунав „сините пътища на родината“?

Дайте различни примери за значението и използването на двата водни обекта. Помогнете си с изобразеното на снимките.

Морската гара на град Бургас

Черноморският курорт „Златни пясъци“

Пристанище за товари при град Русе

Рибарски лодки в Созопол

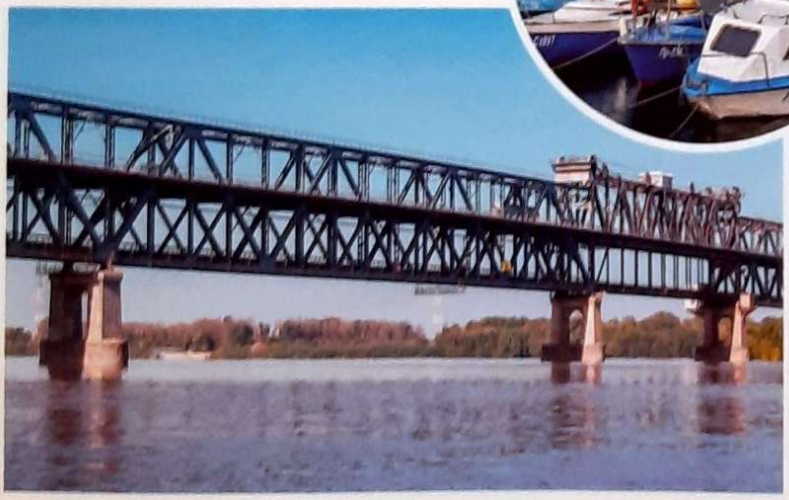

Мостът на река Дунав при град Русе

Добив на морска сол край Поморие

14 ПРИРОДНИТЕ БОГАТСТВА И ТРУДЪТ НА ХОРАТА

Крави на планинско пасище

Дърводобив

***Агроном** в ябълкова градина*

Рибарски кораби в Черно море

Трудът на хората в планините

Природните богатства на планините дават възможност за различни трудови дейности. Ниските им части са превърнати в *обработваеми земи*. Грижливи стопани сеят ръж, отглеждат картофи, лозя, плодни дървета и храсти.

Планинските ливади осигуряват храна за стадата от овце, кози и крави. В мандрите се произвеждат млечни продукти – мляко, масло, сирене, кашкавал. На *буйните планински реки* строители изграждат *язовири и водни електроцентрали*. От горите се добива *дървен материал*. *Горските работници* възстановяват изсечените и опожарените гори.

Минералните извори, снежната покривка, горите и чистият въздух привличат много *туристи*. За отдиха и почивката им се грижат *хотелиери* и *ски учители*, а за възстановяване на здравето им – *медицински работници*.

Трудът на хората в равнините

Най-обширните обработваеми земи са в равнините, низините и полетата, където почвите са плодородни. С помощта на машини *фермерите* сеят пшеница, царевица, слънчоглед, които дават високи добиви. В модерни **ферми** *животновъди* отглеждат крави, свине и птици. *Строители* изграждат сгради и пътища в градове и села.

Трудът на хората по крайбрежието на река Дунав и Черно море

Върху плодородните почви край реките се отглеждат *зеленчуци*. На река Дунав са изградени *пристанища*. В тях пристигат товарни и пътнически кораби от други европейски страни. Част от хората, които живеят край реката, се занимават с *риболов*.

Трудът на хората край морето е разнообразен. *Моряци* плават на български и чужди кораби, като пренасят товари до различни краища на света. *Рибари* ловят риба в морските води. *Работещите в хотелите* се грижат за почивката на хиляди туристи.

Разнообразната природа в равнините, планините и по Дунавското и Черноморското крайбрежие дава възможност на хората да извършват различни трудови дейности.

Ски училище на снежната шапка в планинския курорт Банско

Любопитно

- Консервните предприятия се строят близо до местата, където се отглеждат растенията, защото суровите плодове и зеленчуци се развалят бързо при превозване. Най-много плодови и зеленчукови консерви се произвеждат в Дунавската равнина и Горнотракийската низина.
- За производството на един тон хартия са необходими 24 големи дървета.

Консервна фабрика

Модерна краве ферма

Речник

Ферма е предприятие, в което се отглеждат растения и животни за пазара.

Аврономи е професия, свързана с отглеждане на растения.

Отговорете

1. Кои трудови дейности са типични за планините?
2. Защо трудовите дейности в равнините и планините са различни?
3. Кои трудови дейности са общи за Дунавското и Черноморското крайбрежие?

Обсъдете

4. Къде според вас строителството е по-лесно и по-евтино – в равнините или в планините?
5. Къде се намират по-големите селища? Защо са създадени там?

Проучете

6. Разговаряйте с възрастни хора и проучете кои трудови дейности и професии, упражнявани в миналото, днес не съществуват.

Голям пътнически кораб на пристанище Бургас

Курортът „Албена“ на Черно море

15 ОПАЗВАНЕ НА ПРИРОДАТА

Изсичането на горите може да предизвиква опасно свличане на земна маса.

Пеликан в езерото Сребърна

В Пирин се опазват вековни гори от бяла и черна мура.

Изменения на природата

Природата на България е претърпяла големи изменения във времето. В стари времена нашите земи били покрити с гъсти гори. Населението постепенно нараствало, а хората мислели, че природата е неизчерпаем дар. Човешката дейност навредила на растителния и животинския свят. Някои *растения и животни напълно изчезнали.* Хората постепенно осъзнавали необходимостта от опазване на удивителната българска природа.

Опазване на българската природа

Първите стъпки за опазване на природата били направени преди около 90 години. Тогава е обявен първият **резерват** в България – Силкосия, в Странджа планина. Днес има много *защитени територии – природни паркове, резервати и защитени местности. Резерватът „Сребърна"* е признат за световно природно наследство. В него се намира езерото Сребърна. То е разположено недалече от дунавския бряг, до град Силистра. В езерото гнездят редки птици – къдроглави пеликани, малки корморани, бели чапли и други.

Националният парк „Пирин" също е признат за световно природно наследство. Там е най-старото иглолистно дърво в България – *Байкушевата мура.* Рядкото цвете *еделвайс* се е превърнало в символ на планината. Кафявите мечки, дивите кози, скалните орли и други животни са под специална закрила.

Природозащитната дейност в България е разнообразна. Вземат се мерки за опазване на чистотата на въздуха, водите и почвите. Опазват се *застрашените от изчезване растения и животни. Съхраняването на горите* е жизнено важно, защото те пречистват въздуха и предпазват почвата от разрушаване. За да се запазят по-чисти *въздухът и водите*, на заводските комини се поставят *устройства, които улавят вредните газове.* На реките се строят *пречиствателни станции.*

Природата на България е силно изменена заради човешката дейност. Държавата, обществото и всеки гражданин са длъжни да опазват природата. Само така можем да съхраним здравето си и красотата на България.

Резерват „Ропотамо“. Реката и горите около нея са дом на различни видове редки растения и животни. Те са силно застрашени от строителството и многото туристи.

Пречистване на вредни газове в завод в Пирдоп

Пречиствателна станция за замърсени води

Любопитно

- В България са изчезнали много животински видове – тюлен монах, паяк рибар, норка, змия аспида, момин и сив жерав и други. Причини за това са незаконният лов, замърсяването и разрушаването на естествената им среда.
- В страните от Европейския съюз се изгражда система от защитени зони, наречена „Натура 2000“. Целта е природата да се съхрани за бъдещите поколения чрез ограничаване на човешката дейност.

Речник

Резерватът е строго охранявана защитена територия, в която се опазват заплашени от изчезване растения и животни.

Отговорете

1 Как и защо се е изменила природата на България?

2 По какви начини се опазва природата в нашата страна?

Обсъдете

3 Какво мислите за призива: „Пазете природата, за да се съхранят здравето на хората и красотата на родината!“?

Проект

Потърсете снимки на защитени растителни и животински видове в България. Подредете ги на табло и ги надпишете.

Блатна костенурка

Ням лебед

Пясъчна лилия

Планински крем

Дива коза

Скален орел

16 ДА СЪХРАНИМ ПРИРОДАТА НА БЪЛГАРИЯ

Задача 1. Как човешката дейност увреждa природата

С помощта на снимките обяснете как хората вредят на природата. Дайте примери, които сте наблюдавали на вашата улица, в селището ви, на екскурзия.

Задача 2. Можем ли да намалим вредите

Прочетете текста. Виждали ли сте такива съоръжения? Обсъдете защо са важни.

Замърсяването принуждава държавите да заменят въглищата и нефта с възобновяеми източници на енергия. Тези източници се възстановяват по естествен начин или не се изчерпват. Силата на въздушните течения задвижва вятърни генератори. В бита и производството се използва слънчевата енергия. От растенията се добиват биогорива. Една от целите на Европейския съюз е възобновяемата енергия да задоволява все повече нуждите на хората в страните членки.

Вятърни генератори и слънчеви панели

- Предложете с какво вашият клас ще допринесе за опазването на природата.

Участвайте в инициативата „Да осиновим дърво!“. Засадете дръвче в училищния двор. Съставете план за работа с помощта на вашите родители и учителя, но поемете и своята лична отговорност. В началото отглеждането на дърво не е лесна работа. Трябва да го прекопавате, торите и поливате. Но колко хубаво ще е, когато след време се подслоните под сянката му и прочетете табелата: „Дървото е отгледано от 3. а клас“.

Задача 3. Защо е важна Червената книга

Прочетете текста. Обсъдете какво е значението на защитените територии и на Червената книга за опазването на българската природа.

В България има 950 защитени територии. В тях са поставени под закрила много на брой растения и животни, застрашени от изчезване. Имената им са събрани в Червената книга на България. Цветът ѝ е сигнал към всички нас, че видовете в нея са в опасност.

Проучете има ли във вашата област растения и животни, включени в Червената книга. Представете ги на табло с текст и снимки.

Родопският силивряк е истинско природно чудо. Даже ако растението е било изсъхнало преди 30 месеца, след поливане възстановява жизнеността си.

Малка част от защитените растителни и животински видове

Рис

Водна лилия

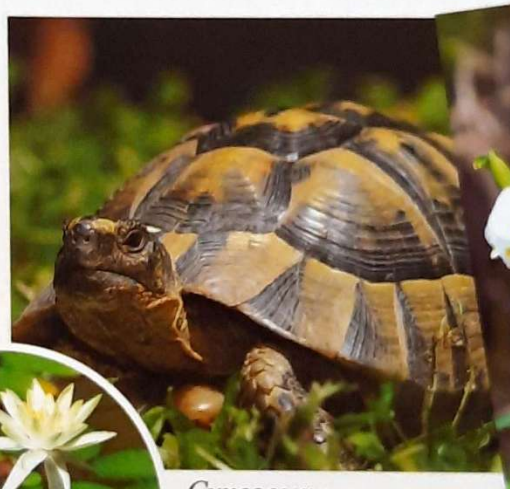

Сухоземна костенурка

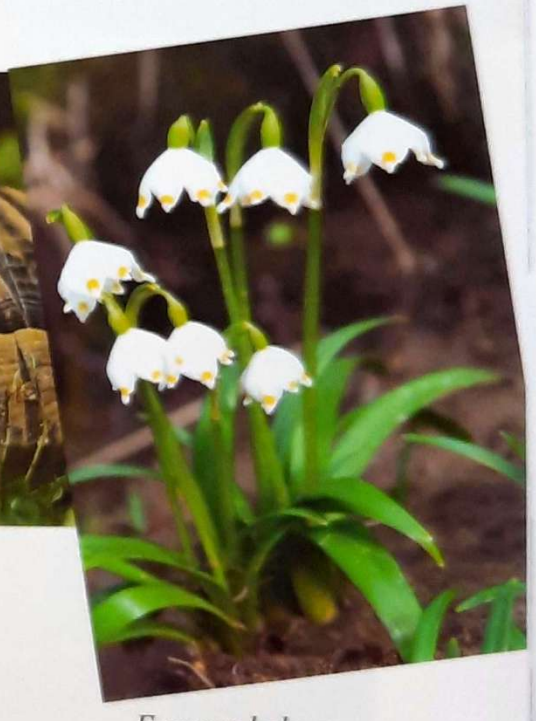

Блатно кокиче

Задача 4. Земята – нашият общ дом

Разгледайте календара на природозащитната дейност. Обсъдете в класа как ще участвате и вие. Може да изработите информационно табло със снимки и ваши рисунки; да подготвите дипляна с правила за опазване на родната природа, да осиновите дърво, да организирате празник в квартала. Важно е да участвате! Вие, децата, сте бъдещето на планетата. Никога не забравяйте това!

11 декември – Международен ден на планините
22 март – Световен ден на водата
1 април – Международен ден на птиците
22 април – Ден на Земята
Май – Месец на защита на природата

17 БЪЛГАРИЯ – НАШАТА ЗЕМЯ ХУБАВА

Задача 1. Да преговорим най-важното

Прочетете текста и изпълнете задачите.

● Нашата родина България е балканска, черноморска и дунавска страна. Повърхнината ѝ е много разнообразна. Равнините, низините и полетата са покрити с плодородни почви. В тях се отглеждат различни растения. Най-обширни са Дунавската равнина и Горнотракийската низина. В България се издигат високи планини: Рила, Пирин, Стара планина, Витоша, Родопи. В тях има условия за развитие на дърводобива и туризма. Водите на България – реки, езера, минерални извори и Черно море – са важно природно богатство.

● Разнообразните природни дадености позволяват хората да извършват различни трудови дейности в планините, в равнинните земи и по крайбрежията на Черно море и река Дунав. Те силно влияят върху природата и я изменят. Трябва да опазваме природата, за да съхраним здравето си и красотата на България.

● Определете географското положение на България.
● Докажете, че родината ни има разнообразна природа.
● Избройте природните богатства на равнинните земи и на планините.
● Обяснете защо водите на България са безценен дар.
● Дайте примери за различни трудови дейности, които зависят от природните дадености.
● Влезте в ролята на природозащитници. Убедете съучениците си, че природата трябва да се пази.

Задача 2. Да открием обектите на картата

Разделете се на два отбора и проведете състезание. Първи отбор показва на картите на с. 16 и с. 110 и разказва за обектите, означени с четни числа, втори отбор – обектите с нечетни числа.
Всеки верен и пълен отговор носи 2 точки, а непълните отговори – 1 точка. Печели отборът, събрал най-много точки.

1 Европа	2 Балкански полуостров	3 Румъния	4 Гърция	5 Река Дунав	6 Черно море
7 Македония	8 Сърбия	9 Дунавска равнина	10 Добруджа	11 Марица	12 Горнотракийска низина
13 Софийско поле	14 Карловско поле	15 Пирин	16 Рила	17 Стара планина	18 Родопи
19 Витоша	20 Искър	21 Бургаско езеро	22 Хисаря	23 Национален парк „Пирин“	24 Резерват „Сребърна“

Задача 3. Природата и човешкият труд

Определете каква трудова дейност е показана на всяка снимка.

Кои от тези трудови дейности са типични:
- за планините
- за равнините, низините и полетата
- за Черноморското крайбрежие?

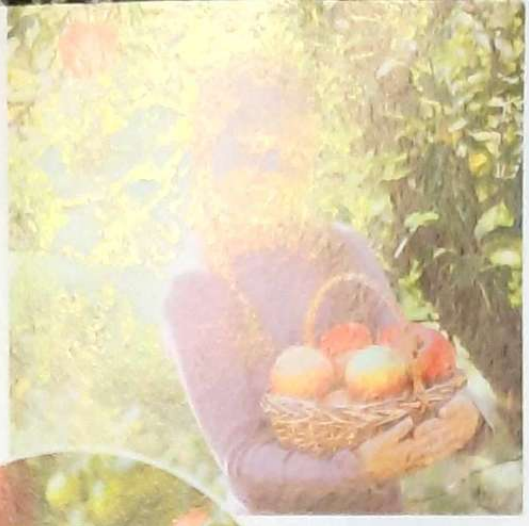

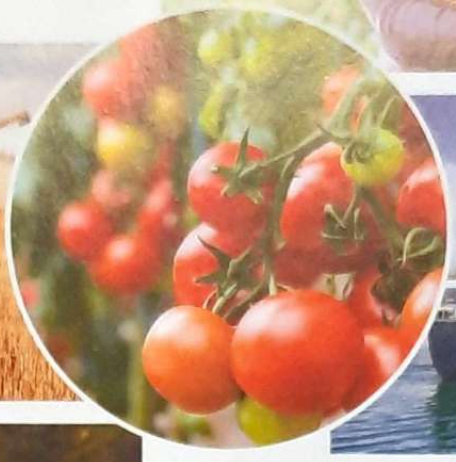

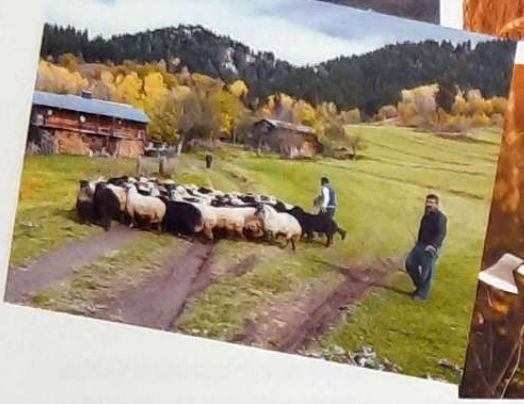

Задача 4. Защо обичаме България

Прочетете откъс от стихотворението на Владимир Русалиев. Кои природни обекти на родината ни е описал? Покажете ги на картата на с. 110.

Земята, която най-много обичам
и нейното име с трепет изричам,
това е България – мойта родина,
прекрасната, слънчева, китна градина.

На север се тихият Дунав белее,
на юг, в долините, Пирин синее,
на изток морето е с чайки и бури,
на запад е Тимок сред диви клисури.

А в Тракия равна Марица извива,
през Мизия Янтра се кротко разлива,
а гордо изправен под свода небесен
пей в унес Балканът хайдушката песен.

Довършете изречението:
„Обичам България, защото...“.

Речник

Мизия е древна историческа област, която обхваща земите между река Дунав, Стара планина и Черно море.

18 МИНАЛОТО И НЕГОВИТЕ ИЗТОЧНИЦИ

Глинен съд

Желязна лопата и кирки

Железен шлем

Материални източници

Писмо на Васил Левски

Каменен надпис

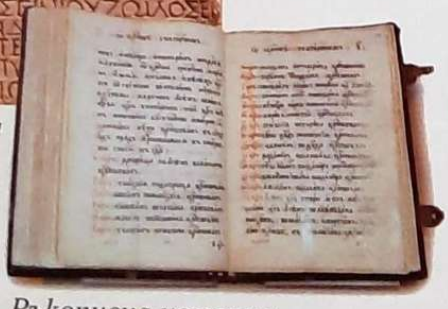

Ръкописна история

Писмени източници

Защо изучаваме миналото

Минало е всичко, което вече се е случило. Всеки *човек*, *семейство* и *род* имат свое минало. Обществата и държавите също имат минало, или *история*, която е полезно да се познава.

България е страна с интересна и богата история. В нея са вплетени имената на *велики българи* – обществени водачи, творци, борци за свобода.

Като познаваме родната история, може да разберем *кои сме, откъде идваме, кои са прадедите ни*. Узнаваме как хората преди нас са работили и празнували, в какво са вярвали, защо са воювали. Научаваме за *връзките на българите с другите народи*.

От миналото може да извлечем *опит и поуки* за настоящето и бъдещето си като български и европейски граждани.

Откъде научаваме за миналото

Всички *следи от човешката дейност* са **източници** (извори) на знания за миналото. Някои от тях са *материални*: останки от обществени сгради и домове, сечива и оръжия, съдове и украшения.

Останките от най-стари времена са запазени под земята. Откриват се от специалисти, които ги разкопават, изучават и обясняват.

Особено ценни за учените са *писмените източници*: надписи върху камък, текстове и книги, създадени във времето, които описват.

Писмените извори разказват за уредбата на обществата и държавите, за важните събития и за хората, участвали в тях. В *музеите* може да разгледаме ценни материални и писмени източници.

Как измерваме изминалото време

Човешкият живот се измерва в години, а миналото на обществата – в *години, векове и хилядолетия*. Един век (или столетие) съдържа 100 години. Хилядолетието обхваща 1000 години.

Всеки човек трябва да изучава и познава историята на своя народ и родина. Миналото се възстановява от специалисти с помощта на материални и писмени източници (извори). Времето в историята се измерва в години, векове и хилядолетия.

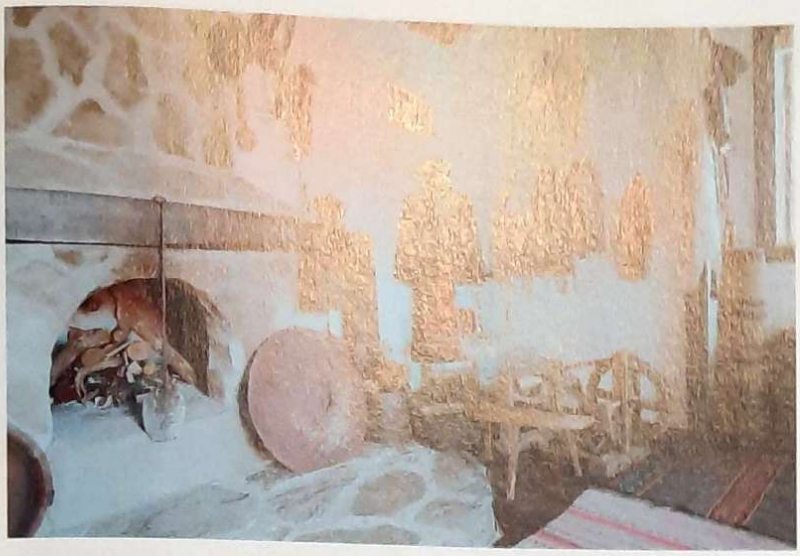

Къща музей „Баба Илийца“ в с. Челопек, Врачанско. Мебелите, предметите и облеклата, изложени там, ни помагат да си представим как са живели българите преди повече от един век.

Любопитно

- Най-ранните писмени източници са издълбани върху глинени и каменни плочи. Те описват броя на домашните животни и добивите от растенията, закони, договори за мир между държавите.
- Ценни писмени източници за българската история са летописите (от „лето“ – стара дума за година). Авторите им отбелязвали поред най-важното за всяка година, като смяна на владетеля, войни, бедствия.

Каничка с образ на тракийски войник

Златна тока за колан

Златна монета

Лист от ръкописна книга

Страница от печатна книга с герб на България

Запомнете

Миналото научаваме всичко, което се е случило назад във времето. Източници (извори) за миналото са всички следи от живота на хората в отминалото време.

Отговорете

1 Как още се нарича миналото на човешките общества и държави?
2 Дайте примери за материални и писмени източници на миналото.
3 Колко години се съдържат в пет века, в шест века, в девет века?
4 Посещавали ли сте музей? Какво ви направи най-силно впечатление?

Наблюдавайте и открийте

5 От какви материали са изработени източниците на с. 42? Какво научаваме за хората, които са създали и използвали тези предмети?
6 Кои източници на с. 43 са писмени и кои – материални?

Обсъдете

7 Защо е важно да изучаваме историята на България? Помогнете си със следната прочута мисъл: „Народ, който не познава миналото си, няма бъдеще“.

Проучете

8 Кой е най-старият източник (материален или писмен) за историята на вашето семейство? Отпреди колко години е, как изглежда, на кого е принадлежал, защо е ценен за семейството ви?

Проект

9 Започнете да правите музей на вашия клас. С помощта на учителя обмислете какви източници може да събирате, къде и как да ги подрежгате.

19 ТРАКИТЕ – НАШИТЕ НАЙ-ДАЛЕЧНИ ПРЕДЦИ

Жени с дарове и колесничар. ***Стенопис*** *от Казанлъшката гробница*

Тракийският конник

Скулптурна глава на одриския цар Севт Трети

Кои били траките

Преди *три хилядолетия* в нашите земи живял многобройният народ на траките. Те са най-старите жители на днешна България, *за които има писмени източници.* Траките отглеждали житни растения, лозя, плодове и зеленчуци. Имали много домашни животни. Прочути в древния свят били техните *бързи и красиви коне.* Тракийските майстори умело *обработвали металите.* Създавали сечива, оръжия, изящни украшения и съдове от злато и сребро. В нашите земи са открити много тракийски **съкровища**. Сред тях са *Вълчитрънското* и *Панагюрското съкровище*, показвани на изложби в целия свят.

Богове и вярвания на траките

Като другите древни народи траките вярвали, че с природата и хората се разпореждат всемогъщи **богове**. Те се покланяли на *Великата богиня майка* – Земята и нейния син – *бога Слънце*, които им дарявали живот и плодородие. Сред най-почитаните божества бил *Тракийският конник*, извайван върху каменни плочи.

Според вярванията на траките животът на човека продължавал след смъртта. Затова те изграждали за своите вождове солидни и *богато украсени* **гробници**. В тях поставяли оръжия, съдове, украшения, които да служат на човека в отвъдния живот. Най-прочути са тракийските гробници край град *Казанлък* и село *Свещари, Разградско.*

Общество и държава

Траките живеели *разделени на* **племена**, които носели различни имена: одриси, беси, серди и много други. Макар и многобройни, племената не успели да се обединят в единна държава. *Своя държава създало племето одриси.* Тя съществувала около 300 години.

Преди две хилядолетия разединените траки били *покорени от могъщата Римска държава.* По-късно тя се разделила на две части. Днешните български земи попаднали в източната ѝ част, наречена *Византия.*

Траките са най-старите жители на днешна България, известни със своето име. Те не създали обща държава. Съкровищата и гробниците са източник на знания за живота, вярванията и изкуството на траките.

Панагюрското съкровище. Състои се от девет златни съда. Украсени са с образи на богове и фантастични животни.

Любопитно

- Един древногръцки историк описал траките така: „Тракийският народ е най-многоброен след индийския от всички народи. Ако той се управляваше от един човек и беше единодушен, той би бил непобедим и много по-силен от всички други народи“.
- Траките нямали своя азбука, а използвали гръцката. С времето тракийският език бил забравен. Затова много неща за обществото и вярванията на траките са загадка за учените.

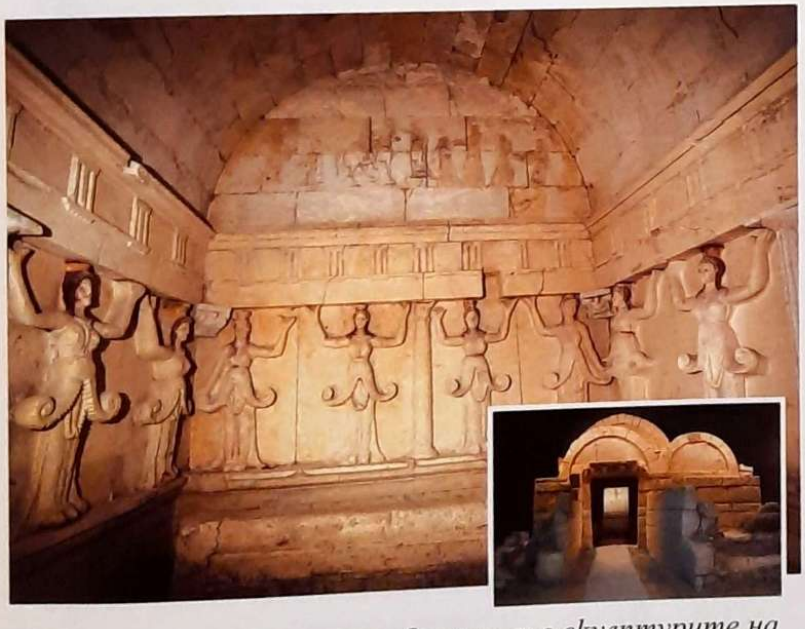

Свещарската гробница е известна със скулптурите на десет женски фигури, които сякаш поддържат свода ѝ. В нея бил погребан владетел на племето гети. На стенописа богиня увенчава владетеля със златен венец.

Речник

Съкровището е сбор от скъпоценни предмети.

Богове е название за свръхестествени сили, които според вярващите имат власт над света и живота на хората.

Гробниците са сгради за полагане на мъртвите.

Стенописът е художествена рисунка върху стена на сграда.

Племето е общност от няколко близки рода.

Отговорете

1 Разкажете за траките по въпросите: а) кои били те; б) с какво се прехранвали; в) с какво били прочути в древния свят?

2 Защо траките почитали Земята и Слънцето?

Наблюдавайте и открийте

3 Опишете Тракийския конник от плочата на с. 44.

4 Опишете тракийските гробници: а) защо били строени; б) за кого били предназначени; в) как били украсени; г) какви предмети поставяли в тях и защо.

Обсъдете

5 Защо според вас траките били покорени от Римската държава?

Стенописът от Свещарската гробница

20 ТРАКИЙСКИ ГРОБНИЦИ И СЪКРОВИЩА

Задача 1. Какво „разказват“ гробниците

Тази история се случила преди повече от 70 години. Войници копаели окоп на малка височинка и попаднали на тухлен зид. Открили таен *вход* и през него проникнали в овално *преддверие*, после в тесен *коридор*, който ги отвел в малка *кръгла зала*. Пред смаяните им погледи се разкрили стенописи с изумителна красота. В центъра – *мъж със златен венец* на главата и красива *жена в надиплена дреха* се държали за ръце. Около тях – цяла галерия от образи: *висока жена с поднос*, пълен с плодове; *две прислужници* с дарове; *музиканти*, свиреща на тръби. Имало също *коняр* с два коня и колесница и друг, който водел още четири коня.

План (разрез) на гробницата

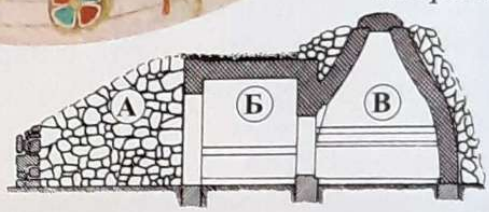

Специалистите установили, че това е гробница на могъщ и богат тракийски цар. Като разказ в картини нейните стенописи разкриват моменти от живота на траките.

Наблюдавайте и открийте

1. Познахте ли коя е тази гробница? Помогнете си с илюстрацията на с. 44.
2. Посочете частите на сградата: А) преддверие; Б) коридор; В) погребална зала.
3. Открийте в най-горната илюстрация всички образи на хора, описани в текста.
4. Опишете фигурите на царя и царицата.
5. Какви изводи може да направите за уменията на строителите и художниците?
6. Каква информация според вас остава загадка за учените? Помислете защо.

Задача 3. Да разпознаем съкровищата

Прочетете текстовете за двете съкровища и разгледайте снимките по-горе. Разпознайте кои са съкровищата на снимките. Посочете описаните предмети.

- Отгатнете от кои съкровища са съдовете вдясно.

Вълчитрънското съкровище е открито случайно в едно лозе в село Вълчитрън, Плевенско. То включва *13 златни предмета* с общо тегло над 12 кг: седем предмета с форма на *похлупаци*, подобни на ударни музикални инструменти; четири *чаши*; голяма *купа* с две дръжки. Сред предметите е и странен *съд от три части*, свързани с тръбички.

Рогозенското съкровище също е случайна находка на жител от врачанското село Рогозен. То се състои от 165 *сребърни съда: каничкн, купи и чаши.* Някои от тях са с позлатена украса. Върху съдовете са изваяни образи на тракийски и древногръцки богове, на Великата богиня майка, на колесници с коне, елени, лъвове и фантастични животни.

Как мислите, за хранене ли са служили златните и сребърните съдове, или за изпълняване на действия, свързани с вярванията на траките? Обосновете се.

21 ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ И СЛАВЯНИТЕ

Български конник. Образ от златно съкровище

Златни предмети – свидетелство за уменията на древните българи

Предмети от всекидневния живот на славяните

Древните българи

Древните българи са сред народите в Европа с най-стара и богата история. Преди много векове, заедно с други народи те населявали обширни територии *на североизток от Черно море*. Отглеждали много *животни, най-вече коне*. Познавали и *земеделието*. Славели се като изкусни *майстори* и храбри *воини*. Никой противник не можел да устои на силната българска *конница*.

Върховен бог на българите бил Тангра – богът Небе. Те почитали и *свещени животни* като коня, кучето, вълка, заека. С имена на животни наричали годините в своя *календар*.

„Старата велика България“

Древните българи живеели на *племена*, оглавявани от **ханове**. През 7. век *хан Кубрат от рода Дуло* обединил част от племената в голяма *държава*. Летописците я нарекли *„Старата велика България“*. Хан Кубрат поддържал приятелски отношения с могъщата Византийска **империя**. Мъдрият владетел завещал на синовете си да пазят единството на държавата. Но след смъртта му *Велика България* не устояла на нападенията на съседите си и *се разпаднала*.

Славяните и Византия

През 6. и 7. век в земите на Византия на юг от река Дунав се заселили славянски племена. Тяхна най-стара родина били земите на *Източна и Средна Европа*. Славяните били *земеделски народ*. Сеели просо и жито. Отглеждали различни домашни животни. Тъчали дрехи от лен и вълна. Както и траките, те почитали много богове. *Главният им бог бил Перун* – повелител на небето и мълнията.

Славяните били разпокъсани на множество племена начело с **князе**. Те били храбри и свободолюбиви, но *нямали държавен опит* и Византия успяла постепенно да ги подчини.

В стари времена българските племена живеели на североизток от Черно море. През 7. век хан Кубрат създал „Старата велика България“ – първата държава на българите, която се разпаднала. На Балканския полуостров през 6. и 7. век проникнали и се заселили многобройни славянски племена.

Заветът на хан Кубрат към синовете му. Картина от Димитър Гюдженов.

Според една стара легенда преди смъртта си хан Кубрат повикал петимата си синове, за да им каже нещо важно. Показал им сноп пръчки и поискал да ги счупят. Здравите силни мъже опитвали поред да пречупят снопа, но не успели. Тогава Кубрат развързал снопа и започнал да чупи пръчките една по една. После отправил към синовете си своя завет: „Ако се разделите, ще бъдете слаби. Но докато сте заедно, никой не ще може да ви победи".

Любопитно

Преди повече от 100 години две деца пастирчета открили близо до град Полтава (Украйна) голямо съкровище. По-късно немски учен разгадал неговата тайна – то принадлежало на великия хан Кубрат. Сред скъпоценните предмети са три златни пръстена с неговото име и позлатеният му владетелски меч.

Речник

Хан е титла на владетел на древните българи, изговаряна и като „кан".
Империя е обширна и силна държава, управлявана от император.
Княз е титла на предводител на славянско племе.

Отговорете

1 Разкажете за древните българи: а) къде живеели, б) как се прехранвали, в) какви били техните вярвания, г) какво създал хан Кубрат. Работете с картата на с. 51.

2 По какво се различавал начинът на живот на българите и славяните?

Наблюдавайте и открийте

3 Опишете по картината облеклото и въоръжението на древните българи.

4 Опишете предметите от Кубратовото съкровище. Разгадайте за какво служат.

Обсъдете

5 Каква поука за живота на обществото може да извлечем от легендата за хан Кубрат?

Предмети от Кубратовото съкровище

22 ХАН АСПАРУХ – ОСНОВАТЕЛЯТ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

Хан Аспарух. Картина от Димитър Гюдженов

Останки от първата българска столица Плиска. В началото дворецът на хановете и защитните стени били от дърво. През 8. век започнали да строят сгради от масивни каменни блокове.

Как била създадена Българската държава

След гибелта на „Старата велика България" синовете на Кубрат се разделили и поели в различни посоки. Третият му син – *Аспарух, повел част от племената към река Дунав.* Установил се в *областта Онгъл*, където Дунав се влива в Черно море. Мястото било заобиколено от реки и блата и удобно за защита. Българите го оградили със здрави укрепления.

Византийският *император Константин решил да прогони Аспаруховите българи.* През лятото на 680 година войската му обградила българския лагер, но не посмяла да го нападне. Тогава Аспарух изненадващо връхлетял над противника. Войниците на императора побягнали от бойното поле и били разгромени.

Аспаруховата конница *преминала Дунав* и *овладяла днешна Добруджа.* Последвали нови *победи на българите южно от Стара планина.*

През *681 година* Византия била принудена да сключи мир с Аспарух и да признае новата българска държава. Славянските князе също приели властта на българския хан. Така през Ранното **средновековие** била създадена България – държавата, в която живеем днес.

Граници и уредба на държавата

При хан Аспарух България се простирала от *река Тимок* на запад до *Черно море* на изток. На север границата ѝ стигала до планината *Карпати*, на североизток – до *река Днестър*, а на юг – до *Стара планина*. Селището *Плиска* било избрано за столица на новата държава. В нея заедно с *българите* заживели потомците на *траките* и многобройно *славянско население. Ръководната роля в управлението поели българите.* Те дали и името на държавата ни, което е останало непроменено до днес.

запомнете

Хан Аспарух, синът на Кубрат, основал България на Балканския полуостров. В новата държава заживели заедно българи, славяни и потомци на траките. Като нейна столица се утвърдила Плиска. Държавата била управлявана от български ханове.

Аспарух с българската конница на река Дунав. Картина от Александър Алексиев – Хофарт

Любопитно

- Братята на Аспарух също се опитали да създадат свои държави. Стотици години съществувала Волжка България, основана от Котраг. В Италия и днес се пази спомен за българите на Алцек. В днешна Македония се заселили българите на Кубер, по-малък брат на Аспарух. През 9. век техните потомци се присъединили към владетелите в Плиска. Така българските земи обхванали областите Мизия, Тракия и Македония.
- Хан Аспарух бил наследен от хан Тервел. Той поддържал приятелски отношения с Византия и през 718 година помогнал на империята да отблъсне арабите.

„Старата велика България“ и България на Балканския полуостров през 7. век

Речник

Средновековието е период от историята на Европа, продължил едно хилядолетие – от края на 5. до края на 15. век.

Отговорете

1 Разкажете как била създадена България на река Дунав.

2 Какво население включвала държавата при хан Аспарух?

Обсъдете

3 Защо според вас именно българите имали ръководна роля в държавата?

Работа по групи

4 Разделете се на групи: първа група: хан Аспарух и приближените му; втора група: император Константин и свитата му. Представете си, че преговаряте за мира през 681 година. Отправете исканията си до другата група и постигнете съгласие.
Имайте предвид, че Византия се съгласила да плаща годишен данък на България като признание за поражението си.

Наблюдавайте и открийте

5 Посочете на картата:
а) къде се намирала „Старата велика България“; б) пътя на българите към река Дунав; в) границите на България при хан Аспарух; г) други държави в Европа по онова време.

23 ХАН КРУМ – ВОИН И ЗАКОНОДАТЕЛ

Хан Крум празнува победата над Никифор със своите военачалници. Рисунка в българска ръкописна книга

Българската конница. Рисунка във византийска книга

Разширяване на Българската държава

От създаването на нашата държава изминал повече от един век. *През 803 година български владетел станал хан Крум.* Той *разширил България на северозапад*, отвъд планината Карпати. След това войската му проникнала *на юг, по долината на река Струма.* В българските граници влязла и *крепостта Сердика – днешната ни столица София.*

Победата над император Никифор

Византийският император Никифор се боял от засилването на България и решил да я унищожи. През *лятото на 811 година* той преминал Стара планина с многобройна *войска.* Хан *Крум предложил мир, но императорът отказал.* Византийската войска *превзела и опожарила столицата Плиска.* Тогава хан Крум вдигнал на оръжие целия народ. Българите заградили старопланинските проходи. Така те пресекли пътя на Никифор за отстъпление. Във Върбишкия проход *войската на Никифор претърпяла тежко поражение.* Самият император загинал в битката. След тази победа хан Крум присъединил към България град Несебър и важни крепости в Тракия. Той решил да превземе и византийската столица Цариград, но в хода на подготовката починал.

Първите писани закони

Хан Крум останал в паметта на българите като справедлив владетел. Той разбирал, че за да бъде силна, държавата *трябва да се заздрави вътрешно.* Затова издал първите писани закони. Те наказвали сурово *крадците, клеветниците и насилниците.* Предвиждали мерки за *подпомагане на бедните* и за премахване на *пиянството.*

Крумовите закони *защитавали обикновените хора и тяхната собственост.* Те имали *еднаква сила за всички хора в държавата. Въвеждането на общи закони* спомогнало за *сближаването на българите и славяните в държавата.*

Хан Крум разширил територията на България и приел първите писани закони. Крумовите закони били задължителни и за българите, и за славяните. Те ускорили сближаването на двата народа в общата държава.

Българската държава до средата на 9. век

Любопитно

Във Византия помнели хан Крум като смел и решителен военачалник. Повече от един век след битката през 811 година византийска войска не смеела да навлезе в проходите на Стара планина. Но летописците признали и качествата му на дипломат, защото предпочитал да решава споровете с мирни преговори. Дори когато войската на Никифор разрушила Плиска, Крум отново предложил: „Ето, ти победи. Вземи, каквото ти е угодно, и си иди миром“.

Хан Крум с войската си преди поход. Художник Димитър Гюдженов

Анализирайте и открийте

1 Посочете на картата посоките, в които хан Крум разширил Българската държава.

2 Открийте на картата Сердика – днешната ни столица София.

Отговорете

3 Разкажете как хан Крум победил могъщия император Никифор.

4 Срещу кого били насочени Крумовите закони и какво защитавали?

Обсъдете

5 Защо било важно българите и славяните в държавата да спазват общи закони? Трябва ли всички хора в обществото да са равни пред закона? Кои закони според вас са справедливи?

6 Прочетете текста в рубриката „Любопитно“. Дайте своето мнение по въпроса: „Как е по-добре – с война или с преговори – да се решават споровете в обществото или между държавите?“. Обосновете се.

24 ВРЕМЕТО В ИСТОРИЯТА

Задача 1. Защо подреждаме събитията

Прочетете текста и отговорете на въпроса в заглавието на задачата.

България е най-старата европейска държава, запазила своето име непроменено до днес. От създаването ѝ досега са изминали повече от хиляда и триста години. В миналото ѝ са станали много събития, които всеки българин трябва да знае. Някои от тях са се случили *по-рано*, други – *по-късно*. За да се изучават и помнят, събитията от миналото се подреждат в *последователността, в която са станали*.

Задача 2. Да подредим във времето

Разгледайте изображенията. Свържете всяко от тях със съответното събитие.
Посочете кое събитие е станало най-рано и кое – най-късно.

Хан Аспарух основал Българската държава на Балканския полуостров.

Траките издигали за владетелите си гробници, украсени със стенописи.

Хан Кубрат създал първата държава на българите на североизток от Черно море.

Задача 3. Мерките за време в историята

Открийте в облака от думи три мерки за време, с които си служи историята.

Посочете коя от тях измерва най-малък отрязък от време и коя – най-голям.
Допълнете устно изреченията на с. 55, като използвате мерките за време в историята.

Траките живели по нашите земи преди три (...).

През 681 (...) хан Аспарух основал нашата държава на Балканския полуостров.

Хан Кубрат създал държава на българите през седми (...).

Хан Тервел помогнал на Византия да отблъсне арабите в началото на осми (...).

Задача 4. Календарът и линията на времето

Прочетете текста, разгледайте изображението и обяснете:

- за какво служи линията на времето
- как се подреждат събитията върху нея
- как изговаряме вековете.

Събитията в историята се подреждат в календара *от миналото към настоящето и бъдещето.* Те образуват една *непрекъсната редица*, наречена *линия на времето.* Например: Българската държава била основана през 7. (седми) век. Оттогава са изминали повече от тринайсет века. Днес живеем в 21. (двайсет и първи) век.

Задача 5. Години и векове

Прочетете примерите и допълнете устно правилото.

Българската държава била призната от Византия през	**6**81 година	+ **1** = века
Хан Тервел помогнал за отблъскването на арабите през	**7**18 година	
Хан Крум победил войската на император Никифор през	**8**11 година	

Правило: Към броя на стотиците в числото на (...) прибавяме 1 и получаваме (...).

Разпознайте събитията на картините. Посочете през кои години и през кои векове са станали те.

25 ВЛАДЕТЕЛ И ОБЩЕСТВО

Хан Омуртаг с български военачалник. Рисунка във византийска книга

Златен медальон на хан Омуртаг. Изобразен е с корона с кръст, скиптър (владетелски жезъл) и мантия.

Владетелят и боляpите

До средата на 9. век българският владетел носел титлата *хан*. *Властта се предавала по наследство* на най-големия му син. Владетелят *ръководещавал* единството на държавата: *издавал закони и съдел хората, сключвал договори* с други държави, *обявявал война* и *предвождал войската*. Той ръководел и **обредите** *в чест на бог Тангра*.

Най-високо място в обществото заемали **боляpите**. Сред тях ханът избирал *военачалници* и *управители*. Шестимата най-видни боляри участвали в *дворцовия съвет* на българския хан.

Как хан Омуртаг укрепил държавата

След хан Крум владетел станал синът му *Омуртаг*. Той извършил нова важна *промяна* за *подобряване на вътрешния ред* в държавата. Територията била *разделена на области*, чиито управители се отчитали лично пред владетеля.

Хан Омуртаг сключил *мирен договор с Византия за 30 години*. Мирът му позволил да предприеме голямо строителство. По негово време били построени *нови крепости и дворци в Плиска*.

Обикновените хора в държавата

Българите, славяните и траките се различавали по език, вярвания и начин на живот.

Древните българи отглеждали много *коне*, които използвали за придвижване и в бой. Те живеели в *преносими жилища от кожа* (юрти). Строели *светилища, в които почитали бога небе Тангра*.

Славяните били *земеделски народ*. Отглеждали различни житни растения. Жилищата им били *построени от глина и преплетени клони* и вкопани в земята. Славяните *почитали своите богове сред природата*, под открито небе.

Траките също били земеделци. Още през 1. век повечето траки приели за своя **религия християнството**. От съседна Византия вярата в Христос проникнала и сред славяните и българите.

До средата на 9. век България била управлявана от ханове. Техни помощници били боляpите. Между българите, славяните и траките имало големи различия. Общият живот и единните закони постепенно сближили отделните общности в държавата.

Хан Крум събира войската си. Рисунка от византийска книга

Любопитно

- Българските ханове полагали големи грижи за отбраната на държавата. По границите ѝ били изградени укрепления. Те се състояли от дълбок ров и висок насип от пръст. Имали денонощна охрана и били дълги стотици километри.
- Хан Омуртаг прославил делата си в каменни надписи, като се нарекъл „от Бога владетел в земята, в която се е родил“.

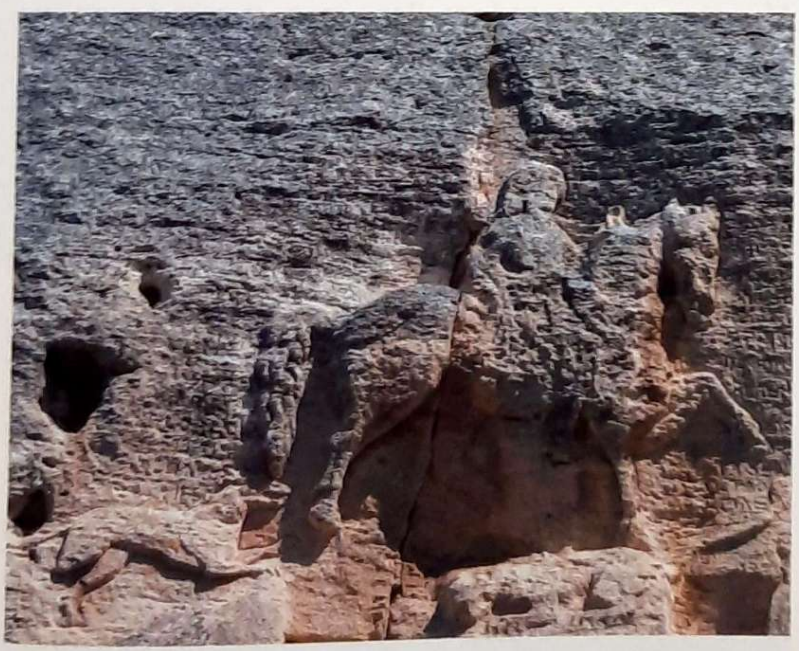

Мадарският конник е символ на силата и единството на Българската държава. Изсечен е високо в отвесна скала близо до град Шумен. Изобразява победоносен конник, който сочи с копието си повален лъв, а зад коня тича куче. Паметникът е единствен по рода си в Европа и е обявен за световно културно наследство.

Речник

Обредите са действия, свързани с вярванията и празниците на хората.
Болярите били хора със знатен произход, които помагали на владетеля в управлението.
Религия е вярата в един бог или много богове и обредите за почитането им.
Християнството е най-голямата световна религия. То възникнало през 1. век. Създателят му Исус Христос учел хората на добрата, обич, милосърдие и търпимост помежду им.

Отговорете

1 Какви отговорности имал българският хан?
2 Как болярите участвали в управлението на държавата?
3 Какво извършил хан Омуртаг?
4 Посочете пет различия между българите, славяните и траките в Българската държава.

Наблюдавайте и открийте

5 Открийте в рисунките фигурите на владетелите Крум и Омуртаг. По какво ги разпознахте?
6 Посочете трите фигури в релефа на Мадарския конник.

Обсъдете

7 Защо казваме, че владетелят осигурявал единството на държавата и обществото?

Модел на юрта, открит в Плиска

26 КНЯЗ БОРИС ПЪРВИ – ПОКРЪСТИТЕЛЯТ НА БЪЛГАРИЯ

Княз Борис Първи. Стенопис в храма „Света Неделя“ в София

Християнството преди Покръстването

Християнството било разпространено в нашите земи от *ученици на Исус Христос* още през далечния 1. век. *Общности от християни* се появили в Пловдив, Варна, София и други градове. С идването на Аспаруховите българи християнската вяра не изчезнала. Хановете били добронамерени към християните, а *Кубрат и Тервел сами приели новата вяра*. По-голямата част от народа обаче почитала старите си богове.

България – християнска държава

В средата на 9. век християнството било религия на най-големите европейски държави – *Византия и Немското кралство*. За да се изравни с тях, България също трябвало да стане *християнска държава*. Тази *историческа промяна* извършил хан (княз) Борис Първи. Той прозрял, че общата религия *ще сближи българите и славяните* и ще укрепи *авторитета на България в Европа*.

През *864 година* византийски **духовници** покръстили хан Борис в Плиска. Владетелят приел *името Михаил и титлата княз*. Започнало **покръстване** на болярите и на обикновените хора. Група боляри се вдигнали на *бунт срещу новата вяра*, но владетелят го потушил и наказал водачите му.

Създаване на Българската църква

Покръстването променило живота в България. Старите светилища били заменени с *християнски храмове*. *Новите празници* учели всички хора да живеят в *мир и разбирателство*. Влиянието на **Църквата** в обществото нараснало.

Но духовниците в страната били византийци и служели на Византия. Затова княз Борис поискал *България да получи право на своя Църква*. За тази цел той водил сложни *преговори с двата християнски центъра в Европа – Рим и Цариград*. През *870 година* била създадена *самостоятелна Българска църква*.

запомнете

През 864 година княз Борис Първи Михаил приел християнството за държавна религия. Общата вяра спомогнала за обединяването на българите, славяните и траките в един народ. Чрез Покръстването и създаването на Българската църква България станала равна с големите европейски държави.

Покръстването на княз Борис в Плиска. Рисунка от ръкописна книга. Българският владетел приел името на своя кръстник – византийския император Михаил Трети, и започнал да се нарича Борис Михаил.

Любопитно

В преговорите за Българска църква княз Борис Първи се проявил като отличен дипломат. Поискал от Византия да му определи български църковен глава, но тя отказала. Тогава той се обърнал към **папата** – водачът на западните християни. Пратеници на княза заминали за Рим. Там връчили на папа Николай Първи писмо със 115 въпроса за новата вяра, написано на гръцки език. Отговорите на папата и до днес се пазят в папската библиотека. Те са ценен източник за живота на българите по това време.

Останки от най-големия християнски храм, построен при княз Борис в Плиска скоро след Покръстването.

Речник

Покръстване е приемането на християнската вяра чрез обреда на светото кръщение.

Духовниците са група в обществото, която служи на Бога и на вярващите.

Църквата е общността на християните – обикновените вярващи и духовенството. Думата означава и християнски храм – сградата, в която вярващите се събират за молитва и богослужение.

Папа се нарича духовният водач на Римската църква.

Отговорете

1 Как християнството се разпространило в българските земи до 9. век?

2 Защо владетелят Борис Първи решил да направи християнството държавна религия?

3 Разкажете за Покръстването и утвърждаването на новата вяра. Какво се променило след Покръстването?

4 Изчислете колко години изминали от създаването на Българската държава до Покръстването.

Обсъдете

5 Какви качества на държавник проявил княз Борис Първи? Съгласни ли сте с историците, че той е един от най-забележителните владетели на България? Защо?

Златно кръстче, открито в Плиска

27 КИРИЛ И МЕТОДИЙ И ТЕХНИТЕ УЧЕНИЦИ

Паметникът на светите братя пред Националната библиотека в София, която носи тяхното име.

*Свети Климент Охридски – **икона***

Как била създадена нашата азбука

До средата на 9. век в Европа имало само две азбуки – *гръцката* и *латинската*. След Покръстването византийската **проповед** била на гръцки език, който обикновените хора не разбирали. За България станало жизненоважно да има своя азбука и духовенство.

Българската азбука била създадена от двама духовници, които почитаме като **светци** и първоучители – *братята Кирил и Методий*. Те се родили в град Солун. Майка им била от знатен славянобългарски род. Кирил завършил Магнаурската школа в Цариград и се прочул с учеността си. Византия високо ценяла братята и ги пращала на преговори с чужди владетели. Но те не забравили своя народ и се посветили на просвещаването му.

През *855 година Кирил и Методий създали азбука*, която предавала вярно звуковете в родната им реч. Те започнали да превеждат християнските книги от гръцки на старобългарски език. После проповядвали в славянската държава Великоморавия. Посетили и Рим, където папата благословил азбуката.

Учениците на светите братя в България

Кирил и Методий имали много ученици, но немското духовенство ги прогонило от Великоморавия. Оцелелите се отправили към България, „за която копнеели отдавна". *Княз Борис приел с радост учените мъже.* С тяхна помощ владетелят създал първите *български книжовни средища. Климент* бил изпратен в *югозападните земи с център Охрид. Наум* останал в *Плиска*. За кратко време двамата **просветители** подготвили много духовници и учители. Така *старобългарският език станал третият книжовен език* на християнска Европа, наред с латинския и гръцкия. Християнската проповед и **книжнина** на роден език заличила различията между българите и славяните. Образувала се *една общност с името българи*.

В средата на 9. век светите братя Кирил и Методий създали нашата азбука. Тяхното дело било спасено от княз Борис Първи и процъфтяло в България. Учениците им Климент и Наум основали първите български книжовни средища в Охрид и Плиска.

Светите братя представят азбуката на папата. Църковен стенопис в Рим, Италия. През 20. век папа Йоан Павел Втори обяви светите Кирил и Методий за покровители на Европа.

Любопитно

Малко народи по света знаят кой е създал техните букви. Българският книжовник от 10. век Черноризец Храбър разказва, че в България всяко „азбукарче“ знаело и звънко отговаряло: „Константин Философ, наречен Кирил. Той ни създаде азбуката и преведе книгите. Той и брат му Методий“.

Княз Борис посреща учениците на Кирил и Методий. Картина от Димитър Гюдженов

Речник

Проповед е религиозна поучителна реч.

Светците са личности, които със своята силна вяра са пример за християните.

Просветителите са образовани хора, които чрез знанията и идеите си водят обществото към по-добро бъдеще.

Книжнина е общо название за книгите през Средновековието.

Икони се наричат свещени изображения на Исус Христос, света Богородица и светците.

Отговорете

1 Защо след 864 година в България имало голяма нужда от азбука на роден език?

2 Какво научихте за светите братя и за създаването на българската азбука?

3 Кои книжовни центрове създал княз Борис Първи?

4 Какво извършили учениците на светите братя в България?

Обсъдете

5 Съгласни ли сте с мнението на историците, че България спасила делото на Кирил и Методий? Защо?

Наблюдавайте и открийте

6 Съставете разказ по картината за посрещането на учениците на светите братя в България, като обясните: а) къде се случило това, б) кои са изобразени, в) от кого и как били посрещнати.

28 ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ. БЪЛГАРСКИЯТ „ЗЛАТЕН ВЕК“

Лист от руски препис на творбата „Шестоднев“, дело на българския книжовник Йоан Екзарх

Пратеници на Симеон връчват писмо на византийския император. Рисунка в ръкописна книга

Симеон книголюбецът

Делото на княз Борис Първи било продължено от неговия син *Симеон*. Като младеж той живял във Византия и получил *високо образование* в Магнаурската школа. Когато през 893 година станал владетел, младият княз започнал да изгражда *нова столица – Велики Преслав*. В нея били построени царски дворец и църкви с богата украса.

Симеон *подкрепял и лично ръководел дейността на книжовниците*. В двореца и околните **манастири** владетелят събрал кръг от *талантливи* **книжовници**. Те превели много византийски книги и създали свои *оригинални творби*. През следващите векове *българските книги били пренесени в Сърбия и Русия*. Те станали образец за книжовниците в тези страни.

Държавен възход на България

Симеон бранел интересите на България и на бойното поле. Още в началото на управлението му Византия нарушила мира. Избухнала *война, в която Симеон постигнал победа*. Империята признала завоеванията му, но не след дълго отново нападнала България. Тогава Симеоновата войска навлязла в Тракия и *стигнала до стените на Цариград*.

Симеон *приел титлата „цар“*, равнозначна на „император“. Тя изразявала високото му самочувствие на владетел и равенството между Българската държава и вековната Византийска империя.

Битката при Ахелой

През *лятото на 917 година* Византия отново нарушила мира, но цар Симеон не бил изненадан. Той лично повел войската си срещу нападателите. В *битката при река Ахелой, близо до Несебър*, византийците понесли тежко поражение. След тази победа границите на България стигали до Черно, Егейско и Адриатическо море. България станала най-силната държава в Югоизточна Европа.

Цар Симеон Велики насърчавал книжовната дейност, построил столицата Велики Преслав и спечелил много победи срещу Византия. Днес с гордост наричаме периода на неговото управление „Златен век“.

Цар Симеон Велики на трона. Картина от Димитър Гюдженов, създадена през 20. век

Речник

Манастирът е място, където живеят монаси и монахини – хора, отдали себе си на Бога и вярата.
Книжовниците били образовани хора, които създавали книгите през Средновековието.

Отговорете

1 Кога Велики Преслав станал българска столица? Какви сгради имало в нея?
2 Каква била ролята на цар Симеон за разцвета на българската книжнина?
3 Разкажете за отношенията на цар Симеон с Византия.

Наблюдавайте и открийте

4 Сравнете писмения източник за Симеон и портрета му. Вярно ли е предал художникът образа на царя? А вие как бихте го нарисували?

Обсъдете

5 Защо наричаме цар Симеон велик владетел на България?

Любопитно

Йоан Екзарх – един от най-близките до Симеон книжовници, описал владетеля, седнал на своя трон, „в мантия, обшита с бисер, със златен наниз на шията и увиснал на бедрото меч“. Този източник е сред малкото запазени описания на български владетели от техни съвременници, които са ги познавали.

Симеоновата войска побеждава при река Ахелой. Рисунка от византийски летопис

29 СРЕД КНИЖОВНИЦИТЕ

Задача 1. Как работели българските книжовници

Цар Симеон – Златният век на българската писменост. Картина от Димитър Гюдженов

Разгледайте картината и я представете с помощта на въпросите: ● Коя е фигурата на цар Симеон? ● По какво го разпознахте? ● Какво извършват книжовниците? ● Опишете облеклото и позите им. ● Как художникът е показал, че Симеон ръководи книжовната дейност? ● За какво според вас е разговарял царят с книжовниците? ● Представете си, че сте един от тях. Какво ще предложите на владетеля за просвещаването на народа?

Задача 2. Какво извършил свети Климент Охридски

Той имаше избрани ученици, които наброяваха до три хиляди и петстотин. Ние никога не го видяхме да бездейства. Той или учеше децата – на едни показваше формите на буквите, на други обясняваше смисъла на написаното, а на трети нагласяваше ръцете, за да пишат – или се отдаваше на молитва, или се занимаваше с четене, или пък пишеше книги.

Византийски духовник от 11. век

● Какво знаете за свети Климент? ● Посочете в текста четири дейности, с които се занимавал той. ● Колко ученици обучил? ● Как ограмотявал децата? ● Сравнете начина му на обучение с начина, по който вашият учител ви е научил да четете и пишете. Откривате ли разлики? ● Как авторът на източника представя свети Климент? ● Дайте своята оценка за делото на българските книжовници от 9. – 10. век.

Задача 3. Какви бяха средновековните книги

Най-старите книги не изглеждали като днешните, а като дълги свитъци, навити на руло. По-късно започнали да ги режат на листове и да ги скрепяват с корица. Пишело се върху пергамент, изработен от много тънка кожа. През 11. век в Европа навлязла и хартията, изобретена от китайците. Книжовниците пишели с пародръжка (заострено паче перо). Използвали черни и цветни мастила. Преписването на една книга можело да отнеме цяла година. То се смятало за свято дело, вдъхновено от Бога.

- Опишете ателието на книжовника, мебелите, позата му.
- Открийте пародръжката и мастилницата.
- Кои видове книги са изобразени?
- По какво се различават те от днешните книги и учебници?

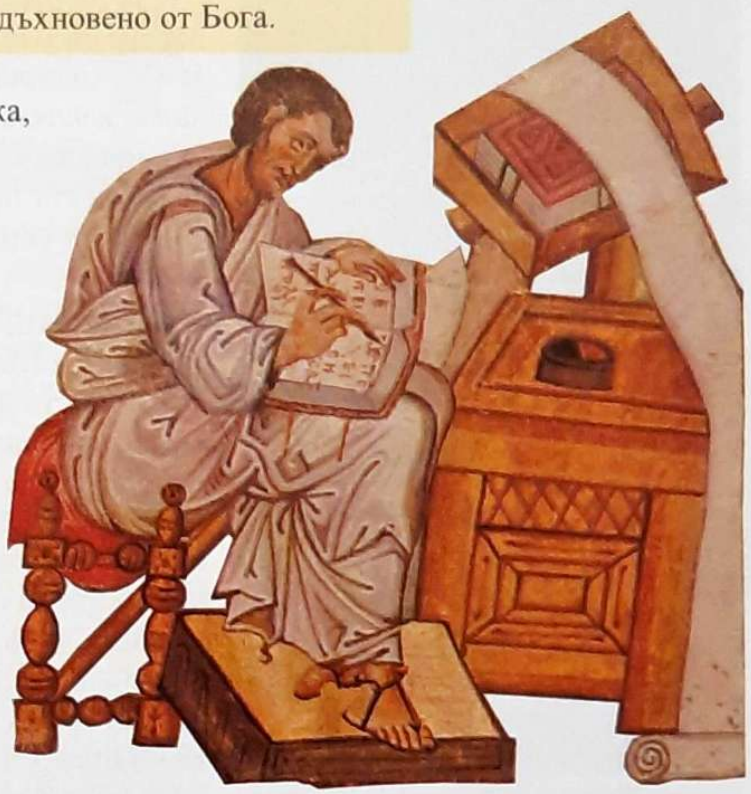

Византийски книжовник в ателие за преписване на книги. Рисунка от византийски ръкопис

Задача 4. Кои са светите Седмочисленици

Светите братя Кирил и Методий и учениците им са известни като светите Седмочисленици. Техните образи може да видим върху икони и стенописи в християнските храмове.

- Кои двама ученици на светите братя вече знаете?
- Открийте във ветрилото имената на още трима ученици.
- Кои са според вас Кирил и Методий на иконата?
- Знаете ли улици, училища, храмове, които носят имената на светите Седмочисленици?

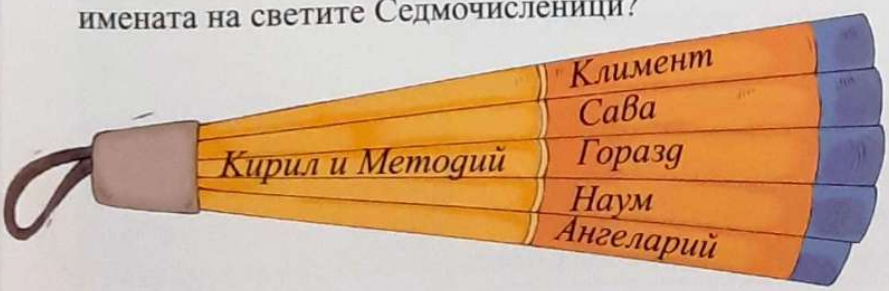

Икона от храма „Свети Седмочисленици" в град София, 19. век

30 ЦАР САМУИЛ – ЗАЩИТНИК НА БЪЛГАРИЯ

Каменен надпис на цар Самуил в памет на родителите му

Битката при село Ключ (горе) и смъртта на цар Самуил. Рисунка в българска ръкописна книга

Българското царство пред изпитания

Четиридесет години след смъртта на могъщия цар Симеон България и Византия *живеели в мир.* Империята признала на неговия син и наследник *Петър титлата цар.* Начело на Българската църква застанал **патриарх**.

За да отслабят България, византийците с щедри дарове насочили срещу нея *киевския княз Светослав.* В избухналата война *Византия завзела Велики Преслав и източните земи* на царството.

Западните български земи останали свободни. В тях властта била поета от *четирима братя боляри*, синове на управителя на Средец (София).

Борбата за запазване на царството

Цар на България станал най-малкият брат – *Самуил.* За столица бил избран красивият град *Охрид.* През *986 година император Василий Втори* бил *разбит от българите в прохода Траянови врата.* Цар Самуил *освободил Велики Преслав.* Той възвърнал към България *Добруджа* и дори успял да разшири пределите на царството.

През това време Василий Втори умножил войските си. В началото на 11. век той започнал нови походи срещу България. В *битката при крепостта Ключ* през 1014 година *византийците победили.* Хиляди български войници попаднали в плен. По заповед на Василий Втори те били ослепени. Жестокият император останал в историята с прозвището *„Българоубиец“.* Съкрушен от вида на войниците си, цар Самуил се разболял и починал.

Съпротивата продължила още четири години, но силите били неравни. През *1018 година Българското царство било изцяло завладяно от Византия.*

Нашите прадеди запазили жив спомена за своята държава. В летописи и предания продължило да блести името на „оня прочут Самуил“, който смело бранил свободата на България.

При цар Петър – сина на Симеон Велики, Българското царство било равнопоставено на Византия. Четиридесет години цар Самуил храбро защитавал независимостта на страната. В началото на 11. век България паднала под византийска власт, но българите запазили спомена за своето царство.

Самуиловата крепост в град Охрид (днес в Република Македония) – последната столица на Първото българско царство.

Любопитно

В град Битоля, днес в Република Македония, е открит надпис на цар Иван Владислав, племенник на Самуил. В него той заявява, че е „родом българин“ и „самодържец (владетел) български“, както и, че е построил крепостта Битоля за „убежище и за спасение на живота на българите“.

[illegible]

[illegible] глава на на[illegible] Църква.

[illegible]

1 Какво постигнала България при управлението на цар Петър?

2 Как се стигнало до завладяването на Велики Преслав и Източна България от византийците?

3 С кои две големи битки ще запомните цар Самуил? Как завършили те?

Битолският надпис на цар Иван Владислав

Обсъдете

4 Какви качества проявил цар Самуил при защитата на България?

5 Иван Владислав е последният владетел на Първото българско царство. Как надписът от Битоля доказва усилията му да брани България?

6 Ако трябва да съчините текст за паметна плоча на мястото на битката при крепостта Ключ, какво ще напишете?

Наблюдавайте и открийте

7 Проследете и посочете по картата: а) територията на Българското царство, б) столицата, в) местата на важните битки.

31 ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

Задача 1. Да преговорим най-важното

Прочетете текста и отговорете на въпросите.

България на хановете

● През 681 година хан Аспарух основал България със столица Плиска. В новата държава заживели заедно българи, славяни и потомци на траките. Хан Крум разширил територията на България. Въвел строги писани закони. Те сближили трите общности в общата държава. Хан Омуртаг укрепил вътрешно държавата и построил нови крепости и дворци в Плиска.

Християнска България

● През 864 година княз Борис Първи Михаил приел християнството и покръстил българите. През 870 година била основана самостоятелна Българска църква. България станала равна с големите европейски държави. Общата вяра спомогнала за обединяването на народа.

● В средата на 9. век светите братя Кирил и Методий създали нашата азбука. Княз Борис Първи приел техните ученици. Климент и Наум основали книжовни центрове в Охрид и Плиска. Те превели и написали много книги и обучили български книжовници и духовници.

● Цар Симеон Велики построил столицата Велики Преслав. Организирал книжовната дейност. Много пъти побеждавал Византия и разширил територията на България. Неговото управление наричаме „Златен век".

● При цар Петър Българското царство било равнопоставено на Византия. Българският църковен глава получил титлата „патриарх".

● Цар Самуил храбро защитавал независимостта на България. В началото на 11. век Византия завладяла Българското царство, но народът ни запазил спомена за своята държава и църква.

● Как било постигнато обединяването на българи, славяни и траки в един народ? Кои владетели имат заслуги за това?

● Кога и как християнството проникнало по нашите земи? Кой и защо го утвърдил за държавна религия? Каква е връзката на християнството с книжовността? Кога и как Българската църква получавала признание от Византия?

● Как била създадена българската азбука? Кой съдействал за просвещаването на народа ни на роден език? По какъв начин българската книжнина повлияла на други народи?

● Какви титли носели владетелите на Първото българско царство? Дайте примери.

● Кои владетели спечелили важни битки през изучения период? Какви били ползите от тях за България?

Задача 2. Разходка във времето

Проследете линията на времето и разкажете за най-важните събития и личности.

Задача 3.

Прочетете и открийте кой владетел описва всеки от текстовете. Подредете ги в последователността, в която са управлявали.

Той бил високо образован владетел и смел военачалник. Управлението му е период на културен разцвет. България разширила територията си. Станала най-силната държава в Югоизточна Европа.

Този владетел водил борба за запазване на Българското царство. Преместил столицата в Охрид. Разбил войските на Василий Втори в прохода Траянови врата. Но в битката при крепостта Ключ византийците победили.

Наричат го „ханът строител". Той разделил държавната територия на области, които контролирал лично. Обновил Плиска и записал делата си върху камък. Нарекъл себе си „от Бога владетел в земята, в която се е родил".

По негово време България станала християнска държава. Той променил титлата и името си. Вярата сближила славяни и българи. Негови са заслугите за създаването на Българската църква и разпространяването на писмеността.

Задача 4. Изиграйте ролите

Разгледайте образите. Влезте в ролята на човек, който си избере. Опишете външността му. Разкажете за заниманията му. Изразете мислите и чувствата му. Предайте отношението му към това, на което е свидетел. Опирайте се на знанията си, но проявете и въображение.

Войник от конницата на хан Аспарух

Болярин от времето на княз Борис Първи Михаил

Книжовник от времето на цар Симеон Велики

Военачалник от войската на цар Самуил

● Ако играта ви харесва, влезете и в ролите на: обикновен човек – съвременник на хан Крум; ученик на свети Климент в Охрид.

32 ПЕТЪР И АСЕН – ОСВОБОДИТЕЛИТЕ НА БЪЛГАРИЯ

Църквата „Свети Димитър" в днешния град Велико Търново

Освободителното въстание в Търново

Византийската власт над българите продължила 167 години, но не пречупила стремежа на правителите ни към свобода. Те вдигнали *няколко големи въстания за освобождение*, които нямали успех.

В края на 12. век (1185 година) начело на българите застанали *братята боляри Петър и Асен*. При освещаването на църквата „Свети Димитър" в Търново се събрали хиляди хора. Петър бил провъзгласен за български цар. Негов пръв помощник станал Асен. Търново станало столица на България.

Петър и Асен твърдо *заявили, че ще освободят Мизия, Тракия и Македония* – „както е било при старите български царе Симеон, Петър и Самуил".

Братята *събрали силна войска*, предвождана най-често от смелия и решителен Асен. Във въстанието се включили българи от много градове и села, но Византия все още била силна.

Входът на Ловешката крепост. Днешен вид. Здравите ѝ стени защитавали българите няколко века.

Нови български победи

Две години след началото на въстанието византийска войска преминала Стара планина и се насочила към новата столица Търново. Българите преградили пътя ѝ *при Ловеч*. В продължение на три месеца *войската на Петър и Асен храбро защитавала крепостта. Империята се принудила да сключи примирие с братята* и с това признала възобновеното Българско царство.

Три години по-късно византийците отново се опитали да превземат Търново, но били отблъснати. При тяхното отстъпление цар Асен им устроил *засада в Тревненския проход* и напълно ги разгромил.

Византия се опитвала да всява раздори сред българските боляри. *В резултат на заговори бил убит цар Асен, а след него и Петър*. Тези изпитания не могли да обърнат хода на събитията. Само за десет години възстановената Българска държава отново заела мястото си на картата на Европа.

запомнете

В края на 12. век в резултат на освободителното въстание на братята Петър и Асен българите отхвърлили византийската власт. За десет години били освободени голяма част от земите, които някога принадлежали на Първото българско царство.

Обявяване на въстанието на Петър и Асен. Картина от Димитър Гюдженов

Любопитно

- Най-големият от братята Асеневци носел името Теодор, но при обявяването на въстанието в Търново бил коронясан за български цар под името Петър.
- Съюзници на Асеневци били куманите – войнствено племе от Азия. Куманите живеели в земите на север от река Дунав. Щом зърнели силната куманска конница да се задава, византийските войници безредно се разбягвали от бойното поле.

Защитно и нападателно въоръжение от 12. – 14. век. През Средновековието войниците били въоръжени с мечове, копия, боздугани, лъкове. За да предпазват тялото и дрехите си, носели метални ризници и шлемове, оплетени от халки или изковани от желязо.

Речник

Въстанието е организиран въоръжен бунт срещу властта.

Отговорете

1 Разкажете как била възстановена Българската държава.

2 Как царете Петър и Асен подчертавали връзката си с Първото българско царство?

3 С кои свои действия Петър и Асен защитили възобновеното царство?

Наблюдавайте и открийте

4 Съставете разказ по картината за началото на въстанието: място, действия на Петър и Асен, заклеване на въстаниците.

Обсъдете

5 Защо според вас Теодор приел точно името Петър?

33 ЦАР КАЛОЯН И ЦАР ИВАН АСЕН ВТОРИ

Битката при град Одрин, 1205 година. Картина от Цветан Димчевски. Рицарите и конете им били защитени с железни ризници. Те приличали на живи крепости и били смятани за непобедими.

Цар Калоян – признаване на царството

След Петър и Асен цар на България [illegible]инал най-младият им брат *Калоян*. Той се разпра[illegible] със заговорниците и *обединил болярите*. В резултат от победите му над Византия повечето български земи в *Тракия и Македония* били *освободени*.

За да спечели признание в Европа, Калоян *преговарял с папата*, който признал *царската му титла*. Влиянието на България нараснало.

По това време силна армия от италиански и френски **рицари** се отправила на изток. Те превзели Цариград и създали върху византийските земи своя държава, наречена *Латинска империя*. Цар Калоян *предложил приятелство на новите съседи*, но те надменно отказали. В *битката при град Одрин* българската войска устроила засада на „железните" рицари и напълно ги разгромила. Цар Калоян също като братята си бил убит от заговорници.

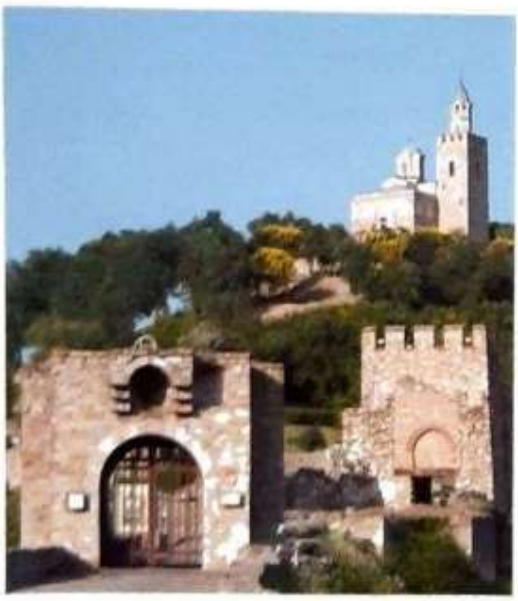

Царевец – главната крепост на столицата Търново

Възход на България при цар Иван Асен Втори

Борбата за власт отслабила държавата. Съседите на България *завзели част от нейните територии*. Не след дълго болярите и народът се обединили около Иван Асен Втори – син на цар Асен.

Новият владетел се *стремял да не води войни*. Споразумял се с всички съседни държави. За кратко време успял чрез преговори *да върне отнетите земи* и да *придобие нови*. Негов съперник бил *Теодор Комнин*, който искал да възстанови Византия. Той нарушил мира и *нападнал България*. Цар Иван Асен пресрещнал противника при село *Клокотница*, като носел на копието си нарушения договор. Войската на *Теодор Комнин била разгромена*.

При цар Иван Асен Втори *българските граници отново достигнали Черно, Егейско и Адриатическо море*. Мъдрият владетел подкрепял *търговията* и полагал много *грижи за Църквата и културата*.

В началото на 13. век цар Калоян завършил освобождаването на българските земи и постигнал международно признание за царството. При цар Иван Асен Втори България станала най-силната и уважавана държава в Югоизточна Европа.

Цар Иван Асен Втори пленява Теодор Комнин. Картина от Мито Гановски и Бойчо Григоров

Любопитно

- След победата при Клокотница цар Иван Асен Втори освободил пленените войници. Един византийски историк оценил този благороден жест така: *„Всички му се възхищаваха, защото не употребяваше оръжие срещу своите и не се опетняваше с убийства на византийци. Затова той бе обичан не само от българите и византийците, но и от други народи“.*
- В чест на победата цар Иван Асен наредил да се направи паметен надпис върху колона, която поставил в построената от него църква „Свети 40 мъченици“ в Търново. Тя може да се види и днес.

- България при царете Петър и Асен
- Разширение при цар Калоян
- Разширение при цар Иван Асен Втори
- Подчинени територии след 1230 г.
- Граница на Латинската империя

Българското царство при Асеневци

[illegible]

Рицар[illegible] от Западна [illegible] произход. Те [illegible] походи за освобождаване на [illegible] християнски места от мюсюлманите.

Отговорете

1. Какво постигнал цар Калоян за Българската държава с въоръжени средства и какво – с дипломация?
2. Как цар Иван Асен Втори уредил отношенията със съседите?
3. Съставете разказ за битката при Клокотница с помощта на картината и сведенията в рубриката „Любопитно“.

Обсъдете

4. Защо цар Иван Асен Втори бил прочут и уважаван владетел в цяла Европа?
5. Какви качества според вас трябва да притежават добрите държавници? Обосновете отговорите си.

Наблюдавайте и открийте

6. Проследете по картата освобождаването и разширяването на Българското царство.

35 НА ЕКСКУРЗИЯ В СТАРИТЕ БЪЛГАРСКИ СТОЛИЦИ

Средновековна България била добре уредена държава с развита култура. Владетелите търсели център, от който по-добре да ръководят държавата. С промените в обществото и територията се сменяли и столиците. Ще направим мислена екскурзия, за да си припомним кои са те.

Задача 1. Първите български столици

Разгадайте числовия код с реда на буквите в азбуката, за да откриете имената на столиците. ● Посочете ги на картата на с. 73. ● Определете в коя част на България се намират.

16	12	9	18	11	1	3	6	12	9	11	9	16	17	6	18	12	1	3

● Коя била първата ни столица? ● От кой владетел била създадена? ● Кой византийски император я опожарил? ● А кой български хан я възстановил и направил още по-красива? ● В коя столица били покръстени българите и от кого? ● В коя столица работил книжовникът свети Наум?

Прочетете текста и отгатнете коя столица описва.

Този град станал столица през 893 година. По волята на царя били изградени дворци и великолепни църкви. Сред тях се отличавал един храм с кръгла форма, наричан „Златната църква“. Тази столица била център на културата през „Златния век“.

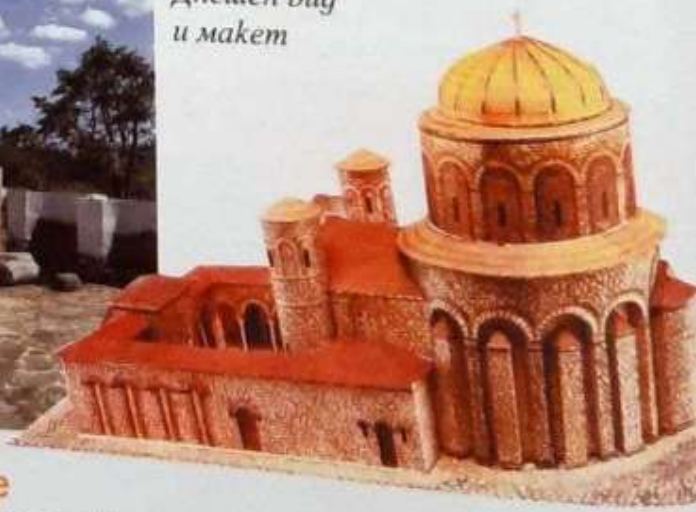

„Златната църква“. Днешен вид и макет

Задача 2. Да подредим владетелите

Начертайте в тетрадките си линията на времето. Подредете в нея изучените владетели по реда, в който са управлявали в първите две български столици.

Задача 3. Трактати столица на България

Прочетете текста и разгледайте обектите. Посочете с кои личности са свързани и какво са направили те за България.

През 10. век столица станал Охрид, разположен на красиво езеро в днешна Македония. Градът отдавна бил свързан с княз Борис Първи, който издигнал там храма „Света София“. В Охрид работили свети Климент и по-късно неговият събрат свети Наум.

● Кой и защо преместил столицата в Охрид? Разкажете за неговото дело. ● Кой завладял Охрид в началото на 11. век?

Крепостта

Манастирът на свети Климент Охридски

Църквата „Света София“ в град Охрид

Манастирът „Свети Наум“, изграден от Наум на Охридското езеро

Задача 4. Коя била „царицата на градовете“

Прочетете текста и разпознайте кой е градът.

В края на 12. век българите отхвърлили византийската власт. По думите на един летописец столицата на България била „най-красивият и укрепен град по Стара планина“. Със своите крепости Царевец и Трапезица, дворци, църкви и болярски къщи градът бил наричан „втори след Цариград“.

Опишете крепостта Царевец с помощта на снимката и текста.

Главният вход на крепостта (1) бил затварян с подвижен мост. Зад крепостните стени с кули (2) били Патриаршеската църква (3) и дворецът на българските царе (4).

Калоян и Десислава. Български боляри. Стенопис от Боянската църква в София, 13. век

Икона на света Богородица, 14. век

Държавата и обществото

Българското царство било устроено подобно на другите европейски държави. Хората принадлежали към *различни групи* в обществото и *нямали равни права*. *Царят* издавал законите, бил върховен съдия, решавал въпросите на мира и войната. Властта му се смятала за дадена от Бог и всички му се подчинявали.

Земята и богатствата принадлежали на *царя, болярите, на Църквата и манастирите.*

Огромната част от хората били *селяните*. Те обработвали малки парчета земя и плащали много **данъци**. Когато имало война, царят ги свиквал във *войската*. **Занаятчиите** изработвали изделията ръчно. *Търговците* разнасяли и продавали стоки от близки и далечни страни. *Духовниците* служели на Бога и Църквата, пишели книги, поддържали училищата.

Българите и техните съседи

Българското царство било прочуто в Европа с *изобилието от жито, добитък, мед и восък, сребро и злато*. Тези стоки се изнасяли във Византия, Италия и Западна Европа.

Византийската империя била съперник, но и *културен образец* за българите. Войните между двете държави се редували с дълги периоди на *мир* и оживени *търговски и културни връзки*. От Византия нашите прадеди възприели християнството, законите и книжнината, но и те дали принос във византийската култура. Много книжовници като *Патриарх Евтимий* и музиканти като *Йоан Кукузел* творили и в двете държави.

България оказала силно културно влияние на съседите си. *Българската азбука* била възприета от сърбите и от предците на днешните румънци. В края на 10. век български духовници занесли книги и помогнали за покръстването на русите. Нашата азбука и до днес е официална азбука в Русия, Украйна, Беларус, Македония, Сърбия и други страни.

На върха на обществото стоели царят, болярите и Църквата. Огромната част от хората били селяните. Освен тях имало занаятчии, търговци, книжовници, духовници, войници. Изобилието на земята ни, военните победи и книжнината прославили България далече извън нейните предели.

Цар Иван Александър – най-забележителният български владетел през 14. век. Изобразен е с царица Теодора-Сара и синовете си. Рисунка от Лондонското евангелие, създадено по поръчка на царя

Селяни издължават данък на своя болярин. Рисунка в българска ръкописна книга

Музейна възстановка на селска къща

Съдове за храна от Средновековието

Данък

Данък е определена по закон сума, която хората плащат на държавата. Селяните давали част от данъците в продукти.

Занаятчиите са майстори, които изработват ръчно предмети за всекидневието. В миналото имало ковачи, бижутери, оръжейници, кожари, тъкачи и много други.

Отговорете

1 Какви групи имало в българското общество през Средновековието? Какво е различното днес?

2 Какви стоки се изнасяли от българските земи?

3 Дайте положителни и отрицателни примери за контактите между българи и византийци.

4 За кои приноси на България в Европа научихте?

Наблюдавайте и открийте

5 Опишете и сравнете облеклото на болярите и царското семейство с това на селяните. Посочете разлики.

37 ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

Задача 1. Да преговорим най-важното

Прочетете текста и отговорете на въпросите.

● В края на 12. век братята Петър и Асен вдигнали въстание и отхвърлили властта на Византия. Отблъснали опитите на византийската войска да завземе столицата Търново. Били освободени голяма част от българските земи от времето на Първото българско царство.

● След Петър и Асен цар на България станал Калоян. Титлата му била призната от другите европейски владетели и от папата. Латинските рицари отказали приятелството, което той им предложил. В битката край град Одрин Калоян ги разгромил. В началото на 13. век завършил освобождаването на българските земи.

● Цар Иван Асен Втори умело преговарял със съседите. Не само запазил държавата ни, но разширил територията ѝ. По негово време България станала най-силната и уважавана държава в Югоизточна Европа.

● Устройството на Българското царство било подобно на другите европейски страни. Отделните обществени групи нямали равни права. Царят, болярите и Църквата притежавали най-много земя и богатства.

● Страната ни се прочула надлъж и нашир с изобилната си земя и славните военни победи. Българската култура силно повлияла на съседните страни и народи.

● Кои владетели от Второто българско царство имат общо родословно дърво?

● На кои царе България дължи освобождението си от византийска власт? С кои успешни битки било постигнато това?

● Кой владетел получил признание от цяла Европа? Защо?

● При кой цар България имала най-голям разцвет? В какво се изразявал той?

● С какво се прочула България по времето на Второто българско царство?

Задача 2. Паметта за миналото

Разгледайте снимката, прочетете текста и отговорете на въпросите.

Аз, Иван Асен, в Христа Бога верен цар и самодържец на българите, син на стария цар Асен, издигнах из основи и с живопис украсих докрай тази пречестна църква в името на светите 40 мъченици... Разбих гръцката войска, а самия владетел Теодор Комнин взех в плен с всичките му боляри.

● Коя е тази църква и къде се намира, като знаете, че е била построена при цар Иван Асен Втори в чест на важно събитие?

● Текстът е надпис на цар Иван Асен Втори върху каменна колона, която той наредил да се постави в тази църква. Кое събитие е увековечил той? Разкажете за него.

Задача 3. Животът в царството

Разгледайте снимките и отговорете на въпросите.

● Отгатнете коя е тази сграда, като знаете, че тя се намира в „царицата на градовете“, вътре в крепостта на един хълм, близо до Патриаршеската църква. ● Кои бележити личности са живели в нея? ● Какви права имали те?

● [illegible] принадлежи [illegible] на боляри или на духовник? Обосновете се. ● Опишете образа и знаците на властта върху него.

Царско семейство

Задача 4. Средновековното общество

Какви групи хора живели през времето на Второто българско царство? С помощта на рисунките на семействата опишете: ● външния им вид ● положението им в обществото ● заниманията им.

Боляри

Градски жители

Селяни

● Кои обществени групи не са изобразени? Назовете ги. Разкажете с какво са се занимавали хората, които принадлежат към тях.

37 ЖИВОТЪТ НА БЪЛГАРИТЕ ПОД ОСМАНСКА ВЛАСТ

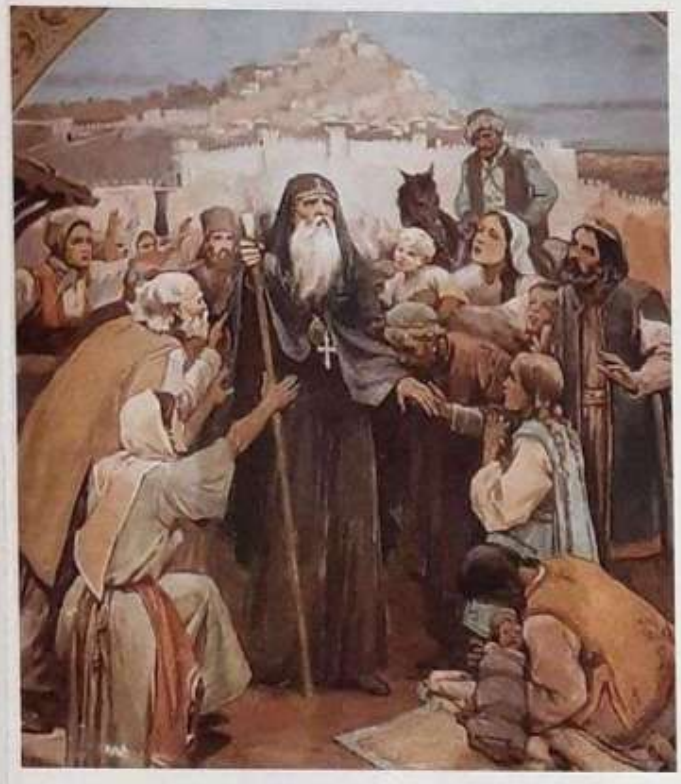

Патриарх Евтимий се прощава с търновци. Стенопис. Той бил последният духовен водач на Българската църква.

Османското завоевание

В *средата на 14. век* в Европа започнало *нашествието на османските турци*. Те идвали от *Азия*, имали *силна войска* и изповядвали *друга религия* – **ислям**. По това време цар Иван Александър разделил царството между синовете си. Появили се *Търновското царство* и *Видинското царство*. От България се отделили *Добруджа* и малки болярски *владения в Македония*. Владетелите на Балканския полуостров сякаш не виждали опасността. Вместо да се обединят, те *враждували* помежду си.

Четиридесет години българите защитавали родната земя, но завоевателите били по-силни. В *края на 14. век те превзели Търново* (1393 година) и *Видин* (1396 година). Българската държава и Църква били унищожени. Прекъснали се *връзките на българите* с другите европейски народи. Османците *сринали крепостите*, *опожарили селата*. Хиляди хора загубили живота си. Оцелелите създали *нови села в планините*, където се чувствали по-защитени.

Българите в държавата на султана

По пътя на *завоеванията* османската държава се превърнала в *империя на три континента*. Тя се управлявала от *султан*. Огромна *армия* и хиляди *чиновници* поддържали властта му над подчинените народи. Ислямът бил държавна религия. *Само мюсюлманите имали пълни права*. Българите християни не можели да участват в управлението и във войската. Те били наричани **рая** и плащали високи данъци. Забранено им било да имат високи църкви, да носят скъпи дрехи, да притежават оръжие. Мнозина били принудени да приемат исляма.

Еничари. Рисунка от османски ръкопис

Най-страшно за християните било *събирането на момчета за еничари*. Завоевателите ги отнемали от семействата им и променяли религията им. Обучавали ги дълго време на военни умения. Еничарите ставали военни командири и управници, но завинаги се откъсвали от своя народ и вяра.

В края на 14. век след ожесточена съпротива османските турци унищожили Българската средновековна държава и самостоятелната Българска църква. В Османската империя хората, които не изповядвали исляма, страдали от много ограничения и насилия.

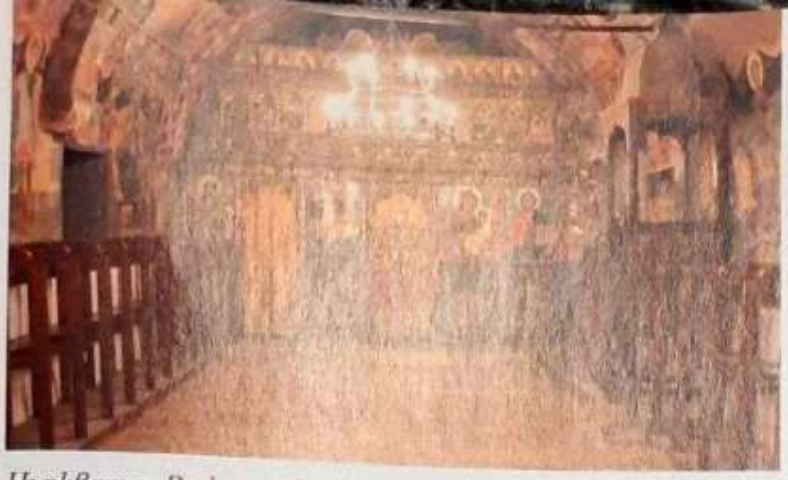

Църквата „Рождество Христово" в село Арбанаси, Великотърновско, построена през 17. век. Макар и ниски и без външна украса, отвътре християнските храмове били богато украсени със стенописи.

Любопитно

- Османската империя обхващала територии в Азия, Африка и Югоизточна Европа. В нея живеели повече от 80 народа с различни религии, езици и култури. Само османските военни и чиновници и ислямските духовници били освободени от данъци.
- Когато войската тръгвала да събира деца за еничари, султаните издавали заповеди като тази: *„Ако някой родител неверник не иска да предаде сина си за еничар, да бъде обесен на прага на къщата му"*.
- През 16. век немски дипломат, преминал през София, отбелязал, че в града „има 12 свещеници и 12 църкви, а в околността има още 300 християнски храма".

[illegible]

Ислямът [illegible] обните религии [illegible] Вярващите [illegible] бог – Аллах, [illegible] претенек. [illegible] **Рая** било [illegible] жители на империята, [illegible] данъци. В тази най-ослята обществена група влизали християни, мюсюлмани, евреи и други общности.

Отговорете

1. Разкажете как и защо османците успели да завладеят България.
2. Как се променил животът на българите под властта на султана?

Обсъдете

3. По какво се различавали Българското царство и Османската империя?
4. Защо според вас вземането на момчета за еничари било наричано от българите „кръвен данък"?
5. Разсъждавайте какви отношения между хората поражда разделянето им според религията.

Български жени и мъже, нарисувани от австрийски пътешественик, преминал през земите ни през 16. век

38 СЪПРОТИВАТА СРЕЩУ ЗАВОЕВАТЕЛИТЕ

Български хайдути. Рисунка от Феликс Каниц, 19. век

Оръжие на хайдути

Как българите се запазили като народ

Без своя държава и Църква българите били *заплашени да изчезнат като народ*. Техни опори останали *християнската вяра*, *българският език* и *българските традиции*. В семейството всички говорели на роден език и спазвали старите обичаи. В неделя отивали *в храма за обща молитва*. На големи *християнски празници* хиляди хора се събирали в *манастирите*. Деца и възрастни сядали на обща трапеза, пеели песни и танцували хора. Манастирите имали и други важни задачи. Те *опазвали българската книжнина* и поддържали *училища*. В тях децата се учели да четат и пишат по църковни книги.

Мирната съпротива

Християнството, езикът и традициите не само запазили народа ни, но поддържали у него дух на съпротива. *Срещу налагането на исляма* българите нямали друго оръжие освен своята вяра. Хиляди *жертвали живота си*, но не променили религията си. За да не плащат тежките данъци, селяните *укривали реколтата си*. Родители *отвеждали децата си на тайни места*, когато властта събирала момчета за еничари.

Хайдутство и въстания

През целия период на чуждата власт имало смели българи, които *не се примирявали с насилията*. Това били *хайдутите*. Те напускали семейство и дом, отивали в горите и се обединявали във *въоръжени дружини*. Хайдутите *нападали и ограбвали османски чиновници и богати имения*, а придобитото раздавали на своите събратя. Те отмъщавали за сторените насилия, затова народът ги обичал като свои *закрилници*, а властта ги преследвала.

Когато европейските държави воювали с Османската империя, българите се вдигали на въстания за свободата си. През *16. и 17. век избухнали четири големи въстания*, които имали за цел да възстановят Българската държава. Османската власт била силна и потушила въстанията с големи жестокости.

ЗАПОМНЕТЕ

Християнската вяра, родният език и традиции запазили българите като общност без своя държава. Нито мирната съпротива, нито въоръжените действия на хайдутите и въстанията можели да доведат до освобождението на българите. Но те поддържали у народа дух на съпротива.

Рилският манастир бил най-голямото българско книжовно средище. В началото на 15. век османците го опожарили, но скоро след това монаси и жители на околните селища го възстановили със собствен труд и средства. В него били преписвани и създавани много нови книги.

Любопитно

Хайдушките дружини наброявали 10 – 20 души. Всяка имала свой войвода и знаменосец (байрактар). Хайдутите завардвали пътищата и проходите, по които минавали османски войски и събирачи на данъци. Понякога нападали и градовете. Гората била тяхна закрилница от ранна пролет до късна есен. През зимата ги приютявали верни помагачи. В народната памет са останали имената на прочути хайдути като Страхил, Велко, Чавдар, и на жени хайдутки: Бояна, Сирма, Яна, Стояна.

Въвеждането

1. Как [illegible] не запазване на [illegible] под чужда власт?
2. Каква роля [illegible] манастирите в живота на българското общество?
3. Какво отличава мирните форми на съпротива от въоръжените?

Обсъдете

4. За османската власт хайдутите били разбойници, а за българите – закрилници. Обяснете защо е било така.
5. Защо според вас действията на хайдутите не престанали през целия период на чуждата власт?

Наблюдавайте и открийте

6. Опишете облеклото и въоръжението на хайдутите с помощта на изображенията.

Проучете

7. Открийте в интернет на кого е посветена песента „Заплакала е гората“.

Страници от ръкописни книги. Създадени през 15. – 17. век от монаси в Рилския и Етрополския манастир

39 ОТЕЦ ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ – БУДИТЕЛ НА БЪЛГАРИТЕ

Розобер край Казанлък. Картина от Феликс Каниц, 19. век

Паисий Хилендарски. Картина от Кою Денчев, 20. век

Началото на Българското възраждане

През 18. век животът на българите започнал да се променя. Много *занаятчии* отваряли работилници в градовете. *Земеделците* произвеждали огромни количества жито, ориз, памук, розово масло, вълна, платове. С *труд, честност и пестеливост* българите станали най-важните производители в Османската империя. *Български търговци* продавали произведеното в империята и други страни. От Европа те носели не само стоки, но и *идеи за просвещение и свобода*. Започнал нов, светъл период в нашата история, наречен Българско възраждане.

Отец Паисий Хилендарски

За да напредват, българите трябвало *да преоткрият своето забравено минало* и *да се обединят като народ*. С тази задача се заели просветени хора, които наричаме **будители**.

Първият будител бил един *монах от Банско – отец Паисий*. Като младеж той живял в *Хилендарския манастир*. С мъка слушал от гръцките и сръбските монаси, че българите нямат култура и славна история. Затова се заел да издири запазените *писмени източници* и да опише миналото на своя народ.

„История славянобългарска“

В *Зографския манастир* Паисий завършил ръкописа на своята малка книга „История славянобългарска“. В нея разказал за *Българската държава и нейните царе*. Прославил *делото на Кирил и Методий, техните ученици* и *българските светци*. Гневно *укорил* тези, които се увличали по гръцката култура. Призовал всички българи *да се гордеят с историята си и да пазят родния език*.

Паисий знаел, че за да пробуди българите, книгата му трябва да стигне до тях. Затова тръгнал из България да я разпространява. В градове и села *духовници, занаятчии и учители четели и преписвали историята*. Тя възвръщала самочувствието на народа и надеждите му за по-добро бъдеще.

В началото на 18. век започнало Българското възраждане. Монахът Паисий Хилендарски припомнил славното минало на народа ни в „История славянобългарска“. Будителят призовал българите да се гордеят с историята си, да не се увличат по чужди култури и да изучават своя език. По стъпките му тръгнали мнозина родолюбци и будители.

Ръкописът на Паисиевата история

Любопитно

- Паисий написал своята история през 1762 година. От османското завоевание били изминали почти четири века. Повечето документи на Българската средновековна държава били унищожени. Паисий упорито издирвал писмени източници в манастирските библиотеки. Пътувал и до Австрия, където открил книги за българите и техните съседи.
- Пръв преписал „История славянобългарска“ един духовник и учител от Котел – Софроний Врачански. По онова време в България нямало печатници. За преписването на книгата били нужни много усилия. Днес в библиотеките се пазят повече от 70 преписа.

Българският манастир „Свети Георги Зограф“ в Света гора, днес в Гърция. В него са запазени килията на Паисий и ръкописът на Историята. На Света гора има още десетки манастири на сърби, гърци, руснаци, грузинци.

Речник

Възражд[illegible] ската [illegible] 18. и 19. [illegible] на Българи[illegible] **Будит**[illegible] които [illegible] ват [illegible] Показват му [illegible] напредък.

Отговорете

1. Кои качества помагали на българите да напреднат през Възраждането?
2. Защо Паисий решил да напише българска история? Какво описал в нея?

Обсъдете

3. Защо наричаме Паисий народен будител?
4. Има ли според вас будители в днешно време? Ако има – кои са те?

Проучете

Прочетете в интернет предисловието на „История славянобългарска“. Препишете най-важните според вас думи на Паисий.

40 НОВОТО БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ

Доктор Петър Берон. Картина от Николай Павлович, 19. век

Петър Берон бил родом от Котел. Той получил високо образование в Европа. Владеел осем езика. Работил като лекар. Написал много научни книги, но с най-голяма любов създал букварчето за българските деца. В него били нарисувани кит и делфин, затова останало в историята с името „Рибен буквар".

Училищен глобус от 19. век

Нуждата от светски знания

През 19. век подемът на българското общество се ускорил. Заможните *занаятчии и търговци* започнали да строят *красиви къщи* и да носят *европейски дрехи*. Те виждали, че **килийните училища** *не дават нужните знания за живота*, и пращали децата си в добри гръцки училища.

Много *младежи се привързвали към гръцката култура и език*. Най-будните българи разбирали, че за напредъка на народа са необходими **светски училища** *на роден език*. Доктор *Петър Берон написал модерен български буквар*. С него децата се научавали бързо да четат, пишат и смятат.

Подем на българското образование

Търговецът *Васил Априлов* открил първото светско училище в родния си град *Габрово*. За него била построена обширна сграда, снабдена с чинове, карти, учебници. Децата изучавали четене, писане, аритметика, чужди езици, природознание, география.

По примера на габровци за кратко време били уредени *стотици училища в градове и села*. Десетина години по-късно в *Копривщица* отворило врати *училище с няколко класа*.

Българите сами строели сградите на училищата и ги издържали. В тях можело да се запише всяко дете, без да плаща такса. За около 40 години народът ни извършил истинско чудо. Били открити над *1500 български училища в Мизия, Тракия и Македония*.

Жаждата за учение обхванала цялото общество. Появили се *читалища с библиотеки*. В тях всеки можел да прочете вестник, списание или книга. Читалищните дейци ограмотявали възрастните и изнесли първите театрални представления.

Училищата и читалищата разпалвали *родолюбието* на българите. Хората започнали да мислят *не само за просвещение, а и за свобода*. Дошло времето на организирана борба за освобождение и създаване на независима държава.

През 19. век със собствени усилия и средства будните и образовани българи изградили нова, светска просвета. В училищата децата получавали знания за живота и се възпитавали в родолюбие. Светското училище и читалищата били огромно българско постижение през Възраждането.

Васил Априлов бил търговец и живял в Русия. Като младеж се увличал по гръцкото култура, но по-късно отдал всичките си сили за просвещаването на сънародниците си. Освен за Габровското училище дарявал много средства за изпращане на бедни деца на учение в Русия.

Любопитно

- През Възраждането български учителки откривали девически училища за момичета. Първото било уредено от Анастасия Димитрова в Плевен.
- В класните училища децата изучавали български, турски, гръцки, френски език. Преподавателите били младежи и девойки, получили образование в Европа. Всички те се завръщали в родината, за да служат на народа си като учители. Не само обучавали децата, а пишели учебници и книги.
- Първите читалища били открити в градовете Свищов, Лом и Шумен.

Сградата на Априловската гимназия в град Габрово с паметника на Васил Априлов. Днес в нея се помещава Националният музей на образованието.

Речник

Ко[illegible] училища действали как[illegible] манастирите. В [illegible] получавали елементарна [illegible] от църковни книги. Светското училище е отделено от Църквата и дава знания за живота чрез изучаване на различни предмети.

Отговорете

1. Защо българите имали нужда от светски училища на роден език?
2. Разкажете за създаването на светско образование в българските земи.
3. Имената на кои български будители научихте от урока?

Обсъдете

4. Защо създаването на училищата и читалищата е огромен успех на българите през Възраждането?

Проучете

5. Кога и от кого са открити първото читалище и светско училище във вашето селище?

БУКВАРЬ
СЪ РАЗЛИЧНЫ
ПОУЧЕНІѦ
СОБРАНИ ОТ
ПЕТРА Х. БЕРОВИЧА
За Болгарски-тѣ оучилища.
Напечата сѧ сагъ помощь-та
г. Антоньова Іоанновича.

Корицата на „Рибния буквар"

41 ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКИЯ ГРАД

Задача 1. Как изглеждали градските къщи през 19. век

Лютовата къща в Копривщица. Построена в средата на 19. век от заможен търговец на добитък

Салон за посрещане на гости в къща от 19. век в Свищов

Разгледайте снимките и отговорете:
● На колко етажа е къщата в Копривщица? ● Как са украсени стените? ● Колко са прозорците и какви са те? ● Как е оформен входът на къщата? ● Опишете мебелите на къщата в Свищов. ● По какво се различават от мебелите в средновековните къщи? А приличат ли на днешните? ● Направете изводи за самочувствието на хората, живели в тези домове.

Задача 2. Нови хора с нови професии

Христо Г. Данов *бил първият български книгоиздател. Работил като учител. Открил в Пловдив първата книжарница. Сам пишел учебници и помагала.*

Петко Рачов Славейков *бил журналист и поет. Учителствал на много места. Издавал вестници и детското списание „Пчелица". Пишел стихове. Събирал народни предания и пословици.*

Неофит Рилски *бил духовник. По покана на Васил Априлов станал първият учител в Габровското училище. Написал първата българска граматика и учебни помагала за децата.*

● Разгледайте портретите на с. 88 и прочетете текстовете за тях личности. ● Съставете списък с техните професии и занимания. ● Съществуват ли и днес тези професии/занимания? ● Как мислите, защо тези бележити българи са били и учители? ● Кои са те? ● Кои личности от Възраждането са български

Задача 3. Във възрожденското училище

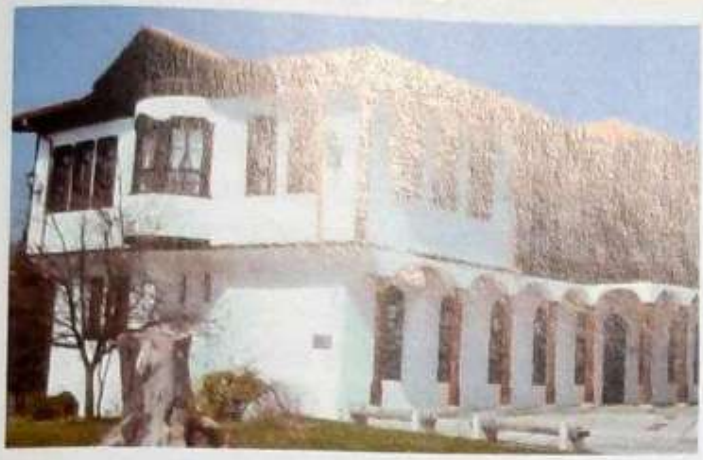

Училището в Калофер. Построено изцяло с дарения на гражданите в средата на 19. век

Класна стая в село Голям извор, Врачанско. Музейна възстановка

● Опишете училищната сграда и класната стая.
● Посочете: иконата на светите Кирил и Методий, таблицата с азбуката и цифрите, звънеца, глобуса, сметалата, табличките.
● Открийте прилики и разлики с вашето училище и класна стая.
● Какви изводи може да направите за българите от 19. век? Имайте предвид, че те не само строели училища, а набавяли учебници, ремонтирали сградите и заплащали на учителите.

Малките ученици се учели да пишат на кутия с пясък, а по-напредналите – на табличка, с калем.

Задача 4. Да надникнем в Буквара

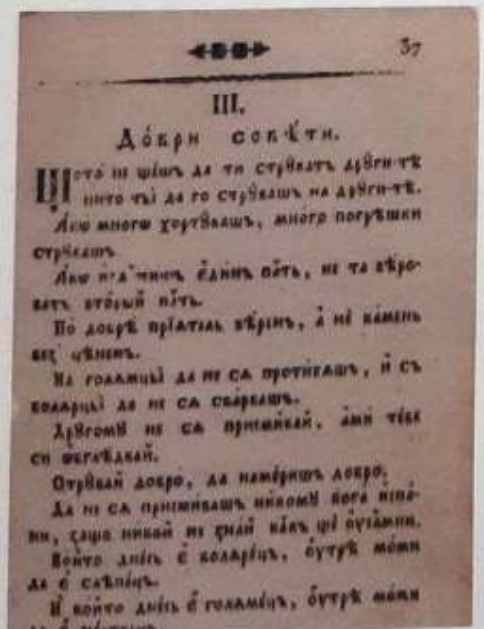

III.

Добри совѣти.

Щото не щешъ да ти стрѣлятъ дървитѣ нито ты да го стрѣлашъ на дървитѣ.

Ако многу хоргѣлашъ, многу погрѣшки стрѣлашъ.

Ако пъ'чишъ единъ пѣтъ, не та вѣроватъ втория пѣтъ.

По добрѣ пріатель вѣрінъ, а не камень въ чѣнецъ.

На голѣмцы да не са противишъ, и съ колярцы да не са свѣрешъ.

Дѣдомой не са приближавай, ами тѣхъ си огледвай.

Отрѣвай добро, да намѣришъ добро.

Да не са приближавашъ никому него питанъ, защо никой не знай кѣдъ ще бѫдѣмнъ.

Който днесъ е колярецъ, бѫдѫ момъ да е сѣлпецъ.

И който днесъ е голѣмецъ, бѫдѫ момъ да е мѫдрецъ.

Добри съвети

Ако излъжеш един път, не ти вярват втори път.
Другиму не се присмивай, ами себе си оглеждай.
Прави добро, за да намериш добро.
Почитай старите, за да почитат и тебе, когато остарееш.
Не се срамувай да питаш за това, което не разбираш.
Никога нищо не казвай, докато първо не го осмислиш.
Всичко е лесно за трудолюбивия и мъчно за мързеливия.

● Кой и защо издал този буквар? ● По какво се различава той от вашия буквар? ● Прочетете част от поученията към децата в Рибния буквар. ● Полезни ли са тези съвети и за днешните деца? Защо?

42 ГЕОРГИ РАКОВСКИ – КЪМ ОРГАНИЗИРАНА БОРБА

Георги Раковски (1821 – 1867)

ДУНАВСКІЙ ЛЕБЕДЪ.

ЛЮБОСЛОВНЫЙ БЪЛГАРСКЫ НАРОДЕНЪ ЛИСТЪ

Вестник „Дунавски лебед", издаван от Раковски в сръбската столица Белград. Освен ръководител и организатор, Раковски бил талантлив журналист и писател. Издавал вестници, които обединявали родолюбците в името на голямата цел.

Нуждата от организирана борба

През целия период на османската власт съпротивата не затихнала. В горите действали *хайдутите*. През 17. век били вдигнати *три въстания*. В началото на 19. век хиляди българи участвали в борбите за *освобождение на сърбите и гърците*. Избухнали *въстания в Западна България и в Търново*. Всички те били *зле въоръжени, без единно ръководство* и властта ги потушила с насилия. Станало ясно че, за да успее, борбата трябва да бъде добре подготвена.

Планът на Георги Раковски

Началото на организираната въоръжена борба за освобождение поставил Георги Раковски. Той се родил в будното градче *Котел*. Баща му го възпитал в *родолюбие и непримиримост* към потисниците. Още като ученик в най-доброто гръцко училище в Цариград Раковски започнал да мисли за свободата. Опитал се да събере и прехвърли **чети** от Румъния. След това се установил в *Сърбия*, където съставил *план за освобождение*. Планът предвиждал един *отряд от хиляда добре обучени бойци* да премине в България и да вдигне на *въстание целия народ*. Въстанието трябвало да се ръководи от *общ център* и да е *съгласувано със сръбското правителство*.

Първата българска легия

За да изпълни плана си, през 1862 година Раковски свикал *военен отряд от доброволци в Белград*. Нарекъл го *Българска легия*. Отзовали се над 600 храбри български родолюбци. Младежите получили униформи и започнали да се обучават на военни умения. Легията не се харесала на сръбското правителство и то я разпуснало. Раковски не се отчаял. До края на живота си големият **революционер** съставял *нови планове* и пишел *призиви за борба*. Починал в Румъния, без да дочака свободата.

В средата на 19. век Георги Раковски от Котел поставил началото на организираната борба на българите за освобождение. Той свикал в Белград Първата българска легия. Плановете му предвиждали всеобщо въстание на народа, вдигнато от чети и ръководено от общ център.

Българската легия в Белград. Картина от Евгени Поптошев. Бойците имали бели униформи със зелени ширити. Носели калпаци с орлови пера и лъвски знак. Те влезли в сражение с османска войска пред Белградската крепост, но Сърбия и султанът се споразумели и легията била разпусната.

Любопитно

- Георги Раковски бил образован човек. Говорел четири езика, работил като адвокат в Цариград, срещал се с влиятелни личности. Но винаги в ума и сърцето му имало една мисъл – как да се извоюва свободата на България.
- Делото на Раковски не било забравено. През 1868 година последователите му свикали Втората българска легия в Белград. От Румъния била прехвърлена на родна земя четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. С тежки боеве четниците се насочили към Стара планина. На връх Бузлуджа те били разгромени от силна османска войска.

Клетвата на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа на дунавския бряг. Картина от 19. век

Речник

[illegible] отряд от борци [illegible]
[illegible] ръководители- [illegible] в организирана- [illegible] освобождение.

[illegible]

1. Защо действията на хайдутите и въстанията до средата на 19. век не можели да донесат освобождението на България?
2. Какво предвиждал планът на Георги Раковски?
3. Разкажете за Първата българска легия: а) кога, от кого и къде била организирана; б) кой и защо участвал в нея; в) как изглеждали легионерите; в) защо легията не изпълнила своята цел.

Обсъдете

4. Какви качества на революционер притежавал Георги Раковски?
5. Обсъдете думите на Раковски, записани в един призив към българите:

„Нека никой не мисли, че свобода се добива без кръв и без скъпоценна жертва! Нека никой не чака от другиго да го освободи. Нашата свобода от нас зависи!“

43 ВАСИЛ ЛЕВСКИ – АПОСТОЛА НА СВОБОДАТА

Васил Иванов Кунчев – Левски (1837 – 1873)

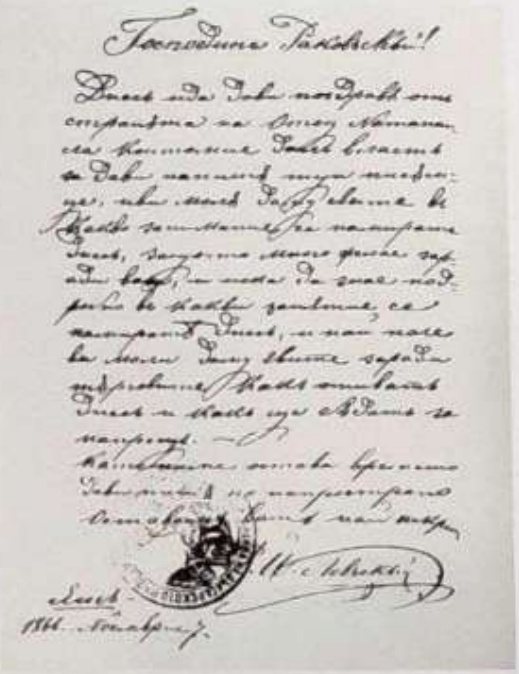

Писмо на Левски до Георги Раковски

Живот, отдаден на отечеството

Разгромът на четите налагал да се търси друг начин за освобождение. Пръв намерил верния път *Великият български революционер Васил Левски*. Той се родил в подбалканското градче *Карлово*. На 14 години останал без баща. Учел и се грижел за семейството заедно с майка си. По настояване на своя вуйчо младежът *станал монах*, но любовта към родината го накарала да се посвети на борбата за свобода.

Левски *участвал в българските легии*. Като *знаменосец на чета* обикалял из Стара планина. Срещал се с революционерите и войводите в Румъния. От личен опит се убедил, че свободата може да се извоюва само с *всеобщо въстание на българите вътре в страната*. То трябвало да бъде *добре организирано и независимо от чужди сили*.

Вътрешната революционна организация

За подготовката на въстанието била нужна нова революционна организация. Три години Левски обикалял като **апостол** градове и села. Събирал на тайни места най-преданите родолюбци: учители, свещеници, занаятчии, търговци, селяни. Те полагали клетва и основавали революционен **комитет**. Така Апостола създал *Вътрешната революционна организация* от 400 комитета в градове и села.

Левски често говорел, че в свободна България *всички хора ще имат равни права и ще се подчиняват на общи справедливи закони*. Неговите светли идеи и смелостта му привличали в комитетите все повече родолюбци.

В разгара на подготовката дошъл провалът. Османските власти разкрили организацията и заловили Апостола на свободата. Той бил *осъден на смърт и обесен в покрайнините на град София*. България загубила своя най-достоен син, а революционерите – своя безстрашен водач.

Васил Левски пръв посочил, че българите трябва да се освободят чрез всенародно въстание, подготвено вътре в страната. При своите обиколки той създал Вътрешната революционна организация от тайни комитети. Делото на Левски било връх в освободителното движение.

Левски основава революционен комитет. Картина от Васил Стоилов, 20. век. Родолюбците полагали клетва пред Евангелието, с кръстосани върху него револвер и кама.

Любопитно

- Организацията на Левски имала тайна поща и таен код. Куриери разнасяли писма и заповеди до всички комитети. Апостола изграждал комитетската мрежа с огромна смелост и риск за живота си. Той добре знаел, че свободата иска жертви. В писма до съратници Левски споделял: *„Аз съм посветил себе си на отечеството да му служа до смърт и да работя по народната воля... Ако спечеля – печеля за цял народ, ако изгубя – губя само мене си“.*
- За Левски свободата и равенството между хората били най-високият идеал. Българите със затаен дъх слушали думите му: *„Ний сме хора и искаме да живеем човешки, да бъдем напълно свободни в земята си... От каквато и народност да живеят в този наш рай, ще бъдат равноправни с българина във всичко...“.*

Паметникът на Васил Левски в град София. Издигнат на мястото, където Апостола бил обесен.

[illegible]

Апос[illegible] Исус Христ[illegible] разпространили у[illegible]. Комит[illegible], които работят [illegible] ръководство [illegible].

Отговорете

1. Какъв боен опит натрупал Левски, преди да състави своя план за освобождение?
2. Разкажете как Апостола изградил Вътрешната революционна организация. Използвайте картината.
3. Как Левски виждал обществото на свободна България?
4. Разкажете как вашето училище почита паметта на Апостола на свободата.

Обсъдете

5. Защо идеите и мечтите на Васил Левски и днес обединяват българското общество?

Проект

6. Подгответе своя страница или слайд за презентация за Апостола на свободата. Изберете подходящи изображения. Включете негови завети към българския народ.

44 АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ НА БЪЛГАРИТЕ

Христо Ботев (1848 – 1876). Талантлив български поет, журналист и безстрашен революционер, отдал живота си за нашата свобода.

Знамето на панагюрските въстаници. Ушито и извезано от 20-годишната учителка Райна Попгеоргиева.

Подготовката на въстанието

Делото на Левски не пропаднало. Неговите идеи вдъхновили *младите революционери в Румъния да подготвят въстание*. Те създали организация, наречена *Гюргевски комитет*. После апостолите преминали в България. Заели се да *възстановят комитетската мрежа* на Левски и да набавят оръжие.

През пролетта на 1876 година закипяла трескава подготовка. Образували се *чети*. Младежи тайно *складирали пушки и пищови*. Девойки шиели униформи и бойни знамена. На *събрание в местността Оборище* в Средна гора апостолите уточнили план за действие.

„Свобода или смърт"

Въстанието било обявено на *20 април в Копривщица*. Същия ден въстанало *Панагюрище*. Развяло се *знамето, ушито от Райна Попгеоргиева*. С *„хвърковатата" си чета Георги Бенковски* вдигнал на оръжие селата в *Средногорието*. Въстанието пламнало и в *Западните Родопи*. В *Търновско и Сливенско* се сражавали чети. Но в много области въстанието изобщо не избухнало. Османската власт бързо се съвзела. Срещу старите пушки на българите се изправили модерно въоръжена османска армия и нередовни отряди. Те *палели селата и избивали жителите им*. Повече от *200 селища били опожарени*.

Подвигът на Ботевата чета

Когато въстанието вече затихвало, *Христо Ботев подготвил чета в Румъния*. Четниците превзели *кораба „Радецки"*. Войводата накарал капитана да спре на българския бряг при Козлодуй. Младежите целунали родната земя и дали клетва да се жертват за свободата. Започнали тежки сражения. Четата си проправяла път към *Врачанския Балкан* и напразно чакала помощ. На *20 май призори вражески куршум пронизал войводата*. Повечето четници загинали.

В Априлското въстание били избити хиляди мирни жители. Тяхната саможертва приближила свободата.

Младите революционери, последователи на Апостола, подготвили въстание. То избухнало на 20 април 1876 година и било потушено с жестокости. В опит да помогне на априлци четата на Христо Ботев била разгромена във Врачанския Балкан. Саможертвата на въстаниците приближила свободата.

Паметник на Георги Бенковски в Копривщица

Любопитно

- На събранието в Оборище апостолите написали следния призив: *„Братя българи! Настъпва денят на народното въстание на всички българи в България, Тракия и Македония... От името на нашия народ ние обявяваме пред целия цивилизован свят: Пълна свобода или смърт!“.*
- Повечето жители на Батак били избити в църквата „Света Неделя“, където потърсили спасение. Храмът музей пази спомена за невинните жертви на Априлското въстание.

Ботевата чета слиза на козлодуйския бряг. Картина от Димитър Гюдженов, 20. век

Обсъждаме

4 Защо османската власт успяла бързо да потуши въстанието?

5 Пренесете се мислено в онова страшно и славно време. Какви чувства и мисли са вълнували според вас хората, дръзнали да се изправят срещу могъщата Османска империя? Ако можехте да ги срещнете, какво бихте им казали?

Наблюдавайте и открийте

6 Съставете разказ по картината за Ботевата чета. Опишете войводата, униформите и оръжието на четниците. Какво е гласяла според вас клетвата им?

Проект

7 Съставете текст за паметник в чест на въстаниците от април 1876 година. Оформете го със своя цветна рисунка.

45 ЛИЧНОСТИ И ИДЕИ НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

Задача 1. Защо е важно да знаем за Възраждането

Направете състезание, като се разделите на три отбора.

- Открийте в облака шест думи, които описват Възраждането.
- Съставете с всяка от откритите думи вярно изречение.
- Печели първата по време група, на която всички изречения са верни.

Важни ли са за днешните българи тези думи? Защо?

Задача 2. Какво ни завещаха будителите

Прочетете текста. Досетихте ли се от коя книга е откъсът и кой е нейният автор? Разкажете за живота и делото на тази личност.

- Кое е най-важното изречение в текста според вас? Защо?

Внимавайте вие, читатели и слушатели, роде български, които... желаете да разберете и знаете... за вашите бащи, прадеди и царе... Четете и знайте, за да не бивате подигравани и укорявани от други народи.

Твърде много обикнах българския род и отечество и много труд употребих да събирам от различни книги и истории, докато събрах и обединих историята в тая книжчица...

Написах я за вас, които обичате своя род и българското отечество и обичате да знаете за своя род и език. Преписвайте тая историйца и пазете я да не изчезне!

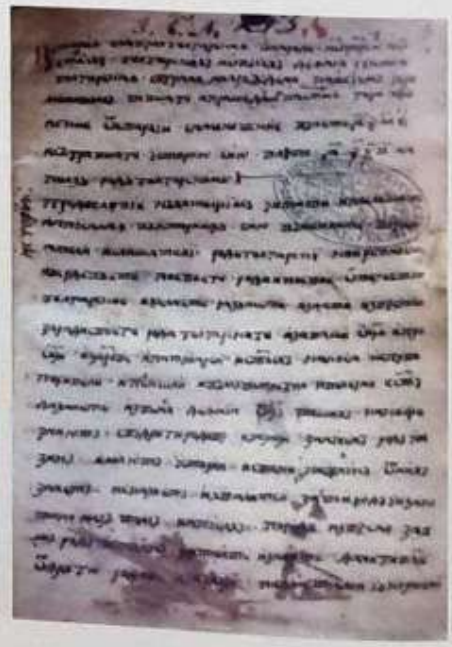

Задача 3. Какви са забележителните революционери?

Прочетете мислите на великите българи. Открийте най-важните думи и изрази във всяка мисъл.

Важни ли са тези мисли за нас, днешните граждани на България? Обосновете отговорите си.

Любовта към отечеството превъзхожда всичките световни добрини.

Георги Раковски

Днешният век е век на свободата и равноправието на всички народности.

Васил Левски

Да бъдем равни с другите европейски народи, зависи от нашите задружни сили.

Васил Левски

Само онзи, който е свободен, може да се нарече човек в пълния смисъл на думата.

Христо Ботев

Задача 4. „Този, който падне в бой за свобода, той не умира!“

Разгледайте картината. Отгатнете кой велик български поет и революционер е изобразен и в кой момент. Разкажете за него по следния план: ● каква била неговата цел ● на каква група бил ръководител ● кога и как преминал в България ● какво извършил на родна земя ● как загинал за свободата ● защо се прекланяме пред неговия живот и дело.

От кое стихотворение е текстът на заглавието на задачата? Кой е неговият автор?

Самарското знаме. Дар на опълченците от жителите на руския град Самара. Картина от Ярослав Вешин

При връчването на знамето знаменосецът Цеко Петков изрекъл думите: „Да даде Господ това свято знаме да премине от край до край през многострадалната българска земя. Нека нашите майки, жени и сестри да изтрият с него скръбните си очи, а след него да настане траен мир и благоденствие".

Отзвукът от Априлското въстание

Потушаването на Априлското въстание не останало скрито. Чрез *вестниците* светът узнал за страданията на българите. В *Русия и в Западна Европа хората изразили съчувствие* към жертвите. Провеждали се *събрания* и се събирали *помощи. Европейските дипломати* поискали българският народ да получи самостоятелност, но султанът отказал. Тогава *Русия обявила война на Османската империя.*

Българското опълчение в Освободителната война

При вестта за войната хиляди български родолюбци се записали като *доброволци в руската армия.* Те образували бойна част, наречена *Българско опълчение.* Получили униформи, оръжие и бойно знаме. Заедно с руските войски опълченците преминали река Дунав, освободили Търново и пресекли Стара планина. Сражавали се в боевете за Нова и Стара Загора. Геройски защитили бойното си знаме, но били принудени да отстъпят към Балкана.

В прохода *Шипка руси и опълченци трябвало да спрат три пъти по-многоброен противник.* Три дни продължили неравните боеве. Силите на защитниците намалели, но те били решени да бранят прохода до смърт. В най-критичния момент дошло подкрепление. В боевете за Шипка бил решен изходът на войната.

Свободна България

След дълга обсада се предал укрепеният *Плевен.* Руската армия започнала общо настъпление. Отрядът на *генерал Гурко освободил София.* При село *Шейново руси и опълченци извоювали нова славна победа.* Руските войски и опълченците преминали Тракия, превзели Одрин и наближили Цариград. Разгромената Османска империя помолила за мир.

Мирният договор бил подписан в градчето *Сан Стефано на 3 март 1878 година.* Според него се създавала *българска държава в областите Мизия, Тракия и Македония.* След пет столетия България отново се появила на европейската карта.

Жестокото потушаване на Априлското въстание довело до война на Русия с Османската империя. Българското опълчение воювало за освобождението заедно с руската армия. На 3 март 1878 година България била свободна.

Спасяването на Самарското знаме в боевете при Стара Загора. Картина от Петър Морозов, 20. век

Любопитно

- През цялата война българското население с готовност помагало на руската армия. Разузнавачи набавяли сведения за противника. Водачи превеждали войската по тайни планински пътеки. Събирали се храни и се устройвали болници за ранените. В подкрепа на русите се сражавали много български чети.
- На страната на Русия във войната участвали Румъния, Черна гора и Сърбия. За българското освобождение в състава на руската армия воювали украинци, белоруси, румънци, финландци, естонци, арменци, грузинци и войници от други народности.

Защитата на връх Орлово гнездо в Шипченския проход. Картина от Алексей Попов, 19. век

Опълченците били доброволци в руската армия през Освободителната [illegible]. Доброявали над десет хиляди [illegible] близо три хиляди и [illegible] тях загинали.

1. Какъв отзвук имало жестокото потушаване на Априлското въстание сред свободните европейци?
2. Защо Русия обявила война на Османската империя?
3. Разкажете как опълченците дали своя принос за свободата на отечеството ни.
4. Разкажете за Самарското знаме. Използвайте и картините.
5. Как празнувате във вашето училище Деня на Освобождението?

Проучете

6. Разучете имена на участници в освободителните борби от вашето селище и област. Създайте за всеки от тях по един слайд с текст и снимка. Обединете слайдовете в мултимедийна презентация.
7. Кой български поет и писател е прославил подвига на опълченците? От кое стихотворение е откъсът?

И днес йощ Балканът,
щом буря зафаща,
спомня тоз ден бурен,
шуми и препраща
славата му дивна
като някой ек
от урва на урва
и от век на век!

47 БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Задача 1. Да преговорим най-важното

Прочетете текста и отговорете на въпросите.

● Българското възраждане започнало в началото на 18. век. Отец Паисий Хилендарски пръв запалил искрата на родолюбието със своята „История славянобългарска".

● През 19. век настъпили много промени в живота на хората. Градовете променили облика си. Появили се нови професии. За децата били открити светски училища, които давали знания за живота. За възрастните били създадени читалища с библиотеки.

● През 19. век редица революционери работили всеотдайно за освобождението на България. Георги Раковски поставил началото на организираната борба. Васил Левски създал Вътрешната революционна организация за подготовка на въстание.

● На 20 април 1876 година българите вдигнали въстание. То било потушено с много жестокости. Христо Ботев загинал като войвода на чета в Стара планина.

● Априлското въстание предизвикало широк международен отзвук. Русия обявила война на Османската империя. В нея участвали достойно и българските опълченци. На 3 март 1878 година България се освободила от османска власт.

● Как отец Паисий Хилендарски успял да възвърне самочувствието на народа ни?

● Какви промени настъпили в живота на хората през Възраждането? Кои будни българи допринесли за новата просвета и с какво?

● Имената на кои борци за свобода завинаги ще останат в народната памет? Защо?

● Как било подготвено и осъществено Априлското въстание? Защо то не успяло?

● По какъв начин била извоювана свободата на България?

Задача 2. На кого принадлежат думите

Отгатнете на кои известни личности от Възраждането принадлежат думите. Обосновете отговорите си.

От целия славянски род най-славни са били българите: първо те са провъзгласили царе, първо те имали патриарх, първо те се покръстили, най-много земя те завладели... И първите славянски светци просияли от българския род и племе.

Аз съм се посветил на отечеството си – жертва за освобождението му, а не да бъда кой знае какъв.

Поучения

По-добре приятел верен, а не камък безценен.
Прави добро, за да намериш добро.
Не отвръщай на злото със зло.
Това, което не можеш да направиш, не се вричай, че ще го сториш.
Днес мисли какво ще правиш утре.

Задача 3. Видни българи

Разделете се на групи. Чрез жребий определете коя група за коя от личностите, показани на изображенията, ще подготви кратко съобщение. Може да се ръководите от следните опори:

- Кой е този бележит българин?
- С какво той е известен?
- Какъв е неговият принос за България?

На кой ред са показани портрети на будители, а на кой – на революционери? Опишете със свои думи образа, който си представяте, когато чуете думата *будител* или думата *революционер*.

Задача 4. Игра на думи

Разделете се на отбори. Участник от единия отбор избира дума или израз от предложените. Участник от другия отбор обяснява значението ѝ. При правилно тълкуване на думата се присъжда точка. Победител е отборът с най-много точки.

Килийно училище	Опълченец	Комитет	Будител
Българска легия	Светско училище	Чѐта	Апостол
Девическо училище	Възраждане	Революционер	Въстание

48 ПРИРОДНИ ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИ НА БЪЛГАРИЯ

Белоградчишките скали

Водопадът Райското пръскало

Част от Седемте рилски езера

Пещерата Снежанка

Природни забележителности в Северна България

Да започнем пътуването си от *северозападната част* на България. Тук се намират известните *Белоградчишки скали*. Над двеста милиона години са били необходими на природата, за да извае фантастичните *скални образувания*. Те са високи до 200 м. Голяма част от тях наподобяват *фигури на хора или животни*. Имат свои имена – *Овчарчето, Ученичката, Конникът, Камилата, Кукувицата* и др.

Продължаваме пътешествието си на *югоизток* към средната част на Стара планина. Тук се намира *най-високият водопад в България – Райското пръскало*. Гледката е зашеметяваща. От непристъпните отвесни скали пада бистър поток, който сякаш се излива от небето. Водните струи се сгромолясват и разпръскват на безброй дребни капчици, които проблясват с цветовете на дъгата.

Природни забележителности в Южна България

Прехласнати от красотата на природата, се отправяме към *Рила – най-високата българска планина*. Изкачваме се по склоновете ѝ. Пред очите ни се разкрива възхитителна гледка. Огряна от слънцето, пред нас проблясва огледалната повърхност на някои от *Седемте рилски езера*. Те са разположени стъпаловидно по склоновете на планината. Най-високо се намира езерото *Сълзата* – с кристално чисти води като човешка сълза. Надолу следват *Окото, Бъбрека* и други.

Тръгваме на *изток* към *Родопи – най-обширната планина в България*. Сред прохладните букови гори се намира **пещерата** *Снежанка*. В продължение на много години водата е извайвала красивия подземен дворец в планината. Сред скалите разпознаваме *Каменната гора* и *Хора на джуджетата*. Ако запеете в *Музикалната зала*, ще чуете кристално чист звук. Изумителна е *Вълшебната зала*. В нея се откроява бяла фигура, оприличавана на приказната героиня *Снежанка*.

България е удивително красива страна с разнообразна природа. На природните ѝ забележителности се възхищават туристи от България и света.

Каменните гъби в Източните Родопи

Любопитно

- В Източните Родопи, близо до село Бели пласт, се намират гигантските Каменни гъби. Те са високи над два метра. Отгоре са зеленикави, а пънчетата им са бледорозови с черни точки.
- В България има почти шест хиляди пещери, но малка част са пригодени за туристически посещения: Магурата, Леденика, Съева дупка, Орлова чука, „Бачо Киро", Снежанка, Дяволското гърло, Ягодинската пещера, Ухловица и др.

Чудните мостове в Родопите са се образували в далечното минало. Здравите скали са били издълбани от буйна река. Оформилите се скални сводове приличат на мостове.

Запомнете

Пещерата е подземна къща с красиви скални образувания, оформени от подземните води в продължение на много години.

Отговорете

1. В коя планина се намира всяка от природните забележителности: водопадът Райското пръскало, пещерата Снежанка, езерото Сълзата?
2. Коя природна забележителност се намира близо до мястото, в което живеете?
3. Коя природна забележителност в България искате да посетите?

Наблюдавайте и открийте

4. Направете албуми със снимки, рисунки и текстове на тема „България – земя рай". С гласуване определете най-добрите. Оформете кът в класната стая или училището, където да ги изложите.

Обсъдете

5. Коя природна забележителност може да се използва за изработване на туристическа емблема на България?

Крушунските водопади

49 КУЛТУРНИ ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИ И ПАМЕТНИЦИ

Стенописи в църквата на Рилския манастир. Основан преди едно хилядолетие от свети Иван Рилски – покровител на българския народ.

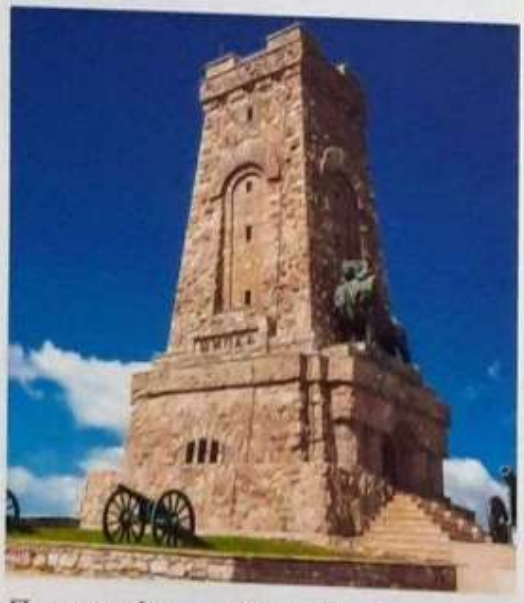

Паметникът на връх Шипка

Културни забележителности

България е страна с древна култура, но повратите на времето са унищожили много от сътвореното от нашите деди. От древността са запазени прекрасни *тракийски гробници*. Те са десетки в Казанлъшкото поле, наречено *Долината на тракийските владетели*.

Старите столици Плиска, Велики Преслав и Търново напомнят за средновековната българска държава и нейните владетели. От този период са останките от *крепости*, защитавали България от завоеватели.

Най-голямата българска светиня е *Рилският манастир*.

Във Велико Търново се извисява *хълмът Царевец* с двореца на българските царе. В София се намира *Боянската църква*. Със своите прекрасни стенописи от 13. век тя е обект със световно значение.

Възрожденските къщи в Пловдив, Трявна, Копривщица и много други градове са свидетелство за подема на народа ни през Възраждането. От този период са и красивите *сгради, църкви и мостове*, издигнати от майстори строители като Кольо Фичето.

Исторически паметници

Признателният български народ е издигнал много *паметници в чест на бележитите българи и на важните събития от миналото*. Край Шумен е монументът „Създатели на българската държава". Паметникът при село Ключ, Благоевградско, напомня за храбрия цар Самуил. В Търново е увековечено делото на Асеневци.

Десетки паметници напомнят за борбата за освобождение от османска власт. Паметникът на Шипка, панорамата в Плевен и монументът „Бранителите на Стара Загора" разказват за подвига на руските воини и опълченците. Десетки *къщи музеи* на велики българи ни запознават с техния живот и дело.

Културните забележителности и паметниците *съхраняват историческата памет* на нашия народ. Опазването им е дълг на всеки български гражданин.

България е богата на културни забележителности от различни периоди: тракийски гробници, средновековни крепости, църкви и манастири, възрожденски сгради. В памет на историческите личности и събития са издигнати паметници. Опазването им е грижа на всеки българин.

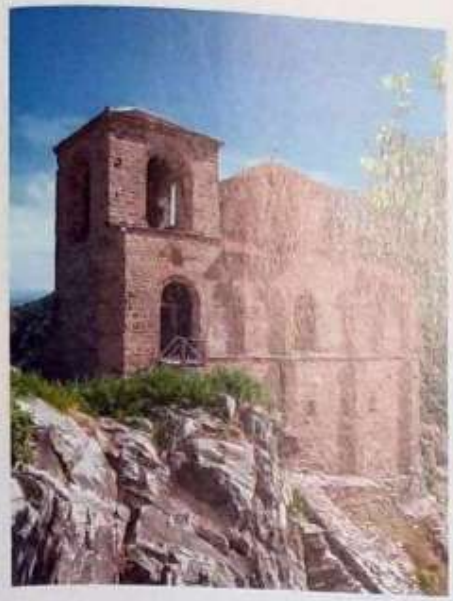

Църквата на Асеновата крепост, 11. век

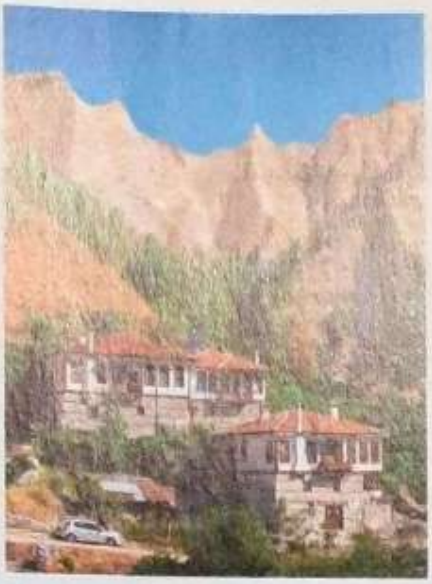

Къщи от 19. век в най-малкия български град Мелник

Скална църква край село Иваново, Русенско

Любопитно

Международната организация ЮНЕСКО се грижи за забележителности, които са природно и културно наследство на цялото човечество: „онова, което ни е завещано от миналото, с което живеем днес и което ще предадем на бъдещите поколения“. Засега в Списъка на ЮНЕСКО са включени девет български обекта. От тях природни са: Националният парк „Пирин“ и резерватът „Сребърна“. Културни са: Казанлъшката и Свещарската гробница, Мадарският конник, Рилският манастир, Боянската църква, старият Несебър и скалните манастири край село Иваново, Русенско.

Речник

Културните забележителности са обекти с национално и световно значение, създадени от хората в миналото.

Отговорете

1. Кои са най-значимите културни забележителности на България, запазени от: а) времето на траките; б) Средновековието, в) периода на Възраждането?
2. Как си обяснявате избора на организацията ЮНЕСКО?
3. Разкажете за културна забележителност в родния край.
4. Защо паметниците се наричат „пазители на историческата памет“?

Паметникът на Асеневци във Велико Търново

Старият Несебър е разположен на малък полуостров. В него се съчетават забележителности от различни периоди.

Паметникът на Цар Освободител в София

Предварителна подготовка

Разделете се на малки групи. Всяка група да избере два обекта от картата. Потърсете информация за тях и ги представете в кратки текстове.

Работа в клас

1. Представете резултата от проучването си на класа.

2. Съставете по групи маршрути за екскурзия с начало вашето селище. В тях включете поне една природна и две културни забележителности или исторически паметник.

Видин
Монтана
Ловеч
Ботевград
Троян
СОФИЯ
Карловско поле
Черни връх
2290
1604
Богдан
ВИТОША
Кюстендил
ОСОГОВСКА ПЛАНИНА
Пазарджик
2925
Вихрен
2191
Голям Перелик
Кърджали

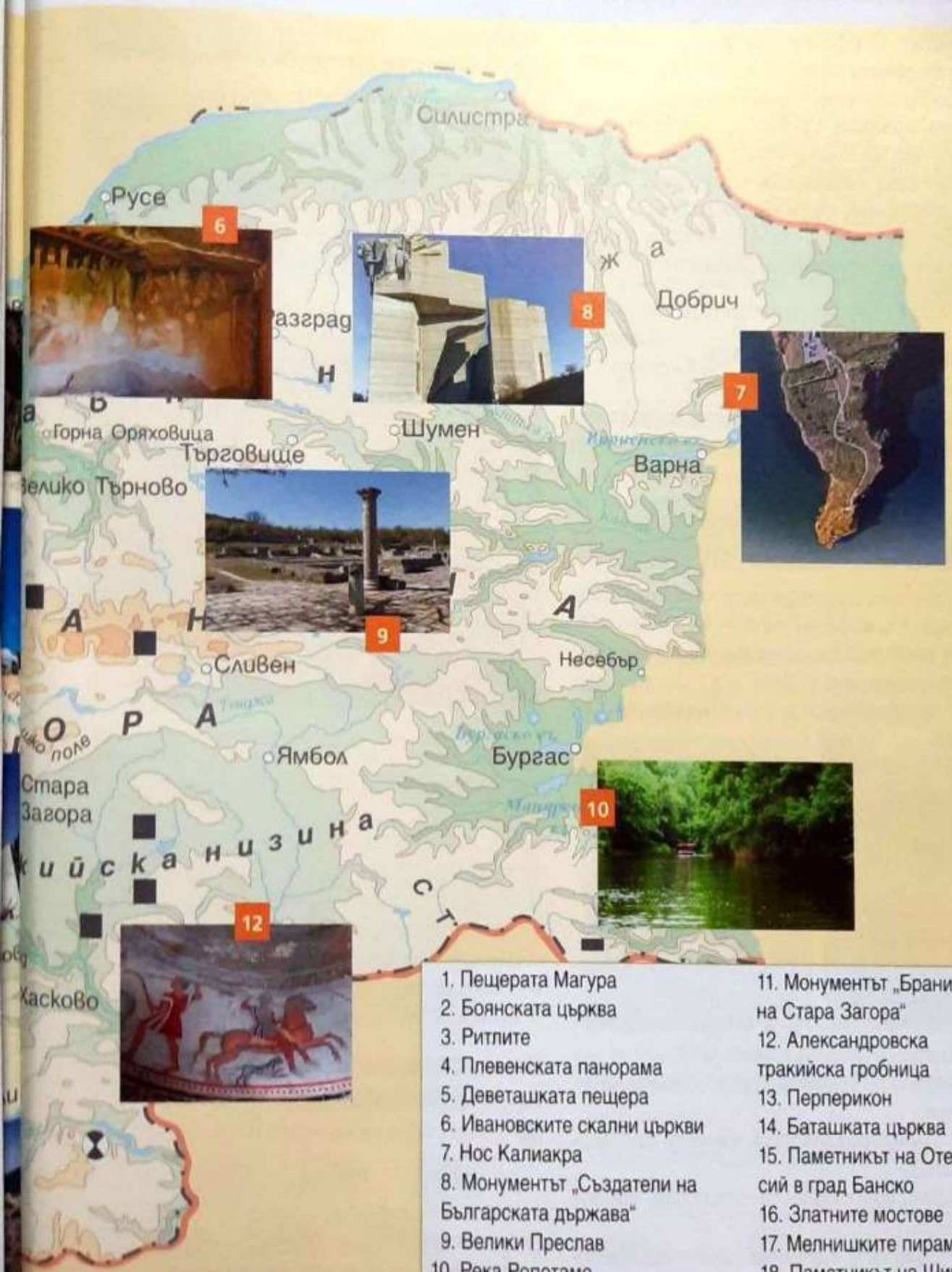

1. Пещерата Магура
2. Боянската църква
3. Ритлите
4. Плевенската панорама
5. Деветашката пещера
6. Ивановските скални църкви
7. Нос Калиакра
8. Монументът „Създатели на Българската държава“
9. Велики Преслав
10. Река Ропотамо
11. Монументът „Бранителите на Стара Загора“
12. Александровска тракийска гробница
13. Перперикон
14. Баташката църква
15. Паметникът на Отец Паисий в град Банско
16. Златните мостове
17. Мелнишките пирамиди
18. Паметникът на Шипка

Човекът в обществото

1 Какво знаете за живота в обществото?

- Какви групи може да включва то?
- Какви правила трябва да спазваме при общуването ни с околните?
- Кога едно общество напредва? Какво може да попречи на развитието му?
- Дайте примери за изобретения и открития, които са променили живота на човешките общества.

Българите – граждани на България и на Европа

2 Коя дума трябва да смените, за да се получи правилно определение за географската карта?

> Географската карта е уголемено изображение на земната повърхност.

3 С помощта на въпросите опишете къде се намира България.

- В кой континент и в коя негова част е разположена страната ни?
- На кой полуостров и в коя негова част се намира?
- С кои държави граничи? Каква е източната ни граница?

4 Какви права и задължения имаме като български и европейски граждани?

Природните богатства на България

5 Отговорете устно, кои твърдения са верни и кои – грешни.

- Рила е най-дългата, а Стара планина – най-високата планина в България.
- Миньорите в Родопите копаят оловно-цинкови руди.
- През Горнотракийската низина протича река Искър.
- В Софийското поле се отглежда маслодайна роза.
- Река Марица е единствената плавателна река в България.

Български корени

6 За кои наши предци се отнася текстът?

> Те били най-старите жители на днешна България, известни със своето име. Не създали обща държава. За своите вождове изграждали богато украсени гробници. В нашите земи са открити много съкровища, сътворени от тях.

7 Какво е изобразено на картината?

8 Кое твърдение се отнася за славяните, а кое – за древните българи?

- Били земеделски народ.
- Отглеждали животни, най-много коне.
- Върховният им бог бил Тангра.
- Главният им бог бил Перун.
- Начело на племето стоял княз.
- Начело на племето стоял хан.
- Създали своя държава.
- Живеели разпокъсано на племена.

Българското общество през Средновековието

9 С кои събития са свързани годините:

855 г. 681 г. 870 г.

811 г. 917 г. 893 г.

- Превърнете годините във векове.

10 Кое твърдение за кого от изброените владетели се отнася?

цар Симеон Велики | хан Крум

хан Аспарух | княз Борис Първи

цар Самуил | цар Петър

- Този владетел приел християнството за държавна религия на България.
- Основал българската държава на Балканския полуостров.
- Въвел първите писани закони.
- Византия признала царската му титла.
- Защитавал независимостта на България до началото на 11. век.
- Управлението му наричаме „Златен век“.

11 Открийте грешките в изреченията.

С въстанието на братята Петър и Асен българите отхвърлили османската власт. Цар Иван Асен Втори разгромил железните рицари. При цар Калоян България станала най-силната държава в Югоизточна Европа.

12 Допълнете устно пропуснатите думи.

Светите братя (?) и (?) създали нашата азбука в средата на (?) век. Княз Борис Първи приел техните (?). Климент и Наум създали книжовни центрове в (?) и (?). Те превели и написали много (?). Обучили и (?).

Българите в Османската империя

13 Как се съпротивлявали българите по време на османското владичество?
Дайте примери за:
- мирна съпротива
- въоръжена съпротива

14 Как се запазил българският народ по време на османската власт? Посочете три опори за съхраняването на българите.

Българското общество през Възраждането

15 Как се обучавали децата в килийните и в светските училища?

16 [illegible] Георги Ра[illegible], Христо Ботев.

- [illegible] българските деца.
- [illegible] план за освобождение.
- Написал „История славянобългарска.
- Създал организация от тайни комитети в страната.
- Загинал като войвода на чета.

17 Защо казваме, че Априлското въстание приближило освобождението на българите от османска власт?

18 Разкажете за участието на българите в Руско-турската освободителна война.

Природни и културни забележителности на България

19 Кои са тези забележителности? Коя от тях е природна, а коя – културна?

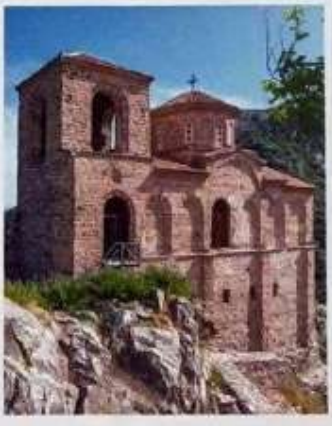

- Посочете дейности за опазване на природните богатства и културното наследство на България.

Самооценете се по правилото на с. 6.

☹	0 – 12 т.	😐	13 – 29 т.	☺	30 – 38 т.

Природна карта на България

Силистра
Русе
Разград
Добрич
Плиска
Шумен
Провадийски р.
Албена
Златни пясъци
Варна
Велико Търново
Търговище
Велики Преслав
Камчия
Котел
Казанлък
Сливен
Тунджа
Слънчев бряг
Несебър
Бургаско езеро
Поморие
Бургаска низина
Бургас
Созопол
Стара Загора
Ямбол
Ропотамо
САКАР
СТРАНДЖА
ТУРЦИЯ
ЧЕРНО МОРЕ
пос. Шабла
Арда
ЯЗ. Ивайловград
УСЛОВНИ ЗНАЦИ
Минерален извор
Река
Язовир
Връх
Проход
Столица
Голям град
Държавна граница
ПОДЗЕМНИ БОГАТСТВА
Нефт
Въглища
Желязна руда
Медна руда
Оловно-цинкова руда
Мрамор

Пламен ПАВЛОВ
Мария БОСЕВА
Цветелина НЕЙКОВА
Поли РАЙГЕЛОВА

Чуден свят

ЧОВЕКЪТ И ОБЩЕСТВОТО

за трети клас

3.

ISBN 978-954-01-3591-5

9 789540 135915

Издателство
ПРОСВЕТА
е член на Асоциацията
на европейските
издатели
на учебници

EUROPEAN
EDUCATIONAL
PUBLISHERS
GROUP

www.prosveta.bg • www.e-uchebnik.bg